

SVOBODA

MESEČNIK

SLOVENSKE KOROŠKE

LETNIK III

APRIL - MAJ 1950

ŠTEV. 4-5

DR. FRANCETU KIDRIČU V SPOMIN

Dne 11. aprila t. l. je zaključil svojo življenjsko pot univerzitetni profesor dr. France Kidrič, predsednik Slovenske akademije znanosti in umetnosti, redni član Znanstvenega društva, soustanovitelj Časopisa za slovenski jezik, književnost in zgodovino, častni član Slavističnega društva, dopisni član Jugoslovanske akademije v Zagrebu, Srbske akademije in raznih inozemskih akademij in znanstvenih zavodov, odlikovan z redom Zasluge za narod I. stopnje, Bratstva in enotnosti I. stopnje in več inozemskimi odlikovanji. Z njim je naš slovenski narod izgubil enega najzaslužnejših znanstvenikov, ki je vse svoje življenje posvetil znanstvenemu delu, raziskovanju slovenske zgodovine.

Dr. France Kidrič se je rodil dne 23. marca 1880 v Radanski vasi pri Rogaški Slatini na štajerskem. Ko je bil star 14 let, je nadučitelj Simon Škrabl pregovoril njegove starše, da so ga poslali na mariborsko gimnazijo. V četrti žoli mu je profesor Jerovšek posodil pesmi ruskega pesnika Lermontova in ga s tem napotil k študiju ruskega jezika, od katerega je potem prodiral v skrivnosti drugih slovanskih jezikov. Po končani gimnaziji leta 1902 ga je takratni član upravnega sodišča na Dunaju, Miroslav Ploj, pregovoril, da se je vpisal na pravno fakulteto. Toda ta veda ga ni mogla popolnoma zadovoljiti, spoznal je, da ga še vedno vleče stara ljubezen do jeziko-

slovja; zato se je poslovil od prava ter postal učenec uglednih slovečih dunajskih slavistov Jagiča, Rešetarja, Jirečka in Vondraka. Posebno Jagič je kmalu spoznal pridnost in sposobnost mladega Kidriča in ga še bliže pritegnil k sebi, ko mu je zaupal delo v seminarski in svoji zasebni knjižnici. Obe službi je Kidrič opravljal tudi še po svoji promociji — doktor je postal leta 1906 — vse do leta 1908, ko je postal uradnik tedanje dvorne, sedanje Nacionalne biblioteke. V tej knjižnici, kjer so izmed slavistov takrat služili prof. Prijatelj, Vondrak in Menčik, je postal kustos ter imel slavistični referat. Kaj kmalu je pričel z znanstvenim delom in bil leta 1913 poleg prof. Nahtigala predlagan za Štrekljovega naslednika na graški univerzi. Kakor drugi slavisti, je tudi Kidrič izpopolnjeval svoje študije v Rusiji in sicer leta 1914. Ko se je vrnil na Dunaj, je poleg knjižničarske službe postal še učitelj ruščine na Zavodu za orientalske jezike. Leta 1919 se je na dunajski univerzi habilitiral za slovanska jezikoslovja s posebnim ozirom na ruski in na južnoslovanske jezike ter literature. Povabljen je bil, naj pride za univerzitetnega profesorja v Švico, toda temu povabilu se ni odzval, temveč je leta 1920 sprejel vabilo ljubljanske univerze, kjer je postal redni profesor slovanskih literatur starejše dobe s posebnim ozirom na slovensko. V Ljubljani je

bil v študijskih letih 1922-23, 1936-37 in 1938-39 dekan filozofske fakultete, leta 1923-24 pa rektor univerze. Za časa fašističnega nasilja je moral iti tudi Kidrič križev pot slovenskega naroda, bil je pregnan iz domovine ter je preživel strašno dobo v zaporih v Ljubljani, Padovi in Begunjah, ter v internaciji v Italiji. Po osvoboditvi je zaradi prestanih naporov in trpljenja ter vsled bolezni, ki si jo je nakopal v fašističnih zaporih, le malo predaval na univerzi. Poslovil se je od nje, ker je kot predsednik Akademije znanosti in umetnosti imel veliko posla. Popolnoma se je posvetil svojemu znanstvenemu delu, s katerim si je postavil večerj spomenik.

Letos dne 23. marca — torej niti 3 tedne pred svojo smrtjo — je profesor Kidrič obhajal svojo sedemdesetletnico. Nihče ni mislil in pričakoval, da bo to zadnji njegov jubilej, saj je bil čil in vesel, ko je v družbi svojih učencev praznoval rojstni dan. In še devet dni pred smrtjo se je udeležil prijateljskega sestanka, ki so ga mu za jubilej priredili učenci in stanovski tovariši. Tam so bile zbrane štiri generacije njegovih slušateljev, bili so vseh poklicev in iz vseh krajev. Niti jubilarnt, še manj pa udeleženci niso slutili, da je to zadnje srečanje. Med prepevanjem Prešernovih, študentovskih in drugih pesmi je spregovoril tudi prof. Kidrič. Govoril je jasno in vedro. Izjavil je, da bi že zato želel dočakati še svojo osemdesetletnico, da bi spet prebil v družbi študentov tako prijetne ure. Vendar pa se mu je med govorom zatresel glas in beseda se mu je zataknila, ko je hotel povedati, da ga je ganila vsa ta pozornost. Ta vselej prisebni, železno disciplinirani mož je še enkrat — zadnjič — izdal svoje mehko srce in sredi stavka umolknil.

Njegovi učenci so ga zelo ljubili, vzgojil je več generacij slavistov ter

se kot dekan filozofske fakultete in rektor ljubljanske univerze stalno boril za izpopolnitev najvišje znanstvene ustanove slovenskega naroda. Posebno spoštovanje je pri njegovih učencih in stanovskih tovariših vzbujala njegova ravna pot in neuklonljivost. V boju za slovensko univerzo in za slovensko kulturo je vsak študent našel opore pri profesorju Kidriču. Tu ni nikdar odnehal, pa če je bil pritisk še tako hud. Zato je razumljivo, da je vsak učenec ohranil v sebi spoštovanje do njegovega dela in ljubezen do moža, ki je imel tako dobro srce in tako kremenit značaj. Ko je leta 1920 stopil v predavalnico mlade slovenske univerze eleganten mlad profesor, so ga učenci kritično presojali. To je tisti Kidrič z Dunaja? Pa niso dolgo utegnili presojali, prevzel jih je z besedo, ki je zvenela nekoliko po štajersko, z vsebino predavanja in s svojo osebnostjo. Če se je prva sodba glasila, da je morda nekoliko nedostopen, se je prav kmalu izkazalo, da ni tako. Študentom je ponudil delo, a tudi — in to je bilo še več — svojo pomoč. Prijateljsko razumevanje so njegovi študenti ohranili tudi potem, ko so stopili v življenje, tudi potem jim je pomagal, kjer je le mogel. Zato jih je tudi vse pretreslo, ko so še z živim spominom na proslavo ob sedemdesetletnici rojstva profesorja Kidriča, kjer so obnavljali stare prijateljske vezi, izvedeli za nenadno smrt svojega ljubljene učitelja. In tudi pokojni prof. Kidrič je bil v mislih mnogo med svojimi učenci in je po njegovi lastni izjavi prav med njimi doživel tisto notranje doživetje, ki je združeno s spoznanjem, da se je tvoje delo nekje zakoreninilo, da nekje trdno raste iz zemlje in ljudi in da se po svojem delu spet vračaš nazaj.

Profesor Kidrič ni spadal med tiste znanstvenike preteklih časov, ki so se radi zapirali v svoje kabinete

in se šli politiko ptiča noja. Čeprav je večji del svojega življenja presedel pri študiju in delu, neumorno brskajoč in snujoč med knjigami in po arhivih, je bil vedno povezan z življenjem in bojem, najsi je šlo za pravice slovenskega jezika in književnosti zoper nacionalno samosilništvo v stari Jugoslaviji, ali za pravice univerze in Akademije, ali kadar koli, kjer je bilo treba povzdigniti odločen glas. Povsod je bil samozavesten in odločen že v tistih časih stare Jugoslavije, ko mu je to večkrat tudi škodovalo. Prizadeval se je biti pravičen do vsakogar, čeprav je bil drugačnega političnega ali svetovnega nazora, toda poudariti moramo, da je ves čas tudi s svojo avtoriteto podpiral napredno gibanje med študenti na univerzi, kakor v kulturno-politični javnosti sploh. Tega pred davnimi leti ni delal samo zaradi simpatij do mladine, temveč iz globokega prepričanja, da je tako prav in da tako mora biti. Bil je skrajno kritičen in je vedno znova poudarjal, da mora biti slednje delo kvalitetno in osnovano na argumentih in na resnici. S profesorjem Prijateljem sta bila prva, ki sta si upala že pred 25 leti med predavanji imenovati socialistična znanstvenika Marxa in Engelsa v pozitivnem smislu, kar je bilo v tisti dobi vsekakor nekaj nenavadnega. Po smrti prof. Prijatelja pa je ostal Kidrič najvidnejši in najodločnejši zastopnik naprednega gibanja na ljubljanski univerzi. Zato je bil tudi marsikomu trn v peti, kar se je najbolj pokazalo med okupacijo, ko je izbruhnila v „Slovenskem domu“ in „Slovcu“ naravnost besna gonja proti njemu.

Profesor France Kidrič je bil pravi znanstvenik: vse življenje je posvetil iskanju resnice. Odpovedal se je vsakršni lagodnosti, neprenehoma je delal, načrtno zbiral gradivo in zidal na stavbi znanstvenih raziskovanj. Čeprav je bil med voj-

no izgnan iz domovine in si po zaporih in internacijah v tujini nakopal bolezni, znaša število njegovih objav okoli 400. Utemeljil je moderno kritično metodo za raziskovanje slovenskega slovstva v starejših dobah, toda ustvariti si jo je moral sam, ker zahteva posebnost literarnega razvoja Slovencev tudi posebno obdelavo. Noben pisatelj ni rasel sam zase in sam iz sebe, temveč je nanj vplivalo okolje in družba, zato je bilo treba upoštevati najrazličnejše sile, ki so ga oblikovale. Prav tako je tudi ves slovstveni razvoj odvisen od političnega in družabnega dogajanja, zato se je bilo treba ozirati na vse, kar je slovstvu došlo pot. Potrebna je bila trdna podlaga stvarnih dejstev. Med vsemi silami, ki slovstveno delo pospešujejo, ovirajo, usmerjajo in oblikujejo, pa so vzročne vezi, ki jih je bilo treba raziskovati. Na podlagi te svoje metode in z neumornim delom je Kidrič ustvaril literarno-zgodovinske objave, ki so naravnost klasične, predvsem Zgodovina slovenskega slovstva do 1819 in Prešeren I-II; toda to še ni vse, kar je napisal: med njegovimi deli bomo našli tudi članke o novejšem slovstvu in slovenistiki, prispevke za zgodovino šolstva in gledališča ter rodopisne in zgodovinske razprave. Posegel pa je tudi v druge književnosti, tako češko, poljsko, rusko, nemško, predvsem pa v srbsko-hrvatsko. Baval se je tudi s kritiko, posebej pa moramo omeniti še objave v dnevnem časopisju, ki dokazujejo, kako se je zavedal, da se tudi širši krogi bralcev zanimajo za izsledke znanosti.

Skupno s profesorjem Prijateljem sta sklenila, da raziščeta in obdelata slovensko književno-kulturno preteklost in jo tako osvetlita, da bi dom in svet spoznal resnični delež Slovencev pri gradnji domače in evropske kulture. Prof. Kidrič je prevzel večstoletno dobo od početkov

pa do revolucije 1848, ki obsega tri velika obdobja: Protestantska književnost, razsvetljenje in pa Prešeren. In tukaj je literarni zgodovinar Kidrič dokazal, da obstojamo Slovenci kulturno-narodno že stoletja, čeprav so se tega skoraj do Prešerna zavedali le posamezniki. Domačim malovernežem in tujim zlohotnim zanikovalcem je začel dokazovati, da smo Slovenci bili, da smo in da zaradi trdnih kulturnih temeljev tudi bomo. Z zbiranjem in raziskovanjem vsega na videz še tako malenkostnega, splošnega in osebnega, pozitivnega in negativnega, je upodabljal stoletni boj Slovencev za biti in ne biti, vsa dejanja in nehanja v duhovnem in materialnem svetu posebno glede na kulturno-literarno rast. Ni pisal ideološko-metadoloških člankov, iz študija in dela mu je sproti rastla podoba stanja in razvoja družbenih materialnih in duhovnih gonil ali zavor, viškov in padcev, borbenosti in hlapčevstva, časti in sramote. Njegovo poglavitno znanstveno gonilo in vodilo je bilo — odkrivati idejno in materialno resnico. Zadal si je nalogo, da izpelje slovensko literarno zgodovinopisje iz provincialnih zagat na svetovno ravnanje in da hkrati s tem opozori na resnične, objektivne literarne, kulturne in umetniške vrednote ter njim in svojemu narodu pomaga v boju za pravice, ki mu grejo.

Profesor Kidrič je že kot mlad znanstvenik spoznal, da je le brezobzirna resnica v znanstvu tista revolucionarna sila, ki narodu in družbi tudi pomaga do pospešenega razvoja v višjo stopnjo. V „Naših zapiskih“ je leta 1909 zapisal med drugim: „Jeza, da se smejo širiti v slovenski javnosti leto za letom napačne predstave, slovensko usposobljenost k znanstvenemu raziskovanju pa diskreditirati pred inorodci v časih, ko potrebujemo priznanja zrelosti za vseučilišče, vodi pero, ko

piše opomin: Rojaki, zajmite malce domorodnega usmiljenja in postanite nekoliko opreznější!... Brez ugovora prodaja par predrznežev bajke kot dokazano zgodovinsko resnico!... Kdor si pa postavi tezo po željah srca ali stranke, potem pa opazi le momente, ki govorijo za vzljubljeno tezo, a izpregleda vse, kar govori proti, ni resen delavec! In kdor potvarja zgodovino, da bi privabil v svoj politični tabor mladino, ima morda talent za širokovestnega političnega agitatorja, gotovo pa ne za znanstvenika! In kdor si ne da dopovedati, da si je treba vsak znanstveni moment, s katerim hoče operirati, ogledati z raznih strani, nič škoda, če umolkne! In kdor ne zna drugega, nego nekritično ponavljati to, kar se prepisuje že desetletja, a še vedno ni pojasnjeno, Bog ž njim! Da pretiravam? Pa se dajmo!“ — Tako odločno pred Kidričem ni nastopil še noben slovenski znanstvenik. S svojim „Pa se dajmo!“ je kot znanstvenik, ki mu je in mora biti resnica glavni smoter, v imenu resnice napovedal odločen boj tistim znanstvenim raziskovalcem in vsem javnim delavcem, ki se te resnice bojijo.

Iz vsega njegovega znanstvenega dela odmeva veliko spoznanje: da je bila pri malem, zatiranem narodu ravno knjiga, pisana v njegovem jeziku, tista duhovna in hkrati odločilna materialna sila, ki ga skozi stoletja ni le ohranjala pred uničenjem, temveč mu je podvojeno vračala tisto življenjsko silo, da se je vzdramil, zavedel in končno dvignil glavo in pest. K temu razvoju našega naroda v zadnjih 40 letih je prof. Kidrič izdatno prispeval, saj je bilo njegovo življenjsko geslo — pomagati s svojim delom do resnice in napredka.

Tako je bilo vse življenjsko delo prof. Kidriča en sam boj za resnico, boj za raziskovanje slovenske preteklosti. S svojimi poglavitnimi spi-

si „Dobrovsky in slovenski prepород njegove dobe“, „Zgodovina slovenskega slovstva od začetka do Zoisove smrti“ in „Prešernovo zbrano delo I-II“ ter z množico krajših razprav in člankov je opravil velikansko delo kritične revizije slovenske literarne preteklosti. Posebno njegova razprava o Prešernu, v kateri je obdelal prvih 38 let pesnikovega življenja in dela, bo za slovensko literarno zgodovino ostala večer spomenik. S Prešernom se je bavil vse zadnje leto svojega življenja in ob Prešernu mu je kruta smrt izbila pero iz rok.

Naš slovenski narod je številčno sicer majhen, ima pa vse pogoje, da postane kulturno velik, zato je na tej razvojni poti literatura in z njo njena zgodovina neprimerno pomembnejša kakor pri velikih narodih. In

lega se je prof. Kidrič dobro zavedal, zato je skušal pravilno in pravično, objektivno in zanesljivo določati v preteklosti vse tiste vrednote, ki naj preidejo med osnovne dokumente pravice slovenskega naroda do svobodnega življenja.

Povsod, kjer je bil dr. Kidrič s svojo možato osebnostjo, povsod, kjer je njegova krepka roka držala za krmilo, bo zazijala za njim vrzel. Odšel je od nas v času, ko bi bil lahko izvršil še preneki svoj neizpolnjeni načrt. Kljub temu pa je s svojim neutrudljivim delom naložil slovenskemu narodu in v prvi vrsti slovenski znanosti dolžnost, da njegov spomin nikdar ne bo zabrisan v zgodovini kulturnega razvoja slovenskega naroda.

R. J.

Drava teče proti vzhodu

P R E Ž I H O V V O R A N C

V dobi kapitalističnega napredka, ki se je na Koroškem začel v preteklem stoletju, se je slovensko ozemlje najbolj skrčilo. Močni nemški kulturni in predvsem gospodarski vpliv sta odtujila slovenski celoti cele ljudske plasti. Odtujila se je nam predvsem inteligenca, ki je postala gospodarsko odvisna od nemške deželne in državne uprave. Odtujila se je slovenski zavesti tista plast našega naroda, ki je drugod postala stržen narodne zavesti v dobi narodnega prebujenja, to je malomeščanstvo. Odtujili so se nam z malimi izjemami trgovci, oštirji, močnejši kmečki posestniki, posebno tisti tip koroškega kmečkega posestnika, ki se pri nas imenuje „Herrenbauer“, to je gosposki kmet in ki ga drugod po slovenskem ozemlju ne poznamo. Zaradi političnega razvoja se je nam odtujilo tudi delavstvo in so se nam odtujili tudi bajtarji, ali kakor se jim na Koroškem pravi: „kajžarji“. Socialdemokratska stranka, ki je te

sloje politično zajela skoraj v celem obsegu, je veljala za napredno stranko, a je istočasno podpirala germanizatorsko politiko deželnih in državnih oblastnikov.

Iz tega razvoja, ki je trajal več kakor pol stoletja so nastali takozvani „nemčurji“. Ti nemčurji so kmalu postali važen političen faktor v deželi in to v vseh strankah, ki so delovale na slovenskem ozemlju, akoravno je bila njihova socialna struktura nenotna. Etičnih vrednot nemčursko gibanje ni imelo nobenih, oziroma je nastal iz etičnih manjvrednih nagonov. Njegova etična podlaga so zgolj oportunitizem, dobičkaželjnost, špekulacije, trenutno profitarstvo, z eno besedo manjvredni nagibi, ki živijo v posamezniku in v človeškem značaju. Jasno je, da je pangermanska oblast v deželi take podle nagibe v ljudstvu izkoriščala za svoj mlin in jim je dala obliko in vsebino. Oficielna politična oblika nemčurstva na Koroškem je bila prven-

stveno stranka imenovana „Landbund“, to je deželna zveza. Njeni voditelji so bili sami nemčurji, tudi v njenem nemškem delu, kakor so Mihor, Šumi, Glančnik, Ferlič, Lučovnik in drugi. Sami vaški veljaki in druga oportunistična golazen.

Iz kakih kreatur in na kak način se je gradil politični faktor koroškega nemčurstva, navajam en sam primer iz mojih izkušenj: Leta 1902, ko še nisem bil 10 let star, me je moj oče vzel s seboj na prvi shod. Oče je bil najemnik grofovske zemlje in je bil v večni borbi zoper režim, ki je predstavljal nemške grofe. Na tem shodu je govoril takratni potovalni učitelj Šumi, poznejši vodja avstrijskega Landbunda, ki je bil večkrat minister in je tudi zdaj. Na tem shodu je Šumi še govoril kot zaveden Slovenec. Ali spominjam se, da je moj oče že takrat nekaj kritiziral na njem, da mu ni ugajalo. Slovensko politično društvo v Celovcu je Šumiju kot svojemu eksponentu z veliko muko preskrbelo službo slovenskega potovalnega učitelja za kmetijstvo. Ta človek je nato, ko je imel službo že v žepu, prestopil k nemški vladni stranki, postal zato ravnatelj kmetijske šole v Velikovcu. iz katere je napravil trdnjavo in vzgojiteljico pangermanizma. Iz najnižkotnejših nagibov se je enostavno prodal močnejšemu in bogatejšemu gospodarju. Potem je postal voditelj Landbunda. Šumi je tipičen predstavnik nemčurske generacije.

Kjerkoli v Evropi je imperializem močnejših narodov hotel podjarmiti slabejše, male narode, povsod je znal s pomočjo plehkkih gesel izmaličiti gotove ljudske plasti in jih izkoristiti za svoje cilje, toda nikjer jih ni znal izkoristiti na tako široki podlagi najnižjih negativnih strani v človeku, kakor se mu je to posrečilo na Koroškem pri slovenskem narodu. Uspelo mu je si iz tega ustvariti tako močno politično gibanje, ki je imelo dolgo časa prvo besedo v deželi. To mu je tem lažje uspelo, ker so bile stranke, ki so gojile nemčurstvo, v gospodarskem in socialnem oziru naprednejše, kakor pa slovenska stranka. Dalje je germanski gospodar dežele nemčurstvo negoval in ga gospodarsko podpiral, kjer je le mogel.

Ko je v dobi modernejšega razvoja ka-

pitalističnega gospodarstva na Koroškem začelo nastajati delavstvo, ki bi po svojem poslanstvu moralo biti nosilec pravilne rešitve mednarodnega vprašanja v tem delu Evrope, je imel nemški imperializem veliko srečo, da je to delavstvo dobila v roke socialdemokratska stranka, ker je bila sama idejno in praktično popolnoma v službi nemškega imperializma. V svoji borbi za socialne reforme, to je za začasni napredek ene ali dveh generacij človeštva, je ta stranka ob pomanjkanju prave, napredne delavske stranke, pomenila za nastajajoče koroško delavstvo brezdvomno neki napredek. Zaradi socialdemokratske vzgoje se je koroško slovensko delavstvo skoraj popolnoma odtujilo pravim načelom rešitve narodnega vprašanja in se je leta 1920 v veliki meri opredelilo proti elementarnim pravicam koroških Slovencev.

Dejstvo, da je koroško slovensko politično gibanje, ki so ga predvsem vodili duhovniki, nosilo pečat nazadnjaštva, je seveda zelo pripomoglo k taki opredelitvi koroškega delavstva. Vse kar je bilo južno od Drave, južno od Karavank, je bilo za koroško delavstvo nazadnjaško, zaostalo, nesocialno, skratka — srednji vek. V kolikor so bila takrat ta dejstva vsaj navidezno resnična, bi seveda ne smela vplivati na načelno stališče pravične rešitve narodnega vprašanja na Koroškem, za katero bi delavstvo kot tako moralo stremeti.

Ali socialdemokratska stranka je bila v tem pogledu popolnoma na repu nemških nacionalšovinističnih strank. Njena vzgoja je pripomogla, da so pri delavstvu prišli na površje instinkti trenutnega oportunitizma, neznačajnega hlapčevstva pred tistim, ki slučajno reže vsakdanji kruh, da so pri njem nadvladali elementi šovinizma.

Kako daleč je po zaslugi socialdemokratske stranke taka mentaliteta napredovala med koroškim delavstvom, je dokaz, da je nastal med njimi pravi preplah, ko je prvič spregovorila svojo besedo o pravični rešitvi koroškega narodnega vprašanja avstrijska komunistična partija, (ki je na žalost v odločilnih trenutkih odstopila od teh znanstvenih leninističnih načel o nacionalnem vprašanju. op. ured.).

Prav tako je tudi tako imenovana „koroška“ kultura popolnoma v službi nemškega imperializma in je predvsem njena značnost na glasu, da je s potvorbo zgodovinskih dejstev skušala dokazovati upravičenost germanskih teženj na Koroškem.

Zatorej ni nobeno čudo, da je pri taki duhovni in čustveni predpripravi nemški fašizem na Koroškem našel zelo ugodna tla. Zajel je nenavadno močno vso deželo in ker je bilo v slovenskem delu dežele nemčurstvo zelo razpaseno, je po njegovih kanalih lahko prodril tudi tja. Koroška je postala hitlerjevska trdnjava. To se je pokazalo že pri nacističnem puču leta 1934. Po Hitlerjevi zasedbi Avstrije je postala cela dežela pijana od nacionalsocializma. Delo Korošcev je bilo, da ponesejo mejo tretjega rajha čez Karavanke do Save in Jadrana, Korošci so bili kulturna in politična priprava te ekspanzije. Oni so dali največji in najzanesljivejši del aparata, ki je od leta 1941 strahoval Gorenjsko, Štajersko in pozneje celo Slovenijo. Koroška je dala Maier-Kaibitscha, največjega zatiralca Slovencev.

S takim političnim razvojem in pod takimi pogoji je moralo seveda tudi koroško delovno ljudstvo, tudi delavski razred, nujno zapasti hitlerizmu in njegovi demagogiji. Socialdemokratska birokracija se je skoraj brez izjeme preselila v hitlerjevski tabor in jasno je, da je tudi doberšen del delavstva vsaj v prvem hipu šel za njo. V kolikor že itak ni bil šovinistično vzgojen, so ga omamila še nova demagoška gesla hitlerizma. Tista plast šovinistov, špekulantov in oportunistov, ki se je pred hitlerizmom še delila na razne stranke, se je zdaj nujno povezala med seboj. Z delavstvom se je to še tem lažje zgodilo, ker je tukaj manjkal tisti faktor, ki budi in zbira v delavstvu zdrave, napredne sile in mu kaže pravo pot. Manjkala je Komunistična stranka. Bila je sicer tu, toda ideološko in organizacijsko zelo slaba. Tistih par pristašev je fašizem zmlél mimogrede, nekaj njenih pristašev se je uklonilo in tako je fašizem na Koroškem imel prosto pot.

Na potu so mu stali le še Slovenci, ki so bili zbrani v slovenski stranki. Ta pa je, kakor smo že prej povedali, nosila pečat nazadnjaštva, razen tega pa imela še neljubi

sloves, da ni bila državotvorna, ampak vsaj revizionistična, da škili čez Karavanke na jug. Zato je mogla zbrati v svojem okrilju le izrazito patriotične, nacionalno čuteče sloje ljudstva, predvsem srednje kmete. S prihodom hitlerizma je ta grupacija morala nujno izginiti. Fašisti so se z vsemi silami vrgli vanjo. Hoteli so v kratkem času iztrebiti slovenski element. S pomočjo Maier-Kaibitschevega izseljevanja, s pomočjo lagerjev in vislic so fašisti upali, da bodo koroške Slovence strli, ali niso jih mogli uničiti.

Slovenska stranka je bila edina stranka, ki je zahtevala rešitev koroškega slovenskega vprašanja. Postavljala ga sicer ni pravilno, zamotano, neodločno, predvsem pa ne na podlagi prave demokratične rešitve. Ljudstvo, ki se je zbiralo v njenih organizacijah, je posebno v prosvetnih organizacijah nadaljevalo tradicijo *Drabosnjaka*, *Matije Majarja-Ziljskega* in drugih mož, ki so se v prošlosti borili za pravice slovenskega naroda. Ljudstvo je gojilo in nadaljevalo kult Miklove Zale, te posebljenosti trpljenja in žrtvovanja.

Ob prihodu fašizma se je tudi vodstvo te stranke umaknilo na pozicije neodločnosti in čakanja. Slovensko ljudstvo na Koroškem je bilo zbegano, ker so tako odpo vedali vsi vodilni činitelji v borbi proti zatiralcu. Šele potem, ko je na Slovenskem sklicala boj proti fašizmu Osvobodilna fronta in ko je ona zanesla ta boj čez Karavanke na sama koroška tla, je odpor koroških Slovencev proti fašizmu lahko dobil pravo obliko in pravilno vsebino.

Pristaši slovenske stranke so postajali pristaši Osvobodilne fronte. Boju OF proti fašizmu se je na Koroškem sčasoma priključilo vse, kar je zadnja leta postalo nezadovoljno ali razočarano. OF ni bila samo gibanje, ki se bori za združitev slovenskega naroda, ampak tudi splošno antifašistično gibanje. Seveda so bili osnovna sila Osvobodilne fronte koroški Slovenci, a sodelovali so tudi nekateri avstrijski komunisti, ki so se zadnja leta fašistične okupacije zopet začeli smeješe zbirati in nastopati. Pravična stvar koroških Slovencev je na ta način tudi pri nemškem delu prebivalstva, pri njegovih demokratičnih silah pridobila. Vse, kar je v slovenskem delu Koroške po-

štenega, ljudskega, resnično demokratičnega, danes ne gleda več na slovenske narodne zahteve, kakor na nekaj izdajalskega, nekaj revizionističnega ali celo vele-srbskega, ampak smatra te zahteve kot nekaj elementarnega, nekaj resnično ljudskega in demokratičnega.

V tem ravno leži tista velika razlika med danes in med dobo 1918 — 1920. Takrat je bila borba Slovencev papirnata, danes je naša osvobodilna borba uspela zbrati v svojih vrstah nad 2000 partizanov Korošcev in na tisoče drugih aktivistov-anti-fašistov.

Gibanje Osvobodilne fronte je na Koroškem zbirališče vsega, kar je napredno in kar je ljudsko. OF ne rešuje koroškega slovenskega vprašanja na sentimentalni, ne na katerikoli drugi nerealni podlagi. Danes je na Koroškem postala parola o „nedeljivi Koroški“ parola reakcije, parola nacizma in fašizma.

Kadar analiziramo položaj na Koroškem, moramo pogledati resnici v obraz. Kakšno je razmerje sil danes na Koroškem? V tistem delu Koroške, ki ga mi zahtevamo na podlagi etičnih pravic, gotovo še ni večina ljudstva za nas. Temu se ne moremo čuditi. Tu je nemčurstvo bilo močan činitelj v javnem življenju. Nemčurstvo se je pod fašizmom silno kompromitiralo. Tukaj ži-

vi gotovo nad petdesettisoč fašistov ali bivših fašistov, ki so kakorkoli zvezani s Hitlerjevo preteklostjo in so si umazali roke in srca. Njim je treba prišteti še tiste, ki so živeli doslej na račun delovnega ljudstva in ki se bojijo nove Jugoslavije. Potem ne smemo pozabiti na tisoče fašističnih beguncev iz Jugoslavije, Madžarske itd., ki so se zatekli na Koroško in danes hujskajo domače ljudstvo proti Jugoslaviji, kjer se le da. Veliko vlogo igra seveda še zmirom tudi nacionalni moment pri nemškem delu prebivalstva. Vsi ti elementi se bojijo nove Jugoslavije, kakor hudič križa. Sile reakcije so na Koroškem neprimerno večje, kakor pa na primer v Julijski Krajini.

Naše sile številno niso tako velike, kakor sile reakcije, sile nasprotnikov. Vendar je naša moč ravno v tem, da se mi borimo za pravico, za napredek, za demokracijo, za doseg končnega miru v tem delu Evrope, za mir med slovenskim in nemškim narodom. V tem boju moramo zmagati, ako ne takoj, pa v bližnji bodočnosti.

In končno: Drava, ta žila koroškega življenja, ne teče na zapad ali sever, kjer se utrjuje reakcija, ampak teče proti vzhodu v Jugoslavijo, kjer vladajo demokracija, bratstvo in napredek za vse njene narode.

(Članek je bil napisan koncem leta 1946.)

Slovenski pesnik in slovenski pisatelj sta bila veliki večini svojega naroda napol ali docela tuja. Zdaj je drugače! Slovensko ljudstvo kupuje knjige, tudi če za drag denar. Prej so pisatelji ponižno iskali založnikov, zdaj založniki uljudno iščejo pisateljev. Slovenska knjiga je prišla med slovensko ljudstvo, ni se bahavo ponižala k njemu, temveč ljudstvo se je povzdignilo k nji. Ivan Cankar

MOJA LETA

ZBRAL IN UREDIL DR. JULIJ FELAHER (NADALJEVANJE)

France Grafenauer in njegov oče v zaporu

Leta 1888. sta prišla France Grafenauer in njegov oče v konflikt z avstrijsko državo in postavo. France je bil obdolžen veleizdaje, češ, da razširja v pogovorih z domačini v občini Brdo vsebino članka, ki ga je prinesel takrat na Dunaju izhajajoči nemški politični list „Der Parliamtaer“ („Parlamentarec“). Vsebina članka je bila, da se bodo združili vsi Slovani ter ali Evropo popolnoma preobrazili, ali pa jo pokončali. Radi razširjenja vsebine tega nemškega članka je predsedel Grafenauer Franc od 11. februarja do 1. maja 1888 v preiskovalnem zaporu deželnega sodišča v Celovcu.

Istočasno pa je bil njegov oče Joža Grafenauer v preiskavi, obtožen zaradi žaljenja avstrijskega cesarja, istotako pri deželnem sodišču v Celovcu. Po zaslišanju številnih prič — domačinov iz občine Brdo — je bil Jože Grafenauer kaznovan na šest mesecev težke ječe, ker je ena sama priča izpovedala, da se je izrazil: „Alle Beamten sind Lumpen und der Kaiser ist ihr Protektor“ („Vsi uradniki so lumpi in cesar je njihov zaščitnik,,).

O tem piše France Grafenauer:

Dne 1. maja 1888 sem bil izpuščen iz preiskovalnega zapora v Celovcu, v katerem sem predsedel kot „panslavist“ blizu tri mesece. Moj preiskovalni sodnik, poznejši dvorni svetnik Winkler, me je v treh mesecih dvakrat zaslišal. Imel sem torej časa dovolj v celici pasti lenobo. Ker do pritožbe nisem imel pravice, sem se po svojem pazniku, kateremu je bilo ime Prilaznik, pustil peljati k preiskovalnemu sodniku, kateremu sem brez težave in skrbi potožil svoj „dolgčas“. Vprašal me je: „Imate zadosti hrane?“ „Ne bi škodovalo, če bi je

bilo malo več“. „Oglasite se, da dobiste bolniško hrano, vidim, da ste bolan“. Odgovoril sem: „Potem bo hrane še manj“ — in vse tri je posilil smeh. Kot pisarniška moč je bil navzoč tudi sodni tajnik Liounig.¹⁴⁾ Preiskovalni sodnik je nadaljeval: „Vas moram nekaj vprašati: Ko sem imel pri vas hišno preiskavo, sem našel veliko pisanih not. Kdo jih je pisal?“ „Jaz“, sem odgovoril. „Če to znate, ali bi ne hoteli pisati note zame? S tem bi pregnali dolgčas“. „Rad storim, toda razun ‚pograda‘¹⁵⁾ nimam ničesar v celici“. „To bomo že napravili“. Posedel sem še nekaj časa pri sodniku; ko me je pripeljal moj Prilaznik — dobra, mehka slovenska duša, — nazaj, je bila celica vsa spremenjena. Našel sem pogrnjeno mizo, črnilo, pero, stare note, pljuvalnik in brisačo; bil sem prav gosposko opremljen. Ogledal sem note. Bila je pesem: „Das Vatererbe“ (Očetova dota). Napravil sem prepis kakor mogoče lepo in ga poslal po pazniku preiskovalnemu sodniku. Dal me je poklicati in mi rekel: „Nisem zadovoljen z Vami“. V začudenju sem zategnjeno vprašal: „Zakaaj? Mislim, da ni tako slabo“. „To je, da ni slabo; toda doma bom imel hude ure. Imam namreč tri fante in vaše note morem dati le enemu. Druga dva fanta bosta užaljena in — že veste, kako in kaj je potem v družini — jaz in moja žena bova mogla pomagati“. Malo namuznil sem se in odgovoril: „Pa bom pomagal jaz, saj ne bom šel še tako hitro od tukaj“. Rame je malo zganil in rekel:

14) Glede Liouniga mi je Grafenauer povedal, da je bil doma iz Borovelj in je vršil posle zapisnikarja pri njegovem sodnem zaslišanju. Prvotno se je pisal Leonik.

15) Ležišče s slamnjačo.

„Sem ne spadate“.¹⁶⁾ Spisal sem to lepo pesem še dvakrat in mogoče še lepše kot prvič, dasi me je začel paznik nagajati naj bom hiter. Pa tako hitro rešitev moje kazenske zadeve le ni prišla iz Dunaja v Celovec. Še enkrat sem bil peljan pred preiskovalnega sodnika. Predložil mi je opero „Der Tannhaeuser“ in me vprašal: „Poznate tole?“ „Poznam“. — Pogledal me je trdo in pri tem brusil malo svoje angleško pristržene brke na desni polovici, potem pa smehljaje rekel: „Bi li hoteli transferirati. Tercet za pol glasu nižje. V dveh dneh ste gotovi“. Pogledal sem kompozicijo, ki je bila sestavljena v E-dur glasu in pripomnil: „S tem še en dan nimam opravka“. „Kako, niti en dan pravite?“ „Saj moram spreminiti le predznamenja, namreč namesto štirih križev napravim tri „b“ in note prepisem, pa je opravljeno in tercet transferiran.“ V prav dobri volji mi je preiskovalni sodnik rekel: „Poslušajte me; vi ste se veliko učili, zato pa več znate kot mnogi ljudje pri vas gor. Ostanite pri vašem lepem rokodelstvu in ne pravite ljudem nič od tega, kar veste in znate. Ako hočejo drugi tudi kaj znati in vedeti, naj se pa sami učijo, tudi vi ste se morali. K nam sem pa ne spadate, pač pa bo vaše pravo mesto v kaki javni korporaciji“. Pripomnim, da sva se s preiskovalnim sodnikom pozneje skupaj nahajala več let kot poslanca v koroškem deželnem zboru.

Dan po razgovoru s preiskovalnim sodnikom zaradi hrane se je oglasil že zdravnik v celici ter me vprašal o moji bolezni, o kateri mu pa seveda nisem mogel dati prav nič zanesljivih podatkov. Dolgo mudil in trudil se pri meni pa tudi ni; vprašal me je samo: „Ste že bili kdaj v ječi?“ „Še nikoli!“ — „Prav domače imate urejeno“. Molčal sem. Zdravnik se je obrnil in dal spremljevalcu zapisati: „Kerkerfieber“ (jetniška vročina). Še isti dan mi je paznik prinesel bolniško hrano in strahu in lakote je bilo konec.

V sobotah nas je obiskal inspektor jetnišnice Steiner. Bil je oster, strog. V pritlični celici je mlad Italijan „študiral“, obtožen težke telesne poškodbe. Hudo je lomil nemščino. Paznik je moral odpirati vedno vrata naslednje celice naprej. Slišal sem zato tale razgovor: „Wie heissen sie?“

(Kako se pišete?) Nič odgovora. Ostro: „Wie heissen sie?“ Še nič odgovora. Zadrto: „Wie hasst?“ („Kako se pišeš?“) „E-ee, oštje, olewail frogin: Win gaš, win gaš, oštje, mokin amol meine Vergondl, oštje“, — („E-ee, oštje, vedno vprašujete, win gaš, win gaš, oštje, napravite že enkrat mojo razpravo, oštje,“). Na glas bi se rad nasmel — ko bi imel časa in ko bi smel. A v trenutku je stal inspektor že v moji celici z enakim vprašanjem, pa se je takoj spomnil: Aha! Panslavismus (Vseslovanstvo). Bomo videli. Kdo vam je pa vse to dovolil? „Ni mi znano“. „Čigave so te note?“ „Gospod paznik jih je prinesel“. „Pišete lepo, toda to bi ne smelo biti“. Pa je vendar le ostalo, dokler nisem bil izpuščen.

Dušno pastirstvo v jetništvu je opravljal benediktinec pater Vichhauser. Ob nedeljah sem hodil k maši in moj paznik Prilaznik me je peljal na kor, zato, da me drugi niso videli. Na koru je bil tudi harmonij; igral pa je neki učitelj. Bližala se je velika noč. Učitelj se je pripravljal na počitnice nekam na deželo. Manjkal je torej v jetnišnici organist. Naprosili so me, če bi hotel opravljati ob velikonočnih praznikih v jetnišnici službo organista, kar sem prav rad obljubil. Ko sem stopil na kor, sem v svoje začudenje zagledal dobro izšolano cerkveno pevko iz domače okolice, ki gotovo še nikoli ni pela s takim pobožnim navdušenjem, kakor na veliko noč, na praznike v jetnišnici. Napravila sva menda najino nalogo dobro. Pater Vichhauser mi je poslal tečen in izdaten okusek in zraven tudi merico izvrstnega benediktinca za velikonočni priboljšek. Na veliko soboto sem dobil v celico tovariša Celovčana. Zakaj so mi ga dali, mi je bila uganka. Družbe nisem maral in opravka sem imel zadosti. V jetnišnici družba je nevarna služba. Za nepokvarjeno srce je ječa šola. Marsikaj grdega in žalostnega sem iz-

¹⁶⁾ Preiskovalni sodnik Karl Winkler, ki je izvršil dve hišni preiskavi na domu Grafenauerja v Mostah, je Francetu Grafenauerju, ko je prepisaval in transferiral Wagnerjevega „Tannhaeuser“, prinašal v zapor malice in mu nekoč celo pripomnil, „da tu ni pravice“.

vedel in slišal v jetnišnici; toda rožljanje verig, v katere so bili uklenjeni na več let obsojeni kaznjenci, me je pretreslo in mi šlo skoz mozek in kosti. In v tako vrsto nesrečnikov je želela kosmata vest mojih narodnih nasprotnikov videti potisnjenega in uvrščenega tudi mene.

Ko sem se vračal 4. maja 1888 iz preiskovalnega zapora domov, sem srečal v Melvičah Florjanovo procesijo, ki je šla po starem običaju okoli vasi. Ko so me udeleženci procesije zagledali, je predmolilec rožnega venca obmolknil in glasilo se je iz nje: „Ježiš, Plicov Franc!“ In vsi obrazi so bili v vidnem veselju. „Pravica je vendar zmagala“, mi je rekel star mož iz p. d. Cvikove hiše v Melvičah s solzami v očeh in procesija je nadaljevala svojo pot. V domači hiši so me sprejeli s solzami veselja in otožnosti obenem. Bil je namreč z menoj tudi moj oče obtožen zaradi žalitve avstrijskega cesarja in čakal bolan na svojo razpravo, pri kateri je bil obsojen na šestmesečno ječo, ki je povzročila njegovo duševno propadanje in njegovo telesno smrt, dasiravno je bil po preteku nadpolovične kazni pomiloščen. To je bil žalosten čas za vso družino, posebno zame, a upognil me ni.

V svoji pismeni zapuščini je France Grafenauer glede kazenskega procesa zoper svojega očeta Jožeta Grafenauerja malo napisal. Veliko pomagalo k pojasnitvi ozadja procesov zoper oba Grafenauerja v letu 1888. bi nam dala sodna spisa in sicer akt B 388/1888 deželnega sodišča v Celovcu zoper Franceta Grafenauerja in akt C 965/1888 deželnega sodišča v Celovcu zoper Jožeta Grafenauerja. V oba spisa pa nisem imel vpogleda. Pač pa je del vsebine teh kazenskih spisov bil ponovno uporabljen od avstrijskega vojnega sodišča X. Armijske komande, ki je sodilo dne 26. maja 1916 v Šmohoru v imenu avstrijskega cesarja prvoboritelju koroških Slovencev, Francetu Grafenauerju in ga obsodilo zaradi zločina veleizdaje na pet let težke ječe. Tedaj je vojaško sodišče smatralo krivdo Franceta Grafenauerja dokazano tudi na podlagi skoro 30 let starih izpovedb dvanajstih prič v politični kazenski zadevi zoper Franceta Grafenauerja in Jožeta Grafenauerja leta 1888. pri de-

želnem sodišču v Celovcu. Vojaško sodišče je tako-le utemeljevalo:

„Iz kazenskega akta c. k. deželnega sodišča v Celovcu B 388/1888 proti Francetu Grafenauerju zaradi zločina veleizdaje, ki je končal z ustavitvijo postopka¹⁷⁾, je napravilo vojno sodišče vrsto prav značilnih ugotovitev:

Predvsem se ugotavlja, da je bil oče Jože Grafenauer po dopisu okrajnega glavarstva v Šmohorju na državno pravdništvu v Celovcu splošno znan kot narodni hujskač in fanatičen rusofil, čigar agitatorična delavnost proti uradništvu in šoli je bila notorično znana.

V zvezi s tem je bil iz kazenskega akta C 965/1888 deželnega sodišča v Celovcu proti Jožetu Grafenauerju, ki je bil s sodbo citiranega sodišča od 26. julija 1888 zaradi zločina žaljenja avstrijskega cesarja na šest mesecev ječe obsojen, na razpravi vojnega sodišča zoper Franceta Grafenauerja prečitani poleg prej navedene obsodbe tudi dopis okrajnega glavarstva v Šmohoru od 22. junija 1888. Le-ta je navajal, da je Grafenauer starejši v političnem oziru na „slabem glasu“. On da je notorično ekstremno nacionalnega, slovenskega mišljenja, edini človek v okraju, ki dela z vsemi sredstvi na tem, da moti vsestransko kot vzorno priznane razmere nekaljenega narodnega miru v jezikovno mešanem delu okraja. Navedeni dopis je nadalje navajal: „Ne glede na to notranjo agitacijo pa razvija Grafenauer v novejšem času še drugo nadvse obsojanja vredno politično delovanje. Je panslavist skoz in skoz, sanjač o Rusiji in dela, kakor sem od različnih strani slišal, odkrito propagando za priključitev naših slovanskih dežel ruskemu carstvu, in to javno na način, kar je več nego preprosto simpatiziranje z Rusijo; prej vzbuja vtis izdajstva cesarja in države in je tokrat pri znano napeutih razmerah med Avstrijo in Rusijo bolj nedopustno, nego je kdaj koli prej bilo.

¹⁷⁾ Kazenski postopek zoper Franceta Grafenauerja je bil leta 1888. od deželnega sodišča v Celovcu ustavljen po nalogu tedanjega justičnega ministra Avstrije Pražaka, ki je bil zaveden Čeh.

V koliko je panslavistično delo Grafenauerja že uspelo, doslej še nisem mogel dognati, mislim pa, kolikor sem informiran, da mirno lahko rečem, zdrava razsodnost naših kmetov se doslej še ni pustila preslepiti.

Po jasnih in preciznih izpovedbah prič nadučitelja Janeza Krebitza in učitelja Nika Keksa, se je Grafenauer st. kar izčrpaval v glorifikacijah ruskega carja, nadalje sta se on in njegov sin neprestano trudila, da bi ljudstvo pridobila in navdušila za Rusijo. Glavna priča pa je tozadevno navedla še naslednje: Jože Grafenauer in njegov sin Franc ščuvata podeželsko ljudstvo, da se morajo Slovenci ločiti od Avstrije in da se morejo le tako izpolniti njihove želje. Oče in sin sta splošno označena kot Rusa.

Po izjavi priče Matije Hebein je Grafenauer st. nekoč v nekem govoru slavil vojaško moč Rusije in je poudarjal, da je močna država, da ima nove topove itd. Okoliščina, da sta oče in sin označena kot Rusa, oziroma znana kot prijatelja Rusov, potrjujeta tudi priče Janez Ledrič in župnik Jože Lakonig. Posebne važnosti je izpovedba priče Andreja Hebeina, ki je izpovedal, da je bil France Grafenauer čital članek iz časopisa „Parlamentar“¹⁸⁾, ki razpravlja o potrebi, da se uvede skupen književni jezik za vse Slované, za to pa da je najbolj pripraven ruski jezik. Le-ta s panslavističnim duhom prežeti članek od državnega pravdnštva ni bil konfisciran in je bil na glavni razpravi zoper Franceta Grafenauerja leta 1916 istotako prečitan. Isti Andrej Hebein je nadalje izpovedal, da je bil slišal iz ust Grafenauerja, da so Rusi ravno tako kot Slovenci Slovani, da ima Rusija toliko in toliko mož več vojakov kakor Avstrija. Iz vseh pogovorov z Grafenauerjem je bilo nedvomno posneti simpatije za Rusijo.

Priča Pavel Fišer je izpovedala, da je France Grafenauer prebiral vaškim fantom iz različnih knjig in časnikov in jim tudi razlagal, da bi bilo želeti, če bi imeli slovanski narodi skupen književni jezik, za katerega je najprimernejši ruski; zato je dobro, če se ga uče. Pri tem je tudi povedal, da imajo Rusi dobre topove in dober smodnik ter da so že zasedli mejo, pri če-

mur je imenoval tudi število njihovih vojakov. Poudarjal je, da ima Avstrija manj vojakov, in če pride res do vojne, bo Avstrija vojno izgubila, Slovenci pa da pripadamo bolj k Rusom, ker so ti tudi Slovani. Le-to izjavo je ponavljal in je pri tem bilo navzočih večsah več, večsah pa manj fantov. Ista priča Fišer je tudi izpovedala, da je Franc Grafenauer hvalil Rusijo in da je rekel, da je tako mogočna država, da se ji nihče ne more upreti.

Tudi priča Jože Zankl je potrdila, da je Grafenauer velik prijatelj Slovanov in Rusov in da je nekoč rekel fantu Martinu Fišerju, ko so govorili o možnosti zveze Avstrije z Nemčijo in je zadnji nalašč zbadal Franceta Grafenauerja, češ: „Ti, sedaj moramo k Nemčiji pristopiti,“: „Ne, jaz grem samo k Rusom“.

Priča Tomaž Flašberger pa je izpovedala, da se je Franc Grafenauer povodom nekega razgovora o možnosti avstrijsko-ruske vojne nasproti njemu izrazil: „Vojna bo, Rus nas bo k sebi vzel, vsi Slovenci bodo skupaj prišli, vsi otroci se bodo slovensko učili. On ima tako dober smodnik, da vse repetirke ne bodo nič pomagale. Vsi Slovenci pridejo na eno, Nemci pa na drugo stran. V Celovcu se že vsi stotniki rusko uče. Prav je, da pridejo Slovenci skupaj.“ Pri tej priložnosti je Grafenauer tudi pripovedoval, da bo Avstrija vojno izgubila, Rusija pa bo segala do Krive Vrbe na Koroškem.

Po izjavi priče Antona Jobsta je Franc Grafenauer nekoč pripovedoval nekaterim fantom, da se bo slovanski jezik razširil. Končno je tudi bratranec Franceta Grafenauerja — Miha Grafenauer izpovedal, da se je Franc Grafenauer ponovno izjavil, da bi bilo želeti, če bi imeli vsi Slovani skupen književni jezik in je čital razne članke iz „Parlamentar“-ja.

Nadalje je sodba vojaškega sodišča iz leta 1916 z ozirom na dokazni material, ki sta ga vsebovala prej citirana kazenska spisa deželnega sodišča v Celovcu zoper očeta in sina Grafenauerja iz leta 1888 za

¹⁸⁾ Časopis „Parlamentar“ so na Dunaju izdajali narodno zavedni Čehi in Jugoslovani v nemškem jeziku.

presojo oblasti obeh Grafenauerjev napravila še naslednje ugotovitve: „Poglejmo . . . temeljito proučene konstatacije zgoraj omenjenega kazenskega akta (B 388/1888 proti Francetu Grafenauerju), iz katerih se da s polno sigurnostjo sklepati, da se je Franc Grafenauer razvijal in udeještvoval v šoli svojega očeta kot panslaviističen hujskač, kakoršen je bil oče splošno znan in tudi od oblasti opisan. Karakterna slika Franceta Grafenauerja, ki se spozna v zvezi z mnogimi obtežilnimi momenti iz veleizdajniškega akta (iz leta 1888) in iz danes predloženega kazilnega materiala (1916), je po naziranju vojnega sodišča popolna, skoroda brezhibna, tako, da se more trditi, da je France Grafenauer v teku let ostal popolnoma enak. Kakor tedaj, ko so se pokazali prvi temni oblaki grozeče vojne s slovansko Rusijo, tako je tudi sedaj, v času, ko divja vojna že drugo leto, poveličeval moč in silo te sovražne države. Čeprav sedaj previdnejši kakor prej, vendar . . . z nedvoumnim namenom, da izrazi svoje sim-

patije za tega sovražnika. Če ta, kot ekstremist poznani slovensko narodni agitator, državni poslanec Grafenauer v tem smislu o Rusiji govori, je po nazoru vojnega sodišča sama po sebi podana nevarnost rovarjenja proti lastni državi. Da je . . . ravnal z zlohotnim namenom . . . se naravnost plastično in v polnem soglasju z izjavami Franceta Grafenauerja iz leta 1887 in 1888 izraža neprikrita simpatija za Rusijo.“

To iz kazenskih aktov zoper oba Grafenauerja iz leta 1888 izvirajoče gradivo, ki je v dokazne svrhe posneto v sodbi vojaškega sodišča zoper Franceta Grafenauerja v letu 1916, v izdatni meri dopolnjuje podatke o delovanju tako očeta kakor sina Grafenauerja v dobi 1887 in 1888, ki nam jih France Grafenauer v svojem spisu „Moja leta“ ni tako izčrpno opisal.¹⁹⁾

¹⁹⁾ Glej razpravo Jože Zlan (dr. Felaher Julij): France Grafenauer pred avstrijskim vojnim sodiščem, „Misel in delo“, L.II-6, 1936.

Nemčurstvo — sad nemškega velekapitala

DR. JOSIP ŠAŠELJ

Marsikomu bo morebiti še v spominu resnični dogodek iz začetkov nemčurstva na Žihpoljah. Sin glavača je prišel na počitnice domov kot naidebudni študent iz mesta in pogledal tudi na njive. Tam je dregal na tleh ležeče grablje ter — mrdeč se — vsiljivo vprašal „kaj je to?“ Hlapec in dekla sta se mu posmehovala, to ga je razdražilo, da je le preveč pritisnil, da so se grablje bliskovito privzdignile in ga z držajem zlepnile po glavi, da se mu je zabliskalo v možganih; zaklel je po slovensko „prekleta grablja!“ Hlapec ga je lepo poučil „grablje moraš po slovenji že vikati“. Dekla pa mu je pokazala še vile in dodala „pa vile tudi“.

Tako ali podobno je nemčurstvo, smešno in zaostalo. Čeprav je nenaravno in proti zdravemu razumu, da se kdo materinega jezika sramuje, vendar vidimo dnevno toliko teh zablod okoli sebe, da smo že pozabili, da bi tam razmišljali in se vprašali: zakaj je to mogoče?

Naš pregovor pravi: Ni dovolj, da strah pogledaš, ga moraš pošlatati tudi! — Pošlatajmo torej naše nemčurstvo.

Ali je kak vzrok, da se kdo sramuje slovenskega rodu? Kdo ima starejše pravice na koroško zemljo — mi ali Nemci? Kdo je bil prej tu?

Tudi najzagrizenejši Nemci morajo priznati, da smo mi Slovenci

prvotni prebivalci te dežele. Šele dosti pozneje so prišli Nemci, najprej s križem (pokristjanjenje), potem še z mečem, ko so odstavili naše domače kneze, postavili svoje grofe in naše prednike izpodrivali z nemškimi priseljenci. Začela se je naša križeva pot v zgodovini, križeva pot s krvavimi postajami, dolga tisočletna doba fevdalizma. V tistih surovih časih so od zapada na nas pritiskali Nemei in Lahí, od vzhoda pa zaredoma Obri, Madžari, Mongoli, Turki. Vladala je pravica pesti, naši predniki so bili prisiljeni, da so svojim tlačiteljem zidali trdne gradove, iz katerih so jim pili kri baroni, flegarji, valpti, biriči itd. Kakor kobilice so se ti zajedalci usuli na našo lepo, plodno deželo, vendar pa so še vedno priznavali, da je Korotan „prava slovenja dežela“. Spoštovali so slovenski jezik, v katerem je naš kmet ustoličeval deželnega vladarja na Krnskem gradu in ta vladar — koroški vojvoda — je potem pozdravljal goste na deželni meji „buge vas primi“.

Zgodovinska resnica je torej: mi Slovenci smo prvorojenci v tej deželi, naš jezik je užival skozi ves srednji vek najvišje spoštovanje.

Tega pa se danes sramujejo številni naši ljudje. Kako je do tega prišlo?

Prevrat v nemških glavah se je izvršil tedaj, ko so se gospodarsko razvili iz fevdalizma v moderni kapitalizem. Nemška zemlja — bogata zemlja. Ob morju leži (Hamburg, Bremen), neizmerne zaklade krije v svojih nedrih (Westfalen, Porurje, Posarje itd.), iz teh in še drugih neusahljivih virov se je bogastvo kopičilo v rokah maloštevilnih kapitalistov. Skušnja pa je pokazala, da je tak kapitalist večno gladoven po zlatu. Čim več ima, tem več hoče še nagrabiti. Slep je za žrtve, katere njegova kapitalistična mašinerija izmozga, ne vidi bede delavcev, ki morajo garati in se potiti. Kapi-

talizem se polasti vlade, stremi za razširitvijo preko državnih mej in prepriča o tej „potrebi“ tudi odvisno ljudstvo. Tako so tudi na nemški narod začeli deževati šlagerji kapitalističnega „Dranga“. Predvsem „Drang nach Osten“ proti Poljakom in Rusom, potem „Platz an der Sonne“ v kolonijah in „Zukunft zur See“ proti Angležem, pa „Berlin-Bagdad“ doli proti Indiji, pa še „Wacht am Rhein“ proti Francozom, nadvse pa „Deutschland über alles“.

No in med temi bliski iz velenemške Walhalle, ki so švigali na vse strani in ogrožali vse sosede, je zagrmelo tudi proti nam Slovincem. Ta blisk se je vžgal točno pred sto leti in se glasi:

BRUECKE NACH TRIEST

Prvi je ta vsenemški šlager sprožil koroški duhovnik Rizzi iz Celovca. On je dne 3. julija 1848 v Klagenfurter Zeitung zatrobil na bojni pohod proti južnemu morju in proglasil „žalostno, neizprosno politično nujnost“, „da morajo Slovenci kot narod izginiti“, ker „Trst in pot v Trst mora imeti Nemčija“.

Prevratnega leta 1848 se je torej začela iz Celovca proglašati narodnostna smrt Slovencev zaradi nemškega mostu do Jadrana, zaradi „nemškega“ Trsta. Kdo je vse to potreboval? Avstrija ne, saj so bili Slovenci tedaj njeni zvesti podložniki, Trst pa njeno nesporno pristanišče. Mogoče nemško ljudstvo? Ali je nemški kmet, delavec, obrtnik, rokodelc imel kako korist od velenemških šlagerjev? Tudi ne! Vsi ti so na rodni, bogati zemlji našli dosti kruha in strehe; potrebovali bi le reforme na znotraj (agrarne, socialne), ne pa rožljanja s sabljo na zunaj. Danes, ko je to ljudstvo izpilo opojno čašo vojskovanja do dna, ko je plačalo s svojo krvjo one šlagerje, da je skoraj izkravelo,

danes to uvideva vsak pošten Nemec.

Kdo je torej potreboval našo narodno smrt? Bil je to velenemški kapital, ki je na naši zemlji toliko nabrekli in se zredil, da je začel grabiti še dalje. Nemški kapitalisti niso hoteli deliti profitoz z Lahi v Trstu, s Slovenci na poti v Trst, zato: proč z obojimi!

Pa kako? Seveda tedaj že niso mogli izseljevati in moriti, kakor je to metodo uporabljal želez Hitler. Pač pa je bilo mogoče napraviti iz Slovencev nemške podrepanike, kakor je to zgodovina že pokazala. Že prej so se naselili med Nemci maloštevilni Slovenci, ki so se prilagodili in postali nemškutarji. Pa ta proces nemškutarstva je bil prepočasen, treba ga je bilo pospešiti, pognati v hitrejši tok s sredstvi velekapitala in njemu udinjene države. V to svrhu je bilo treba slovensko prosveto onemogočiti, nemško pa monopolizirati. Nemci so postali „Herrenvolk“.

Tako se je torej iz potreb nemškega velekapitala porodilo novodobno nemčurstvo.

Ko se je začel graditi nemški most do Trsta, so naše kraje preplavili (še bolj kakor prej zajedalci iz graščin) „Kulturträgerji“, narčno so k nam pošiljali vsenemško dresirane učitelje, davkarje, žandarje, poštarje, železničarje, gostilničarje, trgovce, forštnarje, frbežarje, frboltarje itd. Vsi ti so bili v službi velekapitalistične ideje ponemčevanja, vsak tak mogotec se je čutil vzvišenega nad slovenskimi domačini. Še na misel mu ni prišlo, da bi se večini prilagodil ali vsaj naučil njenega jezika. Kaj še? Zavzel je stališče, da je ljudstvo za njega tu in se mora po njem ravnati ter nemško govoriti, drugače ga ni razumel. Lovil je odpadnike in izdajalce slovenstva na kapitalistične limanice, za manjše zasluzke in službice, za različne ugodnosti in časti. Kdor je

bil odvisen, temu so dopovedovali, kako je njegov jezik grd, da to ni slovenščina, temveč neko „vindižarstvo“, s katero nikamor ne pride, nemščina pa da je vzvišena in mu odpre pot po vsem svetu. S takimi in podobnimi argumenti so odvisnim revežem nadeli duševne „plente“, kakor plašljivemu konju, da so videli samo široko cesto v rajh, da ja niso škilili preko Karavank. Vse, kar je veljalo v kulturni Evropi za pošteno in značajno, vse to se je izprevrglo pri nas v nasprotje, vsaka lumparija se je tu pokrila z zveličavnim nemštvom. „Zvestoba rodu in jeziku“ se je nam Slovincem prepovedala, dovoljena je bila samo „deutsche Treue“, ki se je s posebno vnemo dobesedno vtepala v glavo naši deci že v šoli, slovenščina pa se je po vseh pravilih vsenemške pedagogike sramotila. Bolj ko je kdo bil nezvest, bolj ko je izdajal svoj rod in jezik, tem bolj je bil — plačan! Slovenci so morali v svoji bedi in revščini, v kateri jih je držal isti kapitalizem, sedaj dati tudi svoj jezik na prodaj tistemu, ki je največ dal! Vse človeške vrline so prišle na kapitalistični trg. Ni čuda, da so se na tem moralnem močvirju zastupili umi revežev, iz česar so se na debelo fabricirali nemčurji.

Vse to je postalo mogoče samo in edino le v kapitalističnem družabnem redu. Prej tega ni bilo, prej se proti sv. duhu še ni grešilo, živi še niso bili na prodaj. Pojav novodobnega nemčurstva je treba torej presoditi v zvezi z nemškim velekapitalom. Nobenih nemčurjev bi ne bilo v popolnoma slovenskih krajih, ko bi jih ne bil umetno in nasilno ustvaril z državno upravo povezani kapital in njegov izrodek — most do Trsta. S tem geslom je „Herrenvolk“ fanatično iztrebljal slovenščino in Slovence, kakor divje zveri. Še najbolj zaostala plemena domačinov sredi Afrike, Azije in Avstralije

najdejo v kulturnem svetu svoje zagovornike. Mi koroški Slovenci pa obtožujemo Nemce pred vsem svetom, da v tej stoletni naši borbi proti germanizatorični nemorali in nemčurstvu nismo našli med njimi skoraj nobenega iskrenega zagovornika! Pod kapitalističnim terorjem se niti eden ni upal spregovoriti za našo res pravično stvar kako toplo besedo.

Statistika poroča, da je bil Celovec pred sto leti do dveh tretjin slovenski, samo vrhnja plast prebivalstva je bila nemška. Znanstveno pa je dokazano, da ta vrhnja plast v vseh mestih hitro izumira, da se mora obnavljati od spodaj in iz podeželske okolice. Po takem razvoju bi moral biti Celovec danes popolnoma slovenski, tako kakor se je po naravnem procesu zgodilo v Ljubljani, Mariboru in drugod. Samo tu pa je naravni razvoj prišel iz tira, v kapitalistični mašineriji je postal Celovec največja fabrika nemčurjev v deželi.

Tudi vsa okolica Celovca je bila pred sto leti slovenska, posebno še romarska Gospa Sveta. Leta 1851 je ta občina v razpisu za učiteljsko mesto izrecno zahtevala, da mora prosilec znati slovensko. Sosednja občina Dhovše (Lendorf) je za nas znamenita, ker je v onem času prva na Koroškem nabavila dvojezični občinski pečat s slovenskim besedilom „Dhovška srenja“. Župana, ki je ta pečat uvedel, je pohvalila „Slovenska Bčela“: „Živijo župan Dhovške županije, gospod Lešnik, po domače Žlepe, olar in posestnik v Vogličah!“

Žlepe je bil tedaj še slovenski olar (pivovar). Po preizkušenih metodah germanizacije pa je iz tega kmalu postala znana Schleppe-Brauerei!

V teh krajih je tovarnar dr. Alojz Hussa vpregel ves kapitalistični in državni aparat, da se je divje ponemčevalo. V št. Martinu na Dholic

se je nasilno preperečila uvedba slovenščine v šoli, čeprav je bila že zakonito dovoljena. Leta 1853 je sedelo v občinskem odboru Krive Vrbe trinajst Slovencev in troje Nemcev. Kapitalizem pa je ves ta svet naglo spremenil in potvoril.

Koliko slovenskih Žlepejev se je tod in drugod prelevilo v velenemške Schleppe! Povsod med Slovenci se je znašel kak Hussa, kapitalistični paša, ki je vihtel gospodarski in politični bič nad slovensko rajo, za katerega so bili zakoni — celo pa proslula enakopravnost — samo „Fetzen Papier“, njegova kapitalistična volja pa najvišja zapoved. Slovenski Korotan je postal zavensemški Wilajet Kaernten. Kjerkoli se je zasejalo izdajalsko seme nemčurstva, tam je vzknilo sovraštvo, škodoželjnost, ovaduštvo! Otroci so se postavili proti staršem in pljuvali v skledo, iz katere so nekdanj pili mleko! Sosed bi rad soseda v žlici utopil! Take morilne želje so se res tudi pretvorile v dejanje, kakor hitro je bila dana možnost. Vsenemška ideologija višje rase je vodila dosledno k temu. Vsem nam je še v spominu nedavna pobesnelost v tej smeri.

Da je vse nemčurstvo goli izrodek kapitalizma, se je pokazalo z vso jasnostjo v tedaj še avstrijski Mežiški dolini. Tam so kapitalisti prevaljskih železarn (največjih v tedanji Avstriji — zarodek Alpine Montan) sredi preteklega stoletja absolutno obvladali vse gospodarstvo; pri volitvah 1867 je Mežiška dolina pod pritiskom tega kapitala odločila zmago nemške stranke in za las preperečila zmago Slovencev v Velikovškem okraju. Kakor hitro pa se je razkadil dim prevaljskih visokih peči, ko jih je kapital premestil v Donawitz, je vsa Mežiška dolina spet zaživela naravno, slovensko življenje.

Germanizatorična vloga velekapitala se je pod Avstrijo razgalila v

vsej nagoti tudi na bivšem Spod. štajerskem. Koliko hrupa je nekdanj uganjalo nemčurstvo v Mariboru, Ptujju, Celju, Šoštanju, celo tam ob Sotli v Rogatcu in v Breznicah pred vrati Zagreba. Povsod v teh mestih je paševal kak Rakusch, Woschnagg, Loeschnigg (Lešnik), Suppanz, Kukowitsch ali podoben „Urgerman“. Ornig v Ptujju je izdajal celo zloglasni tednik „Štajerc“, pri nas „svinjered“ imenovan, ker je sam v svojem žargonu „svinjerejo“ tako imenoval. In ta „svinjered“ je zalagal z duševno hrano tudi naše nemčurstvo v Podjuni, v Rožu in na Zilji. Iz Slovenjgradca, Slov. Bistrice, Maribora, Ptujja so našim nemčurjem na pomoč prihruli izvežbani pretepači, če je bilo treba razbiti kako slovensko prireditelje, recimo sokolski nastop v Borovljah. Kapitalistično nemčurstvo je bilo tam doli tako napihnjeno, da tujec sploh ni videl slovenskih delavcev, viničarjev, kmetov, vse je zgledalo „urdojč“. Celo dunajski „rajstog“ (parlament) se je tresel pred to vsemogočnostjo: leta 1895 je šla v franže vlada Fuersta Windischgraetza radi ponižnih slovenskih paralelk na nemški Celjski gimnaziji. No in kaj je ostalo od vse te glorijske? Po prvi svetovni vojni je Jugoslavija odvezla onim kapitalistom samo politični bič, drugače pa jim niti lasu ni skrivila in — milni mehurček umetnega nemčurstva se je razpočil, da po njem ni bilo sledu več. In ne na škodo človeške družbe.

Samo vsenemški kapital je proti koroškimi Slovencem podžigal zloglasni „furor teutonicus“, kakor da bi bili najhujši sovražniki, katere je treba postaviti izven zakona. S podporo rajhovskega kapitala so ustanavljali bojna društva Schulvereine, Suedmark, raznovrstne vele-nemške Verbande itd. Pod njihovim vodstvom so z vso temeljitostjo in tehniko zabijali kozle za most do

Trsta Dobernigg, Lemisch, Schumy in podobni, ki so na vse grlo meketali, kakor so rjovel njih vzorniki Schoenerer, Wolf in drugi predhodniki Hitlerja.

S polno paro se je kapitalistični valjar usmeril predvsem na jug od Gospe Svete preko Celovca in Borovlj na Ljubelj in še dalj na jug. Koliko bede je ustvaril, koliko moralnega strupa razširil, koliko žrtev zahteval prav do vznožja Ljubelja in Stola. Cvetoče kmetijstvo je poprej tam gori v Brodeh in Medvedjem dolu prospevalo. Ko bi kapital ne opustošil tega sveta, bi živinorejci od tod še danes mogli zalagati industrijske Borovlje in Bistrico z mesom, volno, mlekom, sirom, jajci. itd. Samo na kmetijah Medvedjega dola se je redilo nad 300 goved, pri večjih (Štefancu, Plavcu) po 30 do 40, pri „manjših“ (Raznikar, Ajtovnik, Skrobat itd.) pa po 10 do 15, vse to poleg tisoč glave drobnice. V to pastirsko zatišje pa se je pred slabimi sto leti zakadil kapitalistični volk v podobi pruskega barona Helldorfa, ki pije kri Slovencev tudi okoli Grebinja. Ta je s pomočjo svojih forštnarjev in frholarjev tako zahrbtno preganjal gospodarje v Medvedjem dolu, jih tožil pri uradih in pred sodnijo, jih dal obsojati s krivičnimi prisegami svojih priganjačev, da so obupali in bežali od tod, kakor pred kugo. Vse cvetoče kmetije je „pokupil“ za bagatelo, le kočarja Šurka in Jožofa je pustil samostojna, ker je potreboval drvarje. Cela žaloigra bi se mogla napisati samo o tem, kako je ta pruski baron spravil ogromno Plavčevo kmetijo v svojo malho.

Podoben klin je z enakimi sredstvi zabijal v smeri na Ljubelj dunajski kapitalist Voigt. Tudi on je „položil“ (Bauernlegung!) vse večje kmetije v Brodeh, znamenito Ovsovo, Drarjarjevo, Strahovo itd. Tudi tu so se odigrale do neba vpijoče krivice, ta-

ko z gospodarji na lepi Tepejevi domačiji ali tam v selskih kotih na Rajnževem.

Strašno, bogokletno je bilo in je še danes to razdejanje nemškega kapitala, lahko rečemo: hujše kakor turško! Kajti Turki so nekdanj kakor vihar prihruli in spet odšli, oni so nagnali Dravce in Poljance v dole

Karavank, da so jih kultivirali, nemški kapital pa je to stoletno žuljavo delo trebljenja, krčenja in graditve za kako desetletje uničil, pregnal živino s planin, kmetovalce z domačij, nekdanje hleve in skednje je tam videti v razvalinah...

Taki so kapitalistični „Kulturtraegerji!“

Andrej Einspieler idejni oče koroške požarne deželne zavarovalnice*

Zanimiva reminiscenca o delovanju slovenskega poslanca v deželnem zboru v Celovcu

Uvod. Že v kapitalistični razvojni fazi gospodarstva nobena gospodarska panoga ni bila tako pripravna in po svoji notranji strukturi bolj zrela za socializacijo kot ravno zavarovalstvo; gospodarski pogoji za socializacijo prav te gospodarske panoge v glavnem so: splošna ljudska potreba po zavarovalni zaščiti, bolj učinkovito ravnanje na širši bazi (dežela, država) zaradi potrebne izravnave rizikov, in končno poenoten način poslovanja zavarovalnega podjetja s pomočjo enotnih formularjev, enakih splošnih zavarovalnih pogojev, tarif in navodil za ocenitev škod.¹

1. Ni čuda zato, da že približno od l. 1860 naprej niso prenehale živahne debate v parlamentnih zborih (državnih in deželnih), ki so obravnavale podražavljenje zavarovalnega gospodarstva. Tako debato je dvignil² v koroškem deželnem zboru slovenski poslanec A. Einspieler dne 3. decembra 1873,³ ko je bil na dnevnem redu nov gasilski red; slovenski poslanec je vnesel v debato docela nov moment, ko je predlagal, da bi se za Koroško ustanovila deželna požarna zavarovalnica. V glavnem je izjavil:

Gasilski red govori tudi o sredstvih, kako preprečiti požare. K takim sredstvom spada po mojem tuudi ustanovitev vzajemne deželne požarne zavarovalnice. Že l. 1863 se je na predlog poslanca Sternecka o tej stvari razpravljalo: zbrano je bilo nato potrebno gradivo in o stvari se je poročalo zboru. Deželni odbor je sicer menil, da se predlog za ustanovitev deželne zavarovalnice v načelu sprejme, ali l. 1864 je bilo nepričakovano sklenjeno, da se ta zamisel zaenkrat ne uresniči.⁴ Od tega časa zadeva počiva. V zadnjih devetih letih se je v zavarovalstvu marsikaj spremenilo. Nove skušnje so bile napravljene in bi bil sedaj že čas, da se stvar ponovno pretrese. Na Gornjem Avstrijskem lepo uspeva Deželna požarna zavarovalnica, ki je štela l. 1867 nič manj ko 59.000 članov. Prav tam obstajajo še tako imenovane „Kmečke zavarovalne družbe“,⁵ ki so prikrojene za zavarovanje na samem stoječih kmetij. Taka pravila imam pri roki in samo prosim, da se preštudirajo. Tudi za našo deželo je

* Posneto iz rokopisa: Zgodovina zavarovalstva pri Slovencih.

tako zavarovanje priporočljivo, ko imamo tudi številne na samem stojiše kmetije. Za Koroško bi se ta določila prikrojila samo našim razmeram.

Dalje se je na Koroškem tudi že govorilo o posebni zavarovalni ustanovi za zavarovanje cerkva in župnišč (c e r k v e n o z a v a r o v a n j e),⁶ kakor imajo take ustanove v drugih škofijah. Taka zavarovalnica deluje n. pr. v Freiburgu na Badenskem, ki šteje že 400 članov.

Dne 4. decembra 1862 je na seji koroške Kmetijske družbe takratni župnik v Ž v a b e k u Lovro D a j č m a n predlagal, da se notranje — avstrijska Vzajemna zavarovalnica v Gradcu⁷ razide in Koroški pripadajoči delež na rezervnih fondih prepusti Koroški. Na ta način bi se dobil potrební fond za deželno zavarovalnico. Iz svoje skušnje lahko povem, da zamisel samostojne deželne zavarovalnice lepo sprejemajo na zborovanjih po deželi. Župniji št. D a n i j e l i n S t r o j n a⁸ sta hoteli za svoji župniji ustanoviti svojo zavarovalnico, pa vlada tega ni dovolila.

Nato je poslanec E i n s p i e l e r predlagal, da deželni odbor predloži poročilo o eventualni ustanovi deželne zavarovalnice za Koroško. Na seji 6. decembra 1873 je bil Einspielerjev predlog sprejet in je gospodarski odsek dobil naročilo, da o predmetu poroča.

2. Poročilo je podal dr. von Rainer na seji dne 23. decembra 1873.

Referent je v glavnem izjavil, da graška Vzajemna zavarovalnica Koroški mnogo koristi, kar je ugotovil na osnovi statističnega gradiva o vplačanih premijah in prejetih odškodninah. Koroška je v letih 1863 — 1872 vplačala na premijah 850.067 gld., prejela pa za to dobo v letih 1862 — 1871 na odškodninah 850.175 gld., pri čemer niso upoštevane neizterljive premije, stroški in kasa, upravni stroški i. t. d.⁹ Privatne zavarovalnice delajo z manjšo režijo. S spre-

membo pravil iz 1. 1872 je graška Vzajemna zavarovalnica opustila zastarele metode dela: premije se odslej pobirajo v naprej, zavarovalna zaščita se je razširila na premičnine,¹⁰ družba hoče delovanje razširiti tudi na druge dežele. Podjetje se razvija v zavarovalni veleobrat. Kmečke zavarovalnice pa sploh niso zavarovalnice v pravem pomenu besede, marveč samo društva za vzajemno pomoč članov za primer požara. Zaradi tega predlaga, da se predlog poslanca Einspielerja zavrne.

3. Poslanec E i n s p i e l e r se je zahvalil v njemu lastni parlamentarni vljudnosti referentu, ki je opremil svoje poročilo s solidnim statističnim gradivom, vztrajal pa je pri svojem predlogu ter opozoril na to, kako dobro so plačani zavarovalni uradniki in zastopniki v Gradcu (v e s e l o s t pri večini); dobro bi bilo, da bi plače ostale v deželi; družbe same pa pri izplačilu odškodnin ne ravnaajo vedno realno; sklicuje se na zavarovanje cerkvene imovine v Č r n i, ko je zavarovana stranka izgubila zaradi neke napake zastopnika pravico do odškodnine, zlasti pa omeni primer v B i s t r i c i n a Z i l j i, kjer se bodo morali zavarovanci po šest letnem čakanju zadovoljiti s 16 — 18 % odškodnine! Prizna sicer, da je graška Vzajemna zavarovalnica v deželi najbolj priljubljena in razširjena, graja pa, da so družbeni rezervni skladi tako visoki; bolj priporočljivo bi bilo, da se premije znižajo in tako omilijo bremena zavarovancev (ponovna v e s e l o s t !). Tudi ne ustreza načelom vzajemnosti, da se bodo morale sedaj plačevati premije v naprej. Graja naložbeno politiko odvišnega denarja pri zgolj graških denarnih zavodih. Deželna zavarovalnica bi v večji meri preprečevala požare, ki nastanejo v veliki meri iz maščevalnosti, ko bi bili zavarovanci v deželni zavarovalnici med seboj bolj povezani. Želja dežele je, da se ustanovi deželna zavarovalnica, kar kažejo številne prijave občin. Na

koncu se Einspieler opravičuje, da zaradi kratkega časa ni mogel poslužiti s statističnim gradivom.

Vztraja pri svojem predlogu, naj deželni odbor resno pretrese vprašanje ustanovitve deželne zavarovalnice, zbere potrebno gradivo in poroča odboru.

4. Po krajši repliki referenta, ki omenja Dajčmanov predlog v Kmetijski družbi, je bil Einspielerjev predlog z veliko večino zavrnjen. Pač pa je sprejel deželni odbor predlog odbora, da se samostojna zavarovalnica zaenkrat ne ustanovi.

5. Prizadevanja voditelja koroških Slovencev, deželnega poslanca Andreja Einspielerja za ustanovitev deželne požarne zavarovalnice za Koroško¹¹ so našla zaslužen priznanje šele na seji deželnega zbora dne 17. novembra 1890¹² po nemškem poslancu dr. Pretnerju, ko se je razpravljalo o istem predmetu. Ta je dobesedno izjavil:

„Rad bi izrekel še neko obžalovanje. Sporočeno mi je bilo, da se je v deželnem zboru že pred 20 leti razpravljalo o vprašanju deželne zavarovalnice. Obžalujem, da podbuda nemara zaradi tega ni bila sprejeta, ker je izšla s strani, ki se ji „ni hotelo dati prav“.“¹³

Popolno zadoščenje in priznanje pa je prejel slovenski poslanec dne 12. maja 1899, ko je koroški deželni zbor po dolgih večletnih debatah sprejel pravila za deželno požarno zavarovalnico in to prav po načelih vzajemnosti, kakor je to že l. 1873 priporočal A. Einspieler.¹⁴

Pri p o m b e :

1) Že nemški ekonom A. Wagner (Handbuch der Pol. Ök. 1882. I. S. 1157.) je postavil splošno načelo: „Ihrer inneren Natur nach ist die Versicherung eine öffentliche Einrichtung“. „Po svoji notranji naravi je zavarovanje javna ustanova“, ki zahteva ljudsko gospodarsko organizacijo v

javnih ustanovah. Wagner je dopuščal kot nadomestno ustanovo zgolj vzajemno zavarovalnico; odklanjal pa docela za zavarovalno gospodarstvo „splošno pridobitno tendenco“ delniške družbe. Cit. po Mataja: Lehrbuch der Volkswirtschaftspolitik, Wien 1931; prispevek Dr. A. Ehrenzweig: Privatversicherungspolitik, str. 527.

2) Deželni zbori so začeli delovati v smislu ces. diplome z dne 20. oktobra 1860 in ces. patenta z dne 26. februarja 1861.

Koroški deželni zbor je imel prvo javno sejo 6. aprila 1861. Zanimiv je tale dogodek (str. 2, drugi stolpec protokolov): deželni šef grof Thurn je predložil deželnemu zboru osnovni zakon o državnem zastopstvu, deželni statut in volivni red za deželni zbor, da se te listine shranijo v deželnem arhivu. Na koncu svoje izjave je izrecno omenil:

„V drugem deželnem jeziku izgotovljena diploma z dne 20. oktobra 1860, kakor tudi ostali državni temeljni zakoni bodo predloženi pozneje, čim bodo izgotovljeni.“

3) Gl. protokole tretje seziije, četrte volivne dobe, str. 79, prvi stolpec in sled.

4) Gl. protokole druge seziije, prve volivne dobe str. 377 in 473 ter tretje seziije (1864) str. 54 — 61.

5) Bistvo takih družb je, da si člani pravnoveljavno obljubijo medsebojno pomoč v blagu in voznjah. Zanimivo je, da se take kmečke zavarovalne družbe še danes tu pa tam pojavljajo: gl. „Dolžnosti članov gasilskega zavarovalnega društva v Gornjih Slavenčih“ (Prekmurje 1946); dajatve ob nesreči obstajajo le delno v denarju, v glavnem pa v blagu: žitu, senu in slami, ter v voznjah. (Pravila v NUK št. 53.516).

6) O cerkvenem zavarovanju glej tudi članek v Slovencu št.1/1888: O nekaterih prezrtih predlogih (Balant).

7) „Novice“ so imenovale to družbo (ust. l. 1829): „Bratovščino sv. Florjana“ in jo stalno priporočale; za slovensko Koroško je dala družba prevesti: „Postave“ l. 1831 „u našo koroško

špraho“ — natisnil Janez Leon; v Ljubljani so izšle postave šele leta 1835. Celo Slomšek priporoča v knjigi Blaže in Nežica v nedeljski šoli to bratovščino in pravi, da tak „ni usmiljenja vreden“, ki se noče zavarovati.

8) Zanimivo bi bilo preštudirati spis v arhivu deželne vlade ali deželnega zbora v Celovcu, da se pokaže, kako vnet je bil prav slovenski živelj za zavarovalno idejo. Glej v tej zvezi tudi članek M. Ahacelja v *Carinthia*, št. 20, z dne 14. maja 1825: „Aufforderung zur Teilnahme an einer in Steiermark, Kärnten und Krain einzuführenden beabsichtigten wechselseitigen Brandschaden — Versicherungsanstalt.“ „Pobuda za udeležbo pri vzajemni požarni zavarovalnici, ki se ima ustanoviti za Štajersko, Koroško in Kranjsko.“

Prof. Ahacelj je vsebino članka v skrajšani obliki posnel iz štajerskega časopisa „Der Aufmerksame“; v njem pokaže razliko med pridobitno delniško družbo, ki dela za dobiček svojih delničarjev, in vzajemno družbo, ki zahteva od svojih članov zgolj kritje v preteklem poslovnem letu nastalih dejanskih škod in upravnih stroškov. Spekulativni požarni zavarovalni družbi sta bili ustanovljeni pred dvema letoma v Trstu (*Azienda Assicuratrice*) in druga pred letom na Dunaju. Pisec upravičeno pričakuje, da se bodo številni hišni posestniki prijavili kot člani v družbo. Poudarja, da vrednost premoženja raste, če je hiša zavarovana; zavarovanje ima tudi velik pomen za doseg kredita.

9) Koroški se je vedno očitalo, da pred-

stavlja **slab požarni risiko** zaradi pogostih požarov.

10) Danes se čudno sliši, da se je graška Vzajemna odločila za zavarovanje premičnin šele l. 1872, ko je po spremembi pravil začela pobirati premije v naprej. Obstojal je namreč predsodek, da se imetniki premičnin radi selijo in tako načelo vzajemnosti ne pride docela do veljave, ko je treba prispevke plačevati šele po poteku poslovnega leta po **dokladnem sistemu (Umlageverfahren)**.

Carinthia že leta 1831, št. 7, obžaluje, da zavarovanje premičnin še vedno ni izvedeno.

11) Pri tem ne smemo prezreti, da je pomenil Einspielerjev predlog za ustanovitev deželne zavarovalnice dejansko prizadevanje za socializacijo zavarovalnega trga v okviru avtonomne dežele v najbolj važni in najstarejši zavarovalni panogi (požar).

12) Gl. protokole prve seziije, sedme volivne dobe str. 433, prvi stolpec.

13) Zasluženega in dalekovidnega slovenskega poslanca nemški tovariš vseeno ni upal imenovati po imenu; pri tem seveda ni mogel misliti na drugega kot na A. **Einspielerja**, ki se je l. 1873 tako toplo zavzemal za ustanovitev deželne zavarovalnice za Koroško ob „veselosti“ večine deželnega zbora.

14) Zaradi popolnosti bi bilo treba pokazati na podobne poskuse za ustanovitev deželnih zavarovalnic v deželnem zboru na Kranjskem, Goriškem in Štajerskem.

Dr. Anton Ziljan.

Drava... Včasih si izvirala tam, koder se je stikala slovenska in nemška meja, na vzhodnem Tirolskem... Danes teče reka Drava do Beljaka po germaniziranih tleh, mimo mest in vasi, ki se jim pravi: Goritzen, Gummern, Pusarnitz, Feistritz in tako dalje. Šele pod Beljakom stopi Drava zopet na slovenska tla. Prežihov Voranc

VOJVODSKI STOL

ANTON KOVAČIČ

Približno četrť ure od Gospe Svete stoji ob cesti proti št. Vidu sredi zagrajenega prostora z nasadi staroslavni koroški vojvodski stol. Sestavljen je iz mogočnih, surovo obdelanih kamnov in obsekanih plošč, ki so jih dobili najbrž kar na mestu, kjer so našli ostanke rimskega poslopja. Spomenik ima dva sedeža. Vzhodni sedež, ki ni rimski kamen, je surovo izdelan kapitel iz apnenca. K temu sedežu vodita dve stopnici, k zahodnemu le ena. Zahodni sedež je kamen iz konglomerata, ki je malo izdolben. Vsak sedež ima dva stranska naslona, ki ju tvorita po dve kameniti plošči. Oba sedeža loči visoki in debeli hrbtni naslon.

Hudo preglavico so delali razlagalcem napisu, ki so na spomeniku. Na kamnu, ki tvori severozahodni ogel spomenika, sta dva napisa. Na severni strani je navpični napis MASVETI VERI. Kakor je znano, je menil Jarnik, da pomeni napis „Ima sveto vero“ ali „Ali ima sveto vero?“ Mnogi so mu pritrdili, Mommsen je pa bil mnenja, da je kamen rimskega izvora in tudi napis. Masveti je po njegovem mnenju latinsko ime Masnetius. Leta 1861 je nekdo črke naskrivaj na novo ostro izklesal in pridejal dve piki, tako da se glasi napis sedaj MA. SVETI. VERI. Napis na zahodni strani istega kamna se glasi VERI, kar je tolmačil Jarnik tako, da je bil spomenik postavljen v spomin na zmago kristjanov in posvečen veri. Proti tem razlagam poudarja Moro (Der Fuerstenstein in Karnburg und der Herzogstuhl am Zollfelde in Kaernten, 1884), da se pri vojvodskem stolu ni vršilo ustoličenje vojvod in da je bilo stavljeno vprašanje po voj-

vodovi veri pri knežjem kamnu. Tudi ni pravega vzroka, pravi Moro, da bi bili tako važne napise napravili na neumestnem kraju, ko je vendar na širokem naslonu dosti prostora.

Tudi naslon je rimski kamen z napisom, ali napis je že tako zabrisan, da so nastala najrazličnejša ugibanja, kaj je pomenil. Dr. Pavel Puntschart (Herzogseinsetzung und Huldigung in Kaernten, Leipzig, 1899, 12 sl.) navaja, da je Wolfgang Lazius v neki v Baslu l. 1551 izdani knjigi trdil, da je sam videl napis Dux Domit. Lazius je bil prepričan, da je bil Domicijan kot prvi vojvoda ustoličen in da je prejel poklone vazalov pri vojvodskem stolu. Kakega vojvoda Domicijana zgodovina ne pozna, pač pa pripovedka (Jakob Kelemina, Bajke in pripovedke, št. 257), ki omenja, da je bil knez slovenskega rodu in da je prišel v osmem stoletju od vzhoda. Megiser pa poroča v svoji kroniki, da se je glasil napis „Rudolphus dux“. Starejši strokovnjaki odklanjajo obe razlagi. Nekateri so smatrali napis za staroslovenski. Tudi Mommsen (Corpus Inscr. Lat. III, 2, št. 4941) ga ni mogel več raztolmačiti, ker so nekatere črke že zelo nejasne. Določil jih je pa tako: YCR (B?) VDOKIYVET-DVA in pripomnil, da so prve štiri črke dvomljive (Po Puntschartu, 25).

V novejšem času so se nekateri raziskovalci zopet lotili tolmačenja napisa. Dr. Ernst Klebel (Zur Geschichte des Herzogstuhles, Car. 1940, 98) trdi, da je na gornjem robu vojvodskega stola napis „Rudolfus dux“ in da je to Rudolf IV. Ustanovitelj (1358—1365), ker drugega vojvode s tem imenom na

Koroškem ni bilo. Klebel pravi, da je napis *Rudolfus dux* po obliki črk podoben napisu na nagrobnem spomeniku vojvode Rudolfa Ustanovitelja v Štefanski cerkvi na Dunaju. Tudi Karl Rauch (Festschrift Adolf Zycha, Weimar, 1941, 227) je mnenja, da ima vojvodski stol na jugovzhodni strani hrbtnega naslon na napis *Rudolfus dux*. Na to da je že opozoril Jaksch (Mitteilungen des Inst. f. oe. Gesch. 23, 312) proti Puntchartu in Mommsenu, ki sta trdila, da je napis rimski. Tudi Wutte (Car. I, 1929, 49) soglašaja z obliko *Rudolfus dux*, ki jo navaja že Megiser (1612). Rauch pravi, da to tolmačenje ni popolnoma zanesljivo, ker začetna črka R in končna črka X v *dux* nista čitljivi, S v besedi se da le slutiti, F pa zopet ne in kjer bi moral biti L, sledovi črke tega ne dokazujejo. Očitno da je črki L in F nekdo popravljajal.

H temu je pripomniti, da se o kakem popravljanju napisa na **hrbtnem naslonu** nikoli nič ni slišalo. Besedi *Rudolfus dux* imata skupaj 11 črk, napis jih pa ima po Mommsenu 15. Tudi če pišemo besedo s ph (*Rudolphus*), ima napis še vedno tri črke preveč. Pred črko R, s katero se začne beseda *Rudolfus*, sta

še dve črki! Čitati se da samo *RVDO*, a Mommsen pravi, da so prve štiri črke dvomljive. Torej bi kazale na napis *Rudolfus dux* nedvomno samo 5. in 6. črka (DO) in zadnje tri črke (DUX), ker zadnja nepopolna črka, kakor jo je zapisal Mommsen, ne more pomeniti kaj drugega ko X. Zato sem Rauchovega mnenja, da stvar še ni prepričljivo pojasnjena.

Kdaj je bil vojvodski stol postavljen? Čemu ima dva sedeža?

S tema vprašanjema se je bavilo mnogo raziskovalcev. Puntchart (Herzogseinsetzung, 279 sl.) pravi, da je pošiljal Karol Veliki kakor na Saško in v Italijo tudi v Karantanijo posebne odposlance (*missi*). Ti naj bi urejevali težavne in svojevrstne razmere te pokrajine. Tudi „valtpot“ (*Gewaltsbote*) in palatinski grof, ki ju najdemo pozneje na Koroškem, nista brez zveze s to

poslansko uredbo. Po Puntchartovem mnenju so postavili Slovenci vzhodni sedež vojvodskega stola že v dobi svoje neodvisnosti. To je bil vojvodov sodni sedež. Zahodni sedež, ki je bolj prikupljiv ko vzhodni, spada prej v čas frankovske organizacije, ko v čas nemške vojvodine. Nemci so drugi sedež le prevzeli. Tudi ta je bil sodni sedež, mogoče namenjen za kraljevega

odposlanca kot zastopnika kralja, ki je na tem mestu reševal pritožbe proti slovenskemu vojvodi. Poročilo, da se sme koroški vojvoda pred kraljevim sodiščem zagovarjati v slovenskem jeziku, bi potrjevalo misatsko delovanje v Karantaniji, ker bi morali z ozirom na lego dežele misliti na misatsko sodišče v deželi sami. Jako važen bi bil dokaz, da so v Karantaniji taki kraljevi odposlanci v resnici delovali. Ali Puntschart opozarja na to, da ni najti v virih nobenega primera, da bi bili nastopali v sodstvu kot zastopniki nemškega kralja, kar potrjuje tudi Jaksch. Da ima palatinski grof poznejšega srednjega veka v svoji posesti Blatograd in zaseda drugi sedež na vojvodskem stolu, kaže po Puntschartu na zvezo med goriškimi palatinskimi grofi in stariimi kraljevskimi odposlanci. Ni neupravičeno mnenje, pravi Puntschart, da je palatinski grof v poznejšem času še obdržal pravice, ki so jih imeli prvi palatinski grofje otonskega časa. Puntschart citira listino, ki jo je izstavil habsburški vojvoda Albrecht III. v Gornjem gradu dne 27. januarja 1391. V tej listini je navedeno pomembno mesto: „der auch gen einen herzogen daselbs, so man auf den fuerstentstuhl setzet, recht tun soll“ (ki — namreč palatinski grof — tudi proti kakemu vojvodi, ki ga posade na knežji stol, izvaja pravico). Puntschart soglaša s Henrikom Hermannom (Handbuch der Geschichte des Herzogstuhles Kaernten, Celovec, 1843, I. 299), da je bil palatinski grof še na koncu 14. stl. vojvodi nadrejen kot zastopnik kralja.

Dr. Emil Goldmann je zavzel v svoji knjigi „Die Einfuehrung der deutschen Herzogsgeschlechter in den slowenischen Stammesverband“ (Breslau, 1903, 36) k našima vprašanjema naslednje stališče: „Ne bomo se motili, če

mislimo, da so slovenski plemenski glavarji od najstarejših časov na velikih, pod milim nebom postavljenih kamenitih prestolih izvrševali svojo najvažnejšo vladarsko dolžnost, sodno pravico, in da se je ustoličenje, ker je bil vladar pred vsem najvišji sodnik, pri vseh Slovanih izvrševalo v slovesnem umeščanju na tem kamenitem stolu.“ Kar tiče drugega sedeža vojvodskega stola, pa pravi Goldmann (na naved. mestu 62 d.), da drugi sedež vojvodskega stola ni nastal že v 8. stoletju, kakor misli Puntschart, ampak mnogo pozneje. Nastati je mogel le v času, ko sta hkrati vladala dva vojvoda, kar se je med vlado Habsburžanov večkrat dogodilo. Tako sta skupno vladala Albrecht Modri in Oton Veseli. Ker pa se je dal l. 1335 samo Oton ustoličiti, misli Goldmann, da ni nastal drugi sedež že pri tej priložnosti, ampak šele nekaj let pozneje, ko je Albrecht Modri iz protesta proti nemškemu cesarju Ludoviku (1313—1347), ki je podelil Koroško svojemu sinu, hotel skupno s svojim nečakom sprejeti vdanostne izjave pri vojvodskem stolu. Možnost za postavitev drugega sedeža, pravi Goldmann, je bila še tudi l. 1365., ko sta prevzela Albrecht III. in Leopold III., brata Rudolfa IV., skupno vlado na Koroškem. Ker pa ni nobenega poročila o kakem ustoličenju teh dveh, misli Goldmann, da je bil drugi sedež napravljen v času Albrechta Modrega in da nalašč niso hoteli uporabljati umetnostnih oblik 14. stl., kar bi ustvarilo kričeče nasprotstvo med starim in novim sedežem.

Če poiščemo k Puntschartovim izvajanjem zgodovinsko podlago, ugotovimo to: V času Karla Velikega so delovali kraljevi odposlanci (koenigliche Sendboten, missi regii, Gewaltboten) kot zastopniki kralja, ki so potovali po posameznih pokrajinah in nadzorovali delovanje grofov. Nadzorovali so cerkvene in po-

svetne dostojanstvenike, upravitelje kraljevih posestev in vso upravo kake pokrajine, brigali so se za denarno upravo, carino, davke in globe. Kraljevi odposlanci so bili vedno vplivni možje: nadškofje, škofje, opati in grofje. Nastopali so kot sodniki v pritožbah proti grofom ali tem podrejenim uradnikom in odločali v pravadah, ki jih grofje še niso rešili. (Gottlieb Ankershofen, Handbuch der Geschichte des Herzogthums Kaernten, Celovec, 1842, 1851, 381 sl.).

Ko so po Ljudovitevem uporuh zgubili Slovenci svoje domače vojvode, pravi Ankershofen, so se nemški kralji polastili njihovih posestev, postali so pa tudi lastniki vsega neobdelanega ozemlja. Na tem obširnem ozemlju so nastali dvorci, izmed katerih sta najznamenitejša Krški grad in Blatograd, ki jih imenujejo **palatinska gradova (Pfalzen)**. Ankershofen je mnenja, da je kralj Oton I., ko je poveril upravo svojih posestev posebnim grofom, ki so se imenovali palatinski grofje, dal najbrž tudi svoja posestva v Karantaniji posebnim grofom v upravljanje. Ti so se imenovali walpodones t. j. Gewaltboten, oblastni sli, bili pa so v bistvu to, kar drugod palatinski grofje. Ankershofen misli, da je bil prvi palatinski grof Werian, ki ga omenja listina kralja Otona I. iz leta 945. kot upravitelja kraljevih posestev. Dr. August Jaksch piše v svoji zgodovini (Geschichte Kaerntens bis 1335, Celovec, 1928. I, 144), da se navaja v času cesarja Otona I. najprej l. 965 grof Hartwiche, ki ga imenujejo waltboto. Hrvaska župa na Koroškem je bila del grofije, ki jo je upravljal Hartwiche. Tako mogočnega grofa pozneje ne najdemo več na Koroškem, čeprav naslov „waltboto“ s Hartwicheom še ne izgine. Zadnjič slišimo o njem l. 980, kmalu nato (l. 990, 995) pa grof ni več kraljev, ampak vojvodov uradnik, ki ga vojvoda imenuje

in more tudi odstaviti. V isti knjigi (126 sl.) poroča Jaksch, da je kralj Oton I. podelil koroškemu vojvodi Bertholdu tudi Bavarsko in da je to priložnost porabil, da bi omejil preveliko oblast tega vojvode, ki so jo bavarski vojvode pridobili zaradi popustljivosti kralja Henrika I. Zato je med drugim prejšnjo karolinško posest na Bavarskem in tudi v Karantaniji odvzel vojvodi in imenoval za Bavarsko palatinskega grofa, s čimer je staro karolinško uvedbo obnovil. Naloga palatinskega grofa je bila, da podpira in nadomestuje kralja pri vršitvi vrhovnega sodstva, bil je pa tudi najvišji nadzornik državnih posestev na Bavarskem in v Karantaniji. Tako je nastala neka zveza z ustanovo karolinških kraljevih odposlancev.

Puntschart in Goldmann soglašata v tem, da so postavili vojvodski stol Slovenci v času njihove samostojnosti, ne soglašata pa glede drugega sedeža. Kar tega tiče, ima po mojem mnenju Puntschart prav. Sicer se oba sedeža v marsičem razlikujeta, ker sestoji vzhodni iz surovo izdelanega kapitela, zahodni pa ima navadno ploščo. V splošnem pa je vtis enoten. Da ima vojvodski stol dva sedeža, kaže res na neki dualizem v deželi, kjer sta se morali uveljavljati nekaj časa dve oblasti druga poleg druge. To pa ni bilo v času Habsburžanov, kakor misli Goldmann, tudi takrat ne, ko sta vladala skupno dva vojvoda, ker oblast je bila kljub temu le ena, kar je prišlo tudi do izraza, ko je bil ustoličen l. 1335 le Oton Veseli ne pa tudi njegov brat. Dve oblasti s svojimi posebnimi pravicami sta se pa pojavili v času, ko so imeli Slovenci še svojega narodnega kneza, a tudi že zastopnika frankovskega oziroma nemškega vladarja, pa naj je bil to grof ali palatinski grof ali valtpot. Ko je nastopil v deželi še en činitelj, ki je domačega kneza po vplivu in moči nadkriljeval, je moralo to tudi

na zunaj priti do izraza. Takrat je dobil po mojem mnenju vojvodski stol drugi sedež, ki ga je zasedel nemški grof ali kraljev odposlanec. Vzhodni sedež je bil namenjen slovenskemu vojvodi, kajti vojvodski stol je bil njegov sodni sedež, ne pa knežji kamen. Kultni značaj kamna, ki je pomenil narodu svetinjo, se je dolgo protivil njegovi posvetni uporabi. Zato so postavili nedaleč od knežjega kamna na Gosposvetnem polju vojvodi kamenit sedež. Tu je razsojeval pravde, kar je spadalo v starem času k njegovim najvažnejšim opravilom. Zato so prestol imenovali „Sodni sedež“, ker sicer bi bil moral knežji kamen dobiti ta naziv. Saj pravi tudi opat Janez Vetrinjski: „Od tam se poda knez na Gosposvetno polje, kjer je sodni sedež postavljen“. Na vojvodskem stolu je knez izvrševal svojo oblast, ki si jo je pridobil na knežjem kamnu. Ko so zagospodovali Franki oziroma Bavarci in uvedli fevdni sistem, se je vršilo tu tudi še oddajanje fevdov. Torej, knežji kamen je bil prvotno kultni objekt, kjer so slovenski svobodnjaki po poganskoverskem obredu umeščali vojvodo, vojvodski stol pa je bil sodni stol vojvode; imel je prvotno samo en sedež in dobil drugega, ko se je pojavil poleg domačega kneza še nemški grof ali palatinski grof ali valt-pot. Ko je prenehala ustanova kraljevih odposlancev ali palatinskih grofov iz kateregakoli vzroka, morda ker je prenehala kraljevska posest v deželi, je ostal drugi sedež dolga stoletja prazen, a spomin na to, da sta bila nekoč zasedena oba, je ostal, in tako so si prilastili s časom ničemurni in častihlepni goriški grofje pravico, da zasedejo pri umeščanju zahodni sedež in da tam celo podeljujejo svoje fevde. To pa spada v posebno poglavje. Dejstvo pa je, da nikjer v nemški državi ni o kakem sličnem prestolu, kjer bi se bili od-

igravali podobni dogodki, nobenega sledu.

Čeravno je Puntschartova razlaga o postanku vojvodskega stola dobro utemeljena z zgodovinskimi podatki, osporavajo nekateri pisci njegove domneve in razlagajo stvar drugače.

Dr. Martin Wulfe (Zur Geschichte des Kaerntner Herzogstuhles, Car. I., 1929, 35) pravi, da je še vedno nerešeno vprašanje, kdaj je bil vojvodski stol postavljen in kdaj je dobil zadnjo obliko.

Dr. Ernst Klebel (Zur Geschichte des Kaerntner Herzogstuhles, Car. I., *1940, 124 sl.) je prišel v tej razpravi, kjer raziskuje posebno posestne razmere na Koroškem v poznem srednjem veku, do naslednjih zaključkov: Vojvodski stol stoji na tleh prejšnjega deželnega sodišča Gospe Svete. To deželno sodišče je bilo grofija grofa Tirolskega l. 1158 in okoli l. 1335. Vojvodski stol je stal v času, ko so bili tirolski grofje vojvode na Koroškem, v sodnem okraju teh grofov. Postavil ga je najbrž vojvoda Meinhard, ker Otokar v svoji kroniki in opat Janez Vetrinjski ta stol omenjata in ker ni spadal k ceremoniji ustoličenja. Kakor pravi dalje Klebel, je dal drugi sedež vojvodskega stola napraviti najbrž vojvoda Rudolf IV. Ustanovitelj in sicer za goriškega grofa. Zato nosi vojvodski stol ime tega vojvode. Klebel pravi, da je Rudolf IV. zelo razširil vojvodsko posest na Koroškem, ki je bila prej neznatna, in da ni nobeno čudo, če je ravno ta vojvoda, ki je gledal na forme in ljubil sijaj, tudi na Koroškem zapustil sled svoje nagnjenosti. S povečanjem svoje posesti na Koroškem je pridobil v deželi na ugledu in na politični moči.

Karl Rauch (na nav. mestu, 227) ne soglaša s Kleblom, da je postavil vojvodski stol Meinhard II. l. 1286. To je po Rauchovem mnenju izključeno. Razlogov ni navedel.

Dr. Georg Graber (Schwa-

benspiegel und Eintritt am Fuerstenstein, Car. I, 1942, 185 d.) piše: Vojvodski stol je mlajši ko knežji kamen in običaje, ki so se tam odigrali, so šele pozneje dodali: Stal je v sodnem okrožju tirolskih grofov... Postavil ga je najbrž šele vojvoda Meinhard. Kakor vidimo, soglašja Graber s Kleblovo domnevo in tudi dr. Jos. Mal (Osnove ustoličenja karantanskega kneza, Glasnik muz. dr. v Ljubljani, 1942, 41), ko pravi: Zato bo imel Klebel prav, da je baš energični vojvoda iz tirolske rodovine dal na svoji zemlji postaviti vojvodski stol, ki ga je dal Rudolf IV. — po napisu sodeč — najbrž prenoviti in mu morda obenem napravil tudi dodatni sedež za goriškega palatinskega grofa.“

Ne vem, če bo Kleblu vse to obveljalo. Če bi bil Meinhard Tirolski pred svojim ustoličenjem l. 1286 dal postaviti stol, bi gotovo Otokar in Janez Vetrinjski to omenila. Oba pa molčita o tem. Pač pa poroča Janez Vetrinjski, da je zbral vojvoda podatke o ustoličenju in jih shranil v svojem arhivu na Tirolskem. Zakaj bi ravno o postavitvi vojvodskega stola, kjer so se vršili važni državnopravni akti, ne bilo uradnega poročila? Že ko je bil ustoličen Meinhard, je imel vojvodski stol dva sedeža, kakor poroča Otokar (Steirische Reimchronik), ki rabi izraz „gesidel“ (sedeži). To mesto se pa glasi:

„an dem steine muoz man schouwen,
daz dar in ist geschouwen,
als ein gesidel gemessen.“

(Na kamnu opaziš, da je v njega vklesano, kar je podobno sedežem). To Otokarjevo poročilo nam potrjuje, da je vojvodski stol že pri ustoličenju Meinharda Tirolskega imel dva sedeža in da drugi sedež ni bil tako pozno postavljen kakor mislijo Goldmann, Klebel i. dr. Otokar, ki nikoli ni bil navzoč pri ustoličenju, ki so mu obred le opisovali, je me-

nil, kakor kaže gornji citat, da sta bila oba sedeža vojvodskega stola vklesana v kamen, ni pa vedel, da sta bila sestavljena iz posameznih plošč. Res je dokazal Rudolf IV. svoj smisel za umetnost n. pr. ko je začel z zidavo krasne cerkve sv. Štefana na Dunaju. Tisti umetniki, ki so tam delali, bi mu bili napravili tudi ustrezajoč načrt za predelavo vojvodskega stola. Da bi bil dal ravno ta umetniško navdahnjeni, sijaj in razkošje ljubeči vojvoda vojvodskemu stolu tako obliko, kakor jo kaže še danes, pač ni verjetno. S tem se tudi ne ujema sodba, ki jo je izrekel dr. Karl Ginhart (Kunstdenkmaeler Kaerntens, Celovec, 23). Ta umetnostni zgodovinar pravi, da je bil vojvodski stol postavljen med leti 800 do 1000, vzhodni sedež pa, ki je nekak predromanski kapitel, med leti 900 in 1000. Z Ginhartovim mnenjem se v splošnem ujema malo ostra sodba Puntchartova (Herzogeinsetzung, 29), da kažeta oba spomenika po svoji obliki na preproste razmere in tako stopnjo nekulture, kakor je bila mogoča le v

davni preteklosti. To, da je moral biti čas, v katerem je prevladovalo barbarstvo brez smisla za umetnost. Po mojem mnenju je Puntschart čas postanka vojvodskega stola in

drugega sedeža dobro pogodil. Prepričan sem, da nosi podstavek železne ograje okoli vojvodskega stola z upravičenostjo ponosni napis, ki se glasi: „Hier seit lausend Jahren“.

Kaj se je godilo pri vojvodskem stolu

Če hočemo na to vprašanje odgovoriti, moramo pregledati najprej najstarejše vire, ki o stvari poročajo, in poročila o različnih „poklonitvah“ pri vojvodskem stolu.

„Schwabenspiegel“ (Švabsko zrcalo), zbirka pravnih določb iz 14. stl., sploh ne omenja vojvodskega stola, ker govori v dodatku samo o kamnu med Glaneggom in gostiščem pri cerkvi Gospe Svete. Na tej črti je pa stal, kakor nas prepriča pogled na zemljevid, knežji kamen, ne pa vojvodski stol. *O t o k a r j e v a k r o n i k a* (Steirische Reimchronik) iz začetka 14. stl. pozna samo en spomenik, na tega pa prenese vse to, kar se je godilo na obeh. Otokar, ki ni bil pri nobenemu ustoličenju navzoč, je napačnega mnenja, da se je godilo vse, kar poroča, pri vojvodskemu stolu. On je prvi, ki govori o prisegi, ki so jo morali položiti vojvodski spremljevalci in nato tudi vojvoda. To prisego so pa polagali pri knežjem kamnu, kar se spozna iz vsebine kneževe prisege, ki obsega samo točke, ki jih je kmet v svojih vprašanjih poudaril, in je torej svečano potrdilo tega, kar so obljubili poroki v vojvodovem imenu. Ko je Otokar natančno opisal obred ustoličenja, omenja to, kar se je godilo pri vojvodskem stolu prav na kratko z besedami: „Potem šele pridejo s truščem gospodje tja in hitijo sprejemati od njega fevde. Ko se je to zgodilo, mu takoj prisežejo.“ Prvo natančno poročilo o umeščanju je podal opat Janez V e t r i n j s k i v svoji knjigi „Liber certarum hi-

storiarum“ („Knjiga resničnih zgodb“) iz prve polovice 14. stl. On je prvi, ki razločuje knežji kamen in vojvodski stol. Prvi je, ki omenja cerkveno slavnost in pojedino, ki ji je sledila. Nato pristavlja: „Od tam se poda vojvoda na Gospodstvo polje, kjer je sodni sedež postavljen, da bi sodil in vsem tožiteljem pravico delil, tu deli fevde, ki izvirajo od dežele in ki so njemu nazaj pripadli“. O kaki prisegi, ki bi jo bil vojvoda položil pri knežjem kamnu ali pri vojvodskem stolu, ne poroča Janez Vetrinjski nič.

Kakor vidimo iz teh virov, je knez pri vojvodskem stolu razsojeval v pravnih zadevah, delil fevde in sprejemal prisega svojih vazalov. O kaki vojvodovi prisegi, s katero bi potrjeval plemstvu pravice in svobojčine, ti viri nič ne vedo. K temu je vojvodo prisililo šele plemstvo, ko je zadobilo tako moč, da jo je moral tudi vojvoda upoštevati. To pa spoznamo iz poročil o „poklonitvah“ pri vojvodskemu stolu. Omejil se bom samo na nekatere, ki so v kakem oziru važne in ki pojasnjujejo pomen obreda.

K ustoličenju *O t o n a V e s e l e g a*, prvega Habsburžana, ki je bil ustoličen 2. julija 1335, je pripomnil Janez Vetrinjski to: „Leta 1335 se je podal vojvoda Oton na Koroško, da bi uravnal tamošnje zmede. Korošci so namreč trdili, da noben vojvoda ne more podeljevati fevdov svoje dežele in izvrševati pravosodstva, ako se ni držal starega običaja in se dal na slovesen način posaditi na svoj sedež.“ Tako

je prišel torej vojvoda v deželo in v gosposvetski cerkvi ga je blagoslovil krški škof Lavrencij v navzočnosti lavantinskega škofa Henrika in proštov, opatov in prelatov na dan sv. Proceva in Marciana. Ljudstvo mu je veselo vzklikalo, ker je videlo, da se stara šega dežele upošteva; duhovniki in menihi so pa godrnjali, ker so bili radi svečanosti obdavčeni na nezakonit in krivičen način. Sicer so pa pri svečanosti iz nepredvidnosti marsikaj izpustili, ker je namreč minulo od intronizacije vojvoda Meinharda, deda Otonovega, približno 56 let.¹⁾ Avstrijci, ki so prišli z njim, so se začudili, ko so videli, kako vodijo njihovega kneza okrog in so prinesli poročilo o tem novem vražstem dogodku kot dovtip in žalo v Avstrijo. Vojvoda pa se je vrnil nato k svojemu bratu Albertu in mu sporočil z veseljem, kako so mu obljubili Korošci pokornost in mu izkazali čast“.

Wilhelm, sin Leopolda III., ni bil ustoličen pri Krnskem gradu, poklonitev pa je sprejel za sebe in svojega brata Leopolda IV., Ernesta Železnega in za svojega bratranca Albrehta IV. v št. Vidu dne 13. novembra 1396. Proti ceremonijam na Gosposvetskem polju se je pričel pojavljati odpor Habsburžanov. Wilhelm je bil prvi vladar, ki je izstavil deželnim stanovom posebno listino o neokrntjenju njihovih pravic (Schadlosbrief), v katerem pravi: „Ko smo sedaj tu na Koroškem za sebe in za ljuba brata in za bratranca sprejeli vdanostne poklone od gospodov, vitezov, hlapcev in deželanov (Landleuten) po deželnem pravu na Koroškem, kar je od starih časov navada, s tem nočemo oškodovati pravic navedenih gospodov, vitezov, hlapcev in deželanov glede sedenja na stolu in tako tudi ne naši nasledniki.“ (Puntschart, Herzogeinsetzung, 109). To je prva taka izjava, ki so jo deželni stanovi odlej dosledno zahtevali od vsake-

ga vojvode, ki ni sedel pri podeljevanju fevdov na vojvodskem stolu.

Vojvoda Ernest Železni se je 18. marca 1414 rade volje dal ustoličiti na knežjem kamnu in je sprejel poklone pri vojvodskem stolu. To je bilo zadnje ustoličenje pri knežjem kamnu. Vojvodskemu kmetu Gregorju Šaterju je v posebni listini potrdil njegove pravice.

Tudi cesar Friderik IV. (1440 do 1493) je sprejel l. 1443. vdanostne poklone v št. Vidu, takratnem glavnem mestu Koroške. Ko se je zbralo plemstvo, je dosegel „s pridnimi prošnjami“, da so mu radi kraljevskega dostojanstva spregledali sedenje na vojvodskem stolu in položitev prisega. Pri tej priliki se prvič omenja prisega, s katero je potrdil vojvoda deželnim stanovom njihove pravice in svobščine. Dne 29. decembra 1443 je izstavil listino o neškodovanju pravic deželnih stanov, ker ni sedel na vojvodskem stolu.

Cesar Maksimilijan I. (1493 do 1519) je pisal iz Linza pismo z dne 29. decembra 1506 koroškim deželnim stanovom, v katerem naznanja, da hoče v kratkem v svoji vojvodini Koroški obnoviti stari običaj in sprejeti fevde od kmeta na Gosposvetskem polju, ali ne osebno, ampak po namestniku, ki bo položil prisego namesto njega. Že prej je izstavil cesar deželnim stanovom listino o neokrntvi pravic.

¹⁾ Popravki tiskovnih napak v razpravi „Knežji kamen“, ki je bila objavljena v „Svobodi“ št. 10/11/12 l. 1949: — Stran 14, 1. stolpec, 3. vrsta: Ulrik III. (1256 — 1269), ne pa Ulrik I. — Stran 16, 1. stolpec, 8. vrsta: „naravni“, ne pa „nevarni“. — Stran 16, 2. stolpec, 15. vrsta: Švabsko zrcalo pravi, da „ima koroški vojvoda svoje pravice nekoliko od dežele, nekoliko od kralja.“ — Stran 17, 1. stolpec, 21. vrsta od spodaj: „O pravem pomenu ustoličenja“ namesto „o pravem ustoličenju“.

Namesto cesarja Karla V. (1519 do 1556) in njegovega brata nadvojvode Ferdinanda so položili dne 25. januarja 1520. leta prisego štirje odposlanci v Celovcu, ki je postal glavno mesto Koroške, in sprejeli tam vdanostne poklone deželni stanov. V listini z dne 25. oktobra 1520 je cesar v Achenu izjavil v svojem in v imenu svojega brata, da deželni stanovi ne bodo utrpeli nobene škode ne od njiju, ne od njunih naslednikov. Prisega cesarjevih pooblaščenec se je pa glasila, kakor poroča dr. M. Wutte (Zur Gesch. des Kaerntner Herzogstuhles, Car. I, 1929), da priznata cesar in njegov brat „deželnim stanovom vse milosti in svoboščine po njihovih pogodbah (Handfesten), deželnem pravu, starih šegah in dobrih navadah, kakor je to običajno po pravu. Tega se hočeta zvesto držati, kakor jima Bog pomagaj in vsi svetniki“. Ta prisega se bistveno razlikuje od prisega, ki jo omenja Otokar v svoji kroniki. Prej je prisegal vojvoda pri knežjem kamnu ljudstvu, ki ga je ustoličilo po svojem zastopniku, sedaj prisega pri vojvodskem stolu deželnim stanovom in jim potrjuje njihove svoboščine. Kmet-svobodnjak je stopil nazaj v temo brezpomembnosti, zato se po letu 1414 obred pri knežjem kamnu ni več vršil, plemstvo pa je sililo mogočno na dan in vladar je bil primoran, ohraniti ga s koncesijami pri dobri volji. Pooblaščen komisarji so položili prisego tudi za Ferdinanda I. (1520), Ferdinanda III. (1631) in Ferdinanda IV. (1651).

Zaradi svojega sina, nadvojvode Karla, se je pogajal s koroškimi deželnimi stanovi cesar

Ferdinand I. (1556 do 1564). Dne 10. aprila 1564 so prišli cesarjevi komisarji k deželnim stanovom v Celovec. Zastopnik vladarjev je bil baron Herberstein, deželne stanove pa je zastopal Avgust Paradeiser, ki je izjavil, da so deželni stanovi z veseljem pripravljene podati udanostno izjavo. Cesarjevi komisarji so zahtevali, naj se opustijo ceremonije na Gosposvetskem polju. Že 9. februarja 1564 je namreč poslal Ferdinand z Dunaja deželnim stanovom pismo, naj bi opustili čudne stare ceremonije, ki se morajo vršiti po stari navadi, ker bi iz različnih vzrokov rad videl, da bi njegovemu sinu milostno s tem prizanesli. Pričakuje, da njegovega sina ne bodo s takimi starimi običaji nadlegovali, in je pripravljen izstaviti reverz o neokrnjenju teh pravic. Zastopniki deželnih stanov so poudarjali važnost staroslavnihih navad, ki kneza ne ponižujejo, ampak dvigajo njegov ugled. Cesarjevi komisarji so izrazili svoj dvom, da bi izvršitev teh ceremonij deželnim stanovom kaj koristila. Za taka pogajanja so porabili nekaj dni, potem so pa zahtevali cesarjevi komisarji od deželnih stanov pouk glede udanostne izjave in obredov pri vojvodskem stolu. Zaupniki deželnih stanov so rekli, da je menil cesar v svojem pismu gotovo ceremonije pri kmečkem kamnu, ne pa akta poklonitve pri stolu deželnih stanov in da so se v imenu vsega mogočnega Boga odločili, da Nj. svetlosti pokorno spregledajo ceremonije pri kmečkem kamnu, ki jih je brez dvoma menilo cesarsko Veličanstvo, a v gotovem pričakovanju, da bo Nj. knežja svetlost izpolnila proti deželnim stanovom svojo dolžnost in da bo pri vojvodskem stolu sprejela udanostne poklone, ker od tega ne morejo odnehati. Pri tem je ostalo. Deželni stanovi so se zadovoljili z obredom pri vojvodskem stolu in dobili listino o neokrnjenju njihovih pravic, ki jo je

izstavil Karel 17. aprila 1564 (Valvazor, *Ehre des Herzogthums Krain*, II, 394 sl. in Puntschart, *Herzogeinsetzung*). Zanimivo je, da so deželni stanovi zahtevali, naj bi se izvedli tudi stari običaji pri knežjem kamnu in da so zahtevali izjavo o neoškodovanju pravic, ker se to ni zgodilo. Prisego pri vojvodskem stolu je nadvojvoda Karel osebno položil.

Karlov sin in naslednik, nadvojvoda Ferdinand, je položil prisego januarja 1597 pri vojvodskem stolu. Nadvojvoda je zavzel mesto na vzhodnem sedežu, njegova mati in njegove sestre so sedele na odru, ki so ga postavili začasne goste, njegovi bratje pa so stali na levi strani vojvodskega stola. Po običajnih govorih je položil vojvoda stoje in z odkrito glavo deželnim stanovom prisego. Ko so mu prečitati besedilo prisege, je ponovil nadvojvoda te besede: „Prisegam, da bom to, kar se mi je prečitalo, trdno, trajno in nespremenjeno izpolnjeval, kakor mi Bog pomagaj in sveti evangelij!“ Nato so se mu poklonili deželni stanovi in mu prisegli zvestobo. Prisega deželnih stanov se je glasila: „Mi zbrani deželni stanovi nadvojvodine Koroške obljubljam o in prisegamo Vam, presvetli visokorodni knez in gospod, da bomo koristili Vaše knežje svetlosti pospeševali in vse preprečili, kar bi Vaši svetlosti škodovalo, da bomo zvesti in pokorni, kar je od starih časov navada, kakor nam Bog pomagaj in sveti evangelij.“ Nato je podelil vojvoda fevde. M. Wutte (*Car*. 1929, 41) pravi, da je vojvoda šele s sedenjem na vojvodskem stolu postal vladar po pravu. Ali akt pri vojvodskem stolu v pravnem pomenu ni bil ustoličenje, ampak potrditev že sklenjene pogodbe med vojvodo in plemstvom v svečani obliki, ki so jo povzeli po ceremoniji pri knežjem kamnu. Pri tem je bilo vseeno, ali je vojvoda sedel ali stal. Da

je pa pri podeljevanju fevdov sedel, je bila splošna navada, ki je izražala njegovo nadrejenost nad vazalom. Ta je moral svoj fevd kleče sprejeti. Pri tej poklonitvi je bilo navzočih šest članov duhovniškega stanu, petdeset posvetnih članov deželnih stanov in zastopnik mest št. Vid, Celovec, Velikovec, Pliberk in Stari dvor. (Puntschart, n. nav. m. 123, Wutte, *Car*; I, 1929, 41 d.).

Cesar Leopold I. (1658 do 1705) je obiskal Koroško l. 1660. V grbni dvorani v Celovcu so mu podelili deželni stanovi udanostno izjavo. Cesar ni položil prisege, ali obljubil je, da bo ščitil pravice in svoboščine plemstva.

Cesar Karel VI. (1711 do 1740) je bil zadnji vladar, ki je dne 22. avgusta 1728 sprejel poklonitev deželnih stanov v Celovcu in sicer v Rosenbergovih palači, ker dvorana deželnega dvora še ni bila popravljena po velikem požaru, ki je povzročil Celovcu mnogo škode. Fromillerjeva stropna slika v veliki dvorani deželnega dvorca prikazuje ta prizor. Karol VI. se je omejil na to, da se je zahvalil deželnim stanovom, ker niso zahtevali položitve prisege in tudi ne ceremonij pri vojvodskem stolu in je izjavil, da bo starodavne pravice in privilegije v kratkem svečano potrdil. To je bila zadnja poklonitev na koroških tleh.

Iz podanega pregleda poklonitev se vidi, da se je polagala vojvodova prisega do leta 1335 samo pri knežjem kamnu in da je imela drug pomen, kakor prisega, ki jo je plemstvo zahtevalo od vladarja. Koroško plemstvo si je zagotovilo važen položaj v deželi. Stremelo je za tem, da si pridobi tiste pravice, ki so jih uživali štajerski gospodje. Tem je dal Rudolf I. dne 18. februarja 1277 privileg (*Steir. Landhandfeste*), da jim ni treba priznati in sprejeti tistega vojvode, ki ni prisegel,

da bo upošteval njihove svoboščine. Na prošnjo koroškega plemstva je izdal Albrecht II. l. 1338 slično odredbo tudi za Koroško, s katero je določil, naj se ravnajo gospodje in ministeriali na Koroškem v vseh zadevah, ki jih ta njegova odredba omenja, po pravu, ki velja za gospode in plemiče na Štajerskem. Tako je najbrž prišlo do tega, da je tudi na Koroškem moral najprej vojvoda priseči. Kakor je bilo prvotno potrebno, da so vojvodo ustoličili svobodni kmetje, in mu izročili oblast, tako je bil pozneje vsak vojvoda več ali manj primoran, da položi prisego pri vojvodskem stolu. Od te zahteve je plemstvo le odstopilo, če je bil vojvoda istočasno nemški kralj. V tem primeru je pa vselej zahtevalo izjavo o neokrnjenju svojih pravic. Habsburški vladarji so bili primorani, da ugodijo zahtevam plemstva, ker so rabili njegovo pomoč. Prvi Habsburžani so sicer razpolagali še z velikimi denarnimi sredstvi. Proti koncu 14. stl. so se pa razmere spremenile. Ko si niso mogli več pomagati s posojili, prodajo ali zastavitvijo graščin, mest in vojvodskih dohodkov, so se morali obrniti za pomoč na deželne stanove, ki so vladarjevo zadrego izkoriščali. Deželni stanovi so sodelovali pri vseh važnih državnih zadevah, posebno pri izdajanju zakonov, oni so dali vladarju dovoljenje za razpis davkov ali dovolili sredstva za postavitve vojske. Toda tudi deželne stanove je zadela ista usoda, ko prej svobodne kmete. Ko je Ferdinand II. zmagal na Beli gori (1620), so se deželni stanovi vedno težje upirali absolutističnim težnjam dunajskega dvora, izgubili so polagoma svojo moč in se morali ukloniti volji vladarjevi. Tako je tudi vojvodski stol izgubil svoj državnopravni pomen.

Ako primerjamo obred pri knežjem kamnu z dogodki pri vojvodskem stolu, spoznamo, da gre prven-

stvo knežjemu kamnu, ki je pravi in edini simbol suverenosti karantanskih Slovencev. Pri knežjem kamnu je sprejel slovenski knez svojo oblast iz rok vojvodskega kmeta, pri vojvodskem stolu jo je pa izvrševal. V splošnem pa velja to: Pri knežjem kamnu se je uveljavljala demokracija, pri vojvodskem stolu pa aristokracija. Spomin na važno vlogo svobodnih kmetov pri ustoličenju je ostal, zato je plemstvo stremelo za tem, da se tudi uveljavi. Le ker je že slovenski knez uporabljal vojvodski stol pri sodnih obravnavah, je bila v času nemške nadvlade ravno na tem mestu poklonitev plemstva, ne pa morda v kaki grajski dvorani kakor drugod v Avstriji, n. pr. v Gradcu.

Mnogi ljudje in mnogi pisci ne razločujejo dogodkov pri knežjem kamnu in pri vojvodskem stolu. Po krivdi takih napačnih opisov je širše občinstvo že skoro pozabilo na knežji kamen, ki je podoba naše državne samostojnosti. Vedno bolj ga izpodriva na slikah, plakatih itd. vojvodski stol. To se dela iz nepoučenosti, opravičuje se pa tudi s tem, da je vojvodski stol bolj znan ko knežji kamen. To je sicer res, a tu ne gre za popularnost, marveč za važnost, za zgodovinski pomen spomenika. Zakaj je vojvodski stol Slovincem bolj znan ko knežji kamen? Ker stoji še vedno na tistem mestu, kamor je bil postavljen. Slovenski romarji, ki so obiskovali gosposvet-sko cerkev, so si ga vedno ogledali. Zanimanje Slovencev za vojvodski stol je bilo pred prvo svetovno vojno tako živo, da je postalo Nemcem kar neprijetno. Pri vojvodskem stolu so bile slovenske manifestacije, nastopali so govorniki in pevci. Ker si Nemci niso mogli drugače pomagati, so dali obiti spomenik z deskami. Tako so ga prikriili radovednim očem. Nato je postal še bolj popularen. Knežji kamen je pa skrit v ce-

lovškem muzeju, le malokateri Slo-
venec si ga ogleda. Prav je, da ima
slovenski narod vojvodski stol tako v
mislih, samo na knežji kamen naj ne
pozabi. Oba spomenika sta za nas
svetinj.

Knežji kamen in vojvodski stol,

dva staroslavna, veličastna in edin-
stvena spomenika! Duh stoletij veje
okoli njiju. Slovenci so ju postavili
in uporabljali, ju čuvali skozi sto-
letja in ju smatrajo za največji
svetinji njihove več ko tisočletne
zgodovine.

IZ ZGODOVINE PLIBERŠKEGA PROSVETNEGA DRUŠTVA

Tudi že pred 20. majnikom 1909.
leta so obstojale v Pliberku organi-
zacije, ki so dramile slovensko ljud-
stvo k narodni zavesti. Predvsem je
delovala podružnica Ciril - Metodove
družbe, one šolske družbe, ki je
imela nalogo na šolskem področju,
posebno v obmejnih krajih, rešiti
kar se je dalo in si prizadevala omo-
gočiti slovenski deci pouk v doma-
čem materinskem jeziku, ki ga
tudi takrat proslule tako imenovane
utrakvistične šole niso posredovale.
Nasprotno, z nemško - nacionalnim
učiteljstvom v ospredju so bile šole
tudi že tedaj kovačnice germaniza-
cije slovenske mladine. Še so v spo-
minu takratni generaciji borbe za
slovenski pouk v šolah v Vogrčah,
Šmarjeti, Št. Danijelu, Strojni. Vse
te borbe za šole so bile zaradi raz-
ličnih mahinacij šovinističnih na-
rodnih nasprotnikov brezuspešne.
Dobro je v spominu kmetu Kosu v
Šmarjeti, ki se je takrat kot mlad
človek trudil za edino pameten uč-
ni red v šoli, učni načrt, v katerem
bi se mladina zadosti naučila jezika
svojih staršev, obenem pa na pod-
lagi temeljitega znanja lastnega je-
zika tudi drugega deželnega jezika.
Učitelj Derbuh je podvzel vse mo-
goče korake, da bi zbegal malo za-
vedne starše in jim pripovedoval

obrabljene fraze, da znajo slovenski
otroci itak že od doma slovensko,
da s slovenskim jezikom nikamor
ne bodo prišli, sploh, da je nepo-
trebno, da bi se otroci slovenski uč-
li, ker samo nemški jezik je edino
zveličaven in samo z nemškim jezi-
kom si bodo mogli v življenju poma-
gati in podobne fraze, s kakršnimi
operirajo še danes. Edino v Strojni
so dosegli slovenski učni jezik.

Podružnica Ciril - Metodove druž-
be je prirejala sestanke, shode, dru-
žabne prireditve v domačih gostil-
nah pri Likebu v Dobu, pri Ciglarju,
pri Solncu in drugod in pobirali so
„Mal položi dar, domu na oltar!“
V mnoge hiše pa je prihajal list
„Mir“, nekateri so brali tudi že ljub-
ljanske liste in vsepovsod so bile raz-
širjene Mohorjeve knjige, tu in tam
so brali tudi knjige Slovenske Ma-
tice. Zanimanje za slovenski tisk je
bilo globoko vsidrano v slovenskem
ljudstvu in duh slovenskega tiska je
prodiral v miselnost množic in mno-
gi so se po izobrazbi, političnem iz-
oblikovanju, gledanju na svet in živ-
ljenje, daleč povzpeli nad povprečne
svoje sovaščane.

Vedno bolj so se zavedali takrat-
ni rodoljubi, da pomeni izobrazba
moč in silo, da je izobrazba najbolj-
ša obramba proti nakanam nemško

nacionalnih žovinstov, ki so hoteli utopiti slovensko ljudstvo na Korozkem v nemškem morju. Telo morež ubiti, duha in ideje pa ne! Kultura, prosveta pa ima to lastnost, da se, če jo deliš med množice, zaradi tega ne manjša temveč raste in širi.

Iz vsega tega spoznanja je vedno bolj dozorevala ideja, da bi ustanovili tudi v Pliberku za Pliberk in okolico organizacijo, ki bi z združenimi močmi, z izrabo primernih sredstev, posredovala prosveto širokim ljudskim plastem.

In zares, tako društvo je nastalo. Pred enainštiridesetimi leti 21. maja so se zbrali v lični Mahoričevi hiši, v poštni ulici, fantje polni idealizma in narodnega navdušenja in ustanovili „Slovensko katoliško izobraževalno društvo“. Duša, takorekoč ustanovitelj društva je bil takratni pliberški kaplan Ivan Hornböck. Kaplan Hornböck je marsikomu iz starejše generacije v dobrem in lepem spominu. Bil je silno delaven človek, dober, nesebičen, vsestransko talentiran, dober govornik in pevec, prijeten družabnik in odločno in brezkompromisno na strani zatiranega in preganjanega naroda. Bil je moj veroučitelj in od njega sem si izposodil menda prvo slovensko knjigo, vezan letnik „Doma in Sveta“, iz katerega še danes pomnim njegove na naslovni strani napisane lastne verze:

Trdno stoj, podoben skali,
vsak, ki v blago dela Slavi —
naj sovražnik ogenj pali,
nas Slovencev ne zadavi!

Podpisan je bil Ivan Hornböck, šestošolec.

Kaplana Hornböcka so pliberški narodno nestrpni purgarji silno sovražili, ker je stal neustrašeno na strani teptanih in ponižanih. Avgusta leta 1914 ob izbruhu prve svetovne vojne, mu je podivjano, vojne in krvi žejno nemško nacionalno purgarstvo prizadejalo težke ure, češ „s Srbi drži, denar je pobiral za

Srbe.“ Oblegali so kaplanijo in rjuli, da se ni smel pokazati na ulico. Zato je takoj moral iz Pliberka. Bil je nekaj časa v Dravogradu in pozneje župnik v Mežici. V Mežici ga je zadela usoda, kakor nešteto naših najboljših. Bilo je po vdoru fašistične soldateske v staro Jugoslavijo in kmalu so tudi župnika Hornböcka prijeli, ga zavlekli v koncentracijsko taborišče Dachau, kjer je končal v krematoriju, odkoder so vrnili samo še žaro z njegovim pepelom. Bodi tudi na tem mestu ohranjen temu odličnemu ljudskemu duhovniku časten in trajen spomin!

Torej tistega majniškega dne so se zbrali pri Mahoriču, ko sta živeli še Treza in Neža, poleg kaplana Hornböcka, takrat še fantje in pozneje možje in družinski očetje, ki so ustanovili društvo. V zapisniku tistega ustanovnega shoda beremo imena prvega odbora in sicer: Jožef Krof iz Šmarjete, Ignacij Trehtar iz Doba, Hafner Urh, kaplan Franc Dobrovnik iz Vidre vesi, Tomaž Starej iz Zgornjih Libuč, Riedl Aleš iz Podkrajja, Janez Turk iz Podkrajja, Franc Reš iz Drveše vesi in Valentin Danijel iz Borovij.

Vsi ti so aktivno sodelovali na področju naše narodne prosvete v pliberški okolici. Izpopolnjevali so sebe in iz pridobljenega znanja odajali kulturne dobrine drugim. Že iz vrst prvih odbornikov sta postala dva slovenska župana in sicer Dobravnik Franc v blaški in Danijel Valentin v libuški občini. Na vsak način pa so ostale družine očetov in mater, ki so šli skozi šolo prosvetnega društva, narodno zavedne in naše. Vsi člani prvega odbora pa so, do enega, Jožefa Krofa, ki živi na Jesenicah, eden za drugim že legli v grobove.

Samo odlomek bo to iz zgodovine, življenja pliberškega prosvetnega društva. Tudi društvo živi svoje življenje in ima svoje telo, glavo in srce, ima svoje organe in od teh je

odvisno, kako živi. Pogosto nalikuje valovom morja, kmalu kipi do neba, spet spi v nižavah, ima svoje poteze, vzore in boje. Lahko živi polno sončno življenje ali pa samo životari. Glava mu je odbor, srce mu je ideja in telo z vsemi udi so mu člani. Živi od duševne hrane, kakršno, tečno ali netečno, mu dajo njihovi duševni očetje, razboritejši in požrtvovalnejši člani, iniciativen in dober odbor. Tudi društvo nastaja, se razvija, raste, doseže svoj vrhunec in pada.

Bila je doba, ko se je velik del naše pliberške mladine izživljal v svojem prosvetnem društvu. Ves prosti čas, da še več, na večkratno nevoljo domačih, je mladina porabila za društveno življenje. Društvo jim je bilo pravecati drugi dom. Vse nedeljske dopoldneve, popoldneve in večere med tednom so posvečali društvenemu življenju. Doma pa so skrivoma žgali luč, ker bil je čas, ko so mnogo brali. Kar tekmovali so med seboj, kdo bo prebral več knjig. Uživali so Jurčiča, Kersnika, Finžgarja, Cankarja in pesnike od Prešerna do Gregorčiča in Župančiča. Posegli pa so tudi po strokovni knjigi in so res mnogi dosegli precejšnjo stopnjo izobrazbe. — In kakšno veselje in vnemo so pokazali za gledališko igranje. Med igralci je bilo brez dvoma nekaj odličnih igralških talentov, če omenimo tukaj samo nekatere iz prejšnjih let: Lojzeta Milača, Žibernikovega Franca, Mežnarjevega Anzana, Petrovega Naca, Žmaharja, Hartmana, Mežnarjevo Julko, Hartmanovo Milko, Linhartove, Šimnovo Lono in mnogo drugih. Občudovati moramo veliko požrtvovalnost, posebno če upoštevamo, da so igrali celo vrsto iger, vsako leto večkrat, in so tolikokrat prihajali k vajah od skrajnega konca Podkraja od Gradišnika, ali od Osrbana in Kolenika iz Šmarjete in od Mežnarja in od Bauchnarja iz Doba. Vaje so bile v Pliberku in po eno

in poldrugo uro daleč so po težkem in napornem delu prihajali k vajah. Doma so se pa učili in pogosto je vsa družina znala vloge na pamet, ker učili so se jih pri delu in to glasno. Igre so bile za igralce in one, ki so jih gledali, doživetja. Dogodke so že šteli po igrah: „To je bilo takrat, ko smo igrali, ko je bila igra „Domen“, „Deseli brat“, „Veriga“. Tudi med ljudstvom so bile odrske prireditve vedno bolj zaželjene in razpršili so se predsodki, ki so dolgo prevladovali, da so igre otročarije, „bajže“ in napadi nasprotnikov na naše igre so se razbili.

Zelo pogosti prosvetni sestanki so bili namenjeni poglobljanju splošne izobrazbe članstva. Na vsak način jih je bilo mnogo; o vsebini in kakovosti predavanj bomo morda spregovorili še besedo. Pomen sestankov je bil tudi v tem, da so se člani, kmečki fantje in dekleta, vadili v nastopu. Kratki govori in deklamacije so bili dobro sredstvo za vaje v nastopih in prosto izražanje misli. Bil je sestanek, ko je bilo kar šest kratkih, kakih deset minutnih govorov, od katerih je posebno dolgo ostal v spominu govor kmeta Bašteja Franca, ki ga danes tudi ni več med živimi, ker so ga ustaši leta 1945 zverinsko pokončali.

Kmalu po ustanovitvi društva je bila prva javna prireditev in to pri Likebu v Dobu. Niso pa še igrali takrat domači igralci, ampak prišli so gostovat igralci iz Prevalj. Z igralci je bil kaplan Štritost in domačin iz pliberške okolice Poldej Abraham, katerega se še mnogi spominjajo. To je bilo v poletju, 20. junija 1909.

Prvi prosvetni sestanek je bil dne 18. julija 1909, na katerem je govoril takrat še bogoslovec, današnji župnik, g. Vauti v Selah, o združenstvu.

Istega leta, 12. septembra, je bila spet prireditev v Dobu, kjer so igrali že domačini in sicer igro „Pri gospodu“, peli pa so žvabeški pevci.

O božiču leta 1909 so imeli tako imenovani tri dnevni socialni tečaj v Pliberku, ki se ga je udeležilo 70 fantov.

Nato so sledile vsako leto po tri ali štiri večje prireditve, vse do prve svetovne vojne.

Dne 11. avgusta 1912 so igrali pri Železniku v Libučah s prav velikim uspehom Finžgarjevega „Divjega lovca“. Ta dobro uspela prireditev je jako dražila nasprotnike in ko je na večer nastala nevihta in se vsula toča so rekli „Die igra ist schuld“. Sploh so kmalu spoznali pomen iger za dvig slovenske narodne zavesti in se jezili: „Die verfluchten Windischen — schon wieder eine igra.“

Tako se je pliberško društvo v letih pred prvo svetovno vojno razvijalo, družilo vse Slovence in imelo le eno v mislih: ohraniti slovenski življenj. Ko je po prvih upornih streljih v Sarajevu proti gnili stari Avstro-Ogrski izbruhnila svetovna vojna, je moralo društvo na zunaj prenehati z delom. Številni člani so morali k vojakom, nekaj najboljših je moralo žrtvovati tudi svoje življenje za tuje interese.

Zadnji občni zbor pred prvo svetovno vojno je bil 8. februarja 1914. Na tem občnem zboru je govoril Ivan Hornböck, ki je v glavnem poudaril slogu in enotnost med člani, ker v slogi, v enotnosti, je moč. Nadalje je opozoril na zelo važno geslo „Svoji k svojim“, kjer je opominjal, naj bi naši ljudje kupovali pri slovenskih trgovcih in zahajali v slovenske gostilne, predvsem v „Narodni dom“, kakor so takrat imenovali Breznikovo gostilno, pod katere streho je imelo že takrat društvo svoje prostore. Omenil je tudi pomen slovenske Hranilnice in posojilnice, ki se je prav takrat prav dobro razvijala, ki naj bo hrbtenica slovenskega narodnega gospodarstva in jamstvo naše gospodarske neodvisnosti, ker le gospodarsko neodvisno ljudstvo bo kljubovalo gospodarsko moč-

nejšemu nasprotniku. Take pozitivne in dobre misli so obravnavali na takratnem občnem zboru.

V odbor so izvolili med drugimi, ki se jih vsi spominjamo: Aleša Kolenika, kaplana Hornböcka, Roka Močilnika, Aleša Riedlna, Pavla Močilnika in Josipa Mikica, odličnega fanta. Roka Močilnika silno nadarjenega je pobrala svetovna vojna. Aleš Riedl, iz znane narodne Žibernikove družine, je že umrl, Aleš Kolenik je po izgubljenem plebiscitu odšel v Jugoslavijo in je danes pri pošti v Celju. Josip Mikic je po državni meji pripadel v Jugoslavijo, Pavel Močilnik pa gospodari v Libučah.

Pomemben je bil spomladi 1914 veliki ljudski tabor pri sv. Katarini v Šmihelu. Člani pliberškega prosvetnega društva so v polni meri izpolnili svojo dolžnost in pripomagali k tako veličastni udeležbi. S kolesi, peš in z okrašenimi vozovi, prepevaje pesmi, so množice hitele v Šmihel. Ko pa so se zvečer vračali skozi Pliberk domov, so jih razjarjeni pliberški narodni nestrpnosti sprejeli s huronskim vpitjem, jih napadali in obmetavali z gnilimi jajci. Ali vse to divjanje je le podžgalo slovensko narodno zavest. Ko se je pričela vojna, so naše prosvetaše zasledovali, jih sumničili veleizdaje, zveze s Srbi in marsikateri naših fantov je moral k vojakom z označbo „p. v.“, zaradi česar je moral pri vojaki prestati mnogo neprijetnosti in je bil često postavljen na najnevarnejše točke.

Popolnoma pa društvo med vojno ni prenehalo delovati. Število članov se je sicer manjšalo, ker ob vsakem vpoklicu jih je moralo nekaj k vojakom in mnogi za vedno.

Doma ostali člani so se redno shajali v društvenem prostoru, knjižnica je poslovala, bili so sestanki in razgovori. V odboru med vojno srečamo naslednje prosvetne delavce: Ignacija Trehtarja, Pavla Močilnika, Urško Randev, Josipa Mikica,

Brigito Žik, Julko Randev, Matildo Nachbar, Reziko Leitgeb, Nežko Kristan, Matevža Močilnika, Matijo Močilnika, Tomo Krofa, Ivana Kolenika, Franca Nachbar, Micko Riedl, Metko Možina in kaplana Cirila Kanduta in Alojzija Vautija. Ciril Kandut je moral kot kurat k vojakom, Alojzij Vauti pa je postal župnik v Selah. Silno nadarjeni in delavni Ciril Kandut je kmalu po vojni umrl na Dunaju. Pozneje so bili med vojno v Pliberku še kaplan Ignacij Muri, Josip Vrhnjak in Valentin Brandstätter. Od ostalih zgoraj imenovanih ni več med živimi Ignacija Trehlarja, po domače Bavhnarja v Dobu, Tomaža Krofa iz Šmarjete in Julke Randev iz Doba. Vsem tem in mnogim drugim članom, ki jih ni več med nami, je bilo društveno življenje nujna notranja potreba in težko bi izbral, kdo je pokazal več delavnosti in požrtvovalnosti. Naj za-

dostuje, da z enim stavkom pokličemo v spomin samo Julko Randev, ki je bila vsem zgled delavnosti na vseh področjih, pri petju, igranju, skrbi za najmlajše, s pametnimi nasveti in vzornim redom, ki ga je vzdrževala in zahtevala v društvenih prostorih.

Iz vseh zaupnih razgovorov je zvedelo, da nihče ni prav verjel v zmago avstrijskega in nemškega cesarja. Bilo je še tu in tam precej podedovanega hlapčevskega duha ter spoštovanja do starega degeneriranega cesarja Franca Jožefa, ki so ga svetohlinsko kazali na sliki, ko je klečal pred razpelom z označbo: Cesar moli za zmago in mir. Že vojna na Balkanu leta 1912 je močno dvignila nacionalno zavest in slovenski narodni ponos in vero v svobodno bodočnost. Nihče ni več verjel v zmago avstro-ogrske monarhije. Prvoletno navdušenje, ki je tu pa tam

Prizor iz Medvedove drame „Za pravdo in srce“

vzkipele za vojno, je kmalu splahnelo, že v prvi jeseni leta 1914, ko se ni uresničila parola: Ko bo listje padalo, homo pa kot zmagovalci spet doma. Minula je jesen, minula je pomlad in spet je prišla jesen, a vojne ni hotelo biti konca in začeli so se majati trhli temelji črno-žolte avstro-ogrske monarhije in bližal se je obračun za vse grehe in krivice, ki so jih avstrijski vlastodržci prizadejali avstrijskim slovanskim narodom, ki jih je cesar med vojno tako ganljivo nagovarjal: Mojim narodom! Vojna hidra je zahtevala vedno več in več krme za topove v svoje nenasitno žrelo in leto za letom več in novega davka, tako da so klicali že sedemnajstletne otroke, ki so jih slabo oblečene in pregladovane pošiljali v strelske jarke. In v marsikatero družino je prišlo obvestilo: vaš mož, sin ali brat je padel na polju „slave“, a v društveni sobi so govorili: erknič je moral za tuje interese.

Leta 1917, v dobi solza in krvi, pomanjkanja in rekvizicij, se je pričelo svitanje. Bil je čas, ko so nabirali podpise za majniško deklaracijo. Spet so bili društveniki tisti, ki so obiskali vsako družino in nabrali ogromno podpisov za svobodo zlato in lepše življenje. Pač so stikali za njimi orožniki in jim grozili z vpoklicom k vojakom, toda težnje ven izpod tujega jarma niso mogli zavreti. In v jeseni leta 1918 je razpadla trhla stavba nasilnega in krivičnega avstrijskega cesarstva. Na Dunaju so pognali cesarja Karla, slovanski narodi so se otresli nacionalnega robstva, razglasili so samostojne slovanske države. Bil je vsekakor velik korak v novo življenje, vsaj za večino slovenskega naroda. Tudi del slovenskega ozemlja na Koroškem so zasedle jugoslovanske čete in prosvetno društvo v Pliberku je po desetletnem življenju stopilo v jutranjo zarjo lepega razmaha.

V meščanski šoli v Pliberku je

društvo praznovalo desetletnico svojega obstoja. Bilo je petje in igra in slavnostni govor pred zbrano navdušeno množico. Toda nenadoma je prišel preobrat. Volkswehrovcu so kakor povsod tudi v Pliberku strahotno gospodarili in vse odnesli. Seveda so se znesli tudi nad prosvetnim društvom in društveni prostor opustošili kakor divjaki. Vse knjige so razmetali, trgali in zažigali, brez vsakega razumevanja za kulturne dobrine naroda, ki jih je ustvarjal iz lastnih sredstev. Danes, po več kot tridesetih letih, jih bodo odlikovali z dednim zaslužnim križcem in rentami.

Na Križevo leta 1919 so jugoslovanske čete spet zasedle Slovensko Koroško a sklep v Saint Germainu je bil, da bo na Koroškem odločil plebiscit. Prosvetaši prosvetnega društva so se vrgli z vsem elanom v plebiscitno borbo, v kateri pa je iz zgodovinskih in praktičnih razlogov zatiralec imel prednost in zato uspel.

Bolj kot kdaj prej pa se je čutila potreba držati in ohraniti društvo po izgubljenem plebiscitu. Odcepljeni od materinskega naroda smo bili navezani sami nase, potrebna je bila poglobljena prosveta ter duševna skupnost in enotnost slovenskega življa. Te potrebe se je najboljši del našega ljudstva zavedal. Pač so hoteli zatreti društvo z vsemi mogočimi zaprekami, grožnjami in zasledovanjem. Pri Brezniku so se kakor nalašč nastanili orožniki, ki so sitnariji vsako nedeljo v društvenem prostoru, stikali za zapisniki in članskim imenikom. Priznali pa moramo, da so bili fantje, posebno pa še dekleta, pogumni in so odločno branili obstoj društva, čeprav javnih prireditvev zaradi „motenja javnega miru“ v Pliberku dolgo časa niso dovolili. Vse prizadevanje za dovoljenje kake igre v Pliberku je okrajni glavar v Velikovecu iz strahu pred nahujskanim pliberškim purgar-

stvom odbil. Šele po mesecih je šla deputacija prosvetnega društva k takratnemu deželnemu glavarju, socialistu Grögerju, in na veliko čudo glej: Deželni glavar je takoj telefonično pozval okrajnega glavarja v Velikovec in mu ukazal, naj takoj izstavi dovoljenje za slovensko prosvetno prireditev v Pliberku.

Po tem borbenem uspehu so v Pliberku takoj pričeli s pripravami za nastop. Uspeh je bil popoln. Kar trlo se je ljudi na naši prvi prireditvi v Pliberku. Dvorana pri Brezniku zdaleka ni mogla sprejeti vseh slovenske igre in domačega petja željnih ljudi, pač pa so bili vsi lokali, gostilniški prostori pri Brezniku, kakor soba za goste in kuhinja, polni navdušenega občinstva. Vsepovsod je bilo petje, veselje in navdušenje. Ta prireditev v Pliberku je bila, kakor bi podregali v sršenovo gnezdo, ker je razjarila nemške šovinistične purgarje, ki so zmage pijani in tudi z alkoholom omamljeni mislili, da je bilo s krivičnim plebiscitom za vselej zatrto in uničeno vsako slovensko življenje. Zato so organizirali huronsko demonstracijo pred Breznikovo gostilno. Vpili so kot divjaki, metali kamenje v Breznikovo hišo, zmerjali s svojo priljubljeno psovko „Čušen“, „Hinaus mit die Kraner“, „Geht's nach Serbien“, „Kärnten den Kärntnern“ in podobno. Toda naši so se jim v zavesti svojega prava samo smejali, jih izzivali celo na korajžo, in zvečer je marsikateri prenapetež, ako si je drznil morda še koga napadati, čutil trde udarce slovenske kmečke pesti. Takšna je bila prva prireditev pliberškega prosvetnega društva po plebiscitu in led je bil prebit.

Pozimi prej pa so povabili tudi pliberške društvonike v Škocijan, kjer so imeli igro in so že slutili, da jih bodo bivši Volkswehrovci, posebno iz tinjske okolice napadli. In res, več vpreg s sanmi se je nas peljalo v Škocijan. Med drugimi so bi-

li zraven rajni Breznik, Milač Lojze, Kolenik Lojz, Hartmanov atej, Srienčeva Justa, Linhartova Lenčka. Bil je lep zimski izlet in poguma nam ni manjkalo. V Škocijanu je bilo mnogo naših, a prišli so tudi Volkswehrovci in bivši „Abwehrkämpferji“ pod vodstvom učitelja Unterlugauerja, kakih dvesto po številu, oboroženi s koli, da bi prireditev razbili. Prostaško so zmerjali in psovali, posebno še župnika Poljanca in motili potek prireditve. Zvečer pa, ko je nastopila tema, so oblegali hišo, kjer je bila prireditev, zasedli vrata pri izhodu in spuščali udeležence posamezno na prosto, kjer so številne lopnili z gorjačo. Isti večer so pretepli tudi župnika Poljanca in ga ranili, onega Poljanca, ki so ga nacisti takoj po svoji zmagi kot prvo žrtev koroških Slovencev spravili na oni svet.

Ta dogodek beležimo zaradi tega, ker se ga vsi, ki so bili takrat zraven še živo spominjajo, v ilustracijo razmer, v katerih so se morali takrat koroški Slovenci boriti za svoje najosnovnejše pravice in koliko so bile vredne obljube koroških oblasti med plebiscitom in kako so dejansko izvajali obveznosti o zaščiti narodne manjšine, ki so jih morale prevzeti v državni pogodbi. In še več, da pokličemo v spomin, kako moramo koroški Slovenci vrednotiti izzivalne jubilejne proslave ob tridesetletnici plebiscita.

Pliberško prosvetno društvo je torej izbojevalo vse pogoje za uspešen razvoj in razmah svojega življenja. Pogoji so bili dani, prostori pri Brezniku so bili na razpolago. Mimogrede omenimo, da je rajni Breznik pokazal veliko naklonjenost Prosvetnemu društvu in je to dejstvo brez dvoma tudi en vzrok, da so ga nemški šovinisti, posebno nacisti, sovražili, in ko je prišel njihov čas, po dolgem zaporu v Moabithu v Berlinu končali. V tem smislu moramo Brez-

niku, naši žrtvi, starejši in mlajši prosvetaši ohraniti lep spomin.

Kakor povedano, pogoji za uspešno društveno delo so bili dani. Knjižnico so počasi urejevali in izpopolnjevali, v vrstah članov je bilo veliko dobrih in sposobnih talentov. Da ne bi vladala v vodstvu izrecna ožina, ki je odbijala vsakogar, ki ni bil klerikalnega mišljenja, bi društvo lahko zajelo velik del pliberškega in okoliškega prebivalstva, predvsem pa združilo v svoji sredi mladino in pritegnilo tudi nezavedne brate.

Toda pod močnimi vplivi je postajala idejna plat v društvu vedno ožja, osredotočila se je na krog ozkosrčnih, na absolutno svetovno nazorno stališče klerikalizma. Po prvotnem porastu članstva po plebiscitu, ki se je nagonsko zbiralo v društvu, kjer si je posebno mladina izmenjavala misli in se poglobljala v slovensko knjigo in dramatiko, razmotrivala narodne probleme, je število članov prav zaradi te ožine ostalo v glavnem enako in je velik del mladine hodil svoja pota.

Društvo je polagoma postajalo nekaka cerkvena bratovščina. Vsakokratni kaplan s svojimi družbenicami in nekaterimi pristaši si je lastil prosvetno društvo kot izključno svoje področje udejstvovanja.

V takem ozračju je seveda nastalo kmalu trenje v odboru Prosvetnega društva, kar pa je le plodonosno vplivalo na prosvetno življenje.

Tako je imelo pliberško prosvetno društvo mnogo sestankov. Vsak mesec vsaj enkrat, pa tudi po večkrat. Sicer so bila predavanja na sestanku po večini neživljenjska zmes ožine vodstva, toda vsaj jezikovno so se člani izurili. Na žalost pa je tak način prosvetnega dela seveda manj šal zanimanje za prosveto in marsikateri se je zaradi tega oddaljil. Ožina je šla tako daleč, da je bila enkrat prepovedana celo Finžgarjeva igra „Divji lovec“, v skrbi, da bi se kak igralec ne zaljubil. Družabne

prireditve sploh niso bile dovoljene, niti ne z zmernim sporedom. Razumljivo, da se je zaradi tega mladina pač udeležila plesov v nasprotnih gostilnah in del mladine se je izgubil pod vplivom tujega ozračja.

Živahno pa je bilo življenje v društveni čitalnici. Premalo je bil „Koroški Slovenec“, vedno več je bilo zanimanja tudi za ljubljanske liste. Sicer so trpeli na mizi le klerikalnega „Slovenca“ in še „Domo ljuba“, toda krog razboritejših pristašev je le prodrl, da smo imeli pozneje skoraj vse ljubljanske liste v društvenem prostoru.

To trenje, ne bi rekel ideološko, pač pa težnja za svobodnim društvenim razvojem, širokopoteznim in vsestranskim, je trajalo dalje, da so tako imenovani „liberalni“ prosvetaši dosegli na občnem zboru dne 27. januarja 1924 tajno volitev odbora z listki.

V Pliberku smo na tistem občnem zboru postavili tri kandidatne liste: šmarješko, libuško in dobovsko. S spretno agitacijo je zmagala lista, ki je bila sestavljena iz celotnega društvenega okoliša. Naj navedemo takratni odbor, ki je z malimi spremembami obstojal dalje časa. Predsednik: Potočnik Lovro, podpredsednik: dr. Zeichen, Ivan Hartman, Ivan Kolenik, Andrej Močilnik, Zdravko Hartman, Franc Nachbar, France, Riedl, Ignacij Trehtar, Matija Kac, Lojze Kolenik, Tomo Krof, Alojzij Milač in Ivo Randev; za deskliški odsek: Barba Trehtar, Micka Linhart, Lenka Linhart, Milka Hartman, Lizika Potočnik, Julka Maček, Lonca Kolenik, Micka Krof, Lizika Kralj in Lenka Migler.

Ta odbor je bil močan, iniciativen in sposoben. Žal, da tudi nekaterih od teh tovarišev in tovarišic ni več med živimi. Umrli so Matija Kac, v zgodnji mladosti, Tomo Krof, France Riedl, Ignacij Trehtar, Andrej Močilnik in Lizika Potočnik. Vsi, brez izjeme, so bili odlični to-

variši, s katerimi smo skupno hodili za skupnimi cilji. Številne prosvetaše vežejo nepozabni spomini na Andreja Močilnika, dobrega tovariša, izredno talentiranega, ki je položil svoje življenje domu na oltar, v času brez milosti, ko je moral v izseljeništvu ter ga je v Nürnbergu doletela nasilna smrt. Andrej je dal mnogo svojega truda našemu ljudstvu in na zadnje še svoje življenje! France Riedl pa je bil zelo originalen igralec in dalje časa odločen in preudaren predsednik društva.

Morda se bo marsikateri spomnil kakšne lepe urice iz preteklih dni, če omenimo nekatere igre, ker po igrah se je društvo najbolj izražalo na zunaj. Iger, pri katerih so poleg že imenovanih sodelovali še drugi, kakor: France Jelen, Ignacij Maček, Tevžej Hartman, ki ga že tudi ni več med nami, in druge mlade moči.

Bil je brez dvoma lep dan tisto nedeljo popoldne, 17. junija 1923, ko smo igrali v Dobu igro „Turški križ“. Sonce je bilo v dušah in nepopisno veselje. Ko smo se zvečer vračali skozi Pliberk, je Hartmanova Milka, ki je potem toliko delala v prosveti, šla še v cerkev in jo je nato cerkovník notri zaklenil. Izgradilo se je iz igralcev in igralok tovarištvo, ki je bilo tesno in globoko. Iskali smo vsak prosti čas eden drugega in pogovor se je sukal okoli igranja, petja, izletov.

Omeniti moremo samo nekaj iger, ki vsaka zase spominja na lepe dogodke prosvetnega življenja. Recimo „Občinski tepček“ na pustno nedeljo 1925, ali pustno nedeljo navrh „Začarane gosli“. Koliko prisrčnega smeha so vzbudile! Ali resne igre: Remčevi „Užitkarji“, Finžgarjeva „Veriga“, Jalenov „Dom“, Jurčičev „Domen“, Jurčičev „Deseti brat“ in še druge, kakor Medvedova „Posestrimi“, „Kolajna“, ki je bila prav posebno zabavna za igralce same, polna zdravega dovtipa, ter se je Hartmanov Foltej in Šimonova

Lona prav dobro spominjata. In one lažje kot „Trije tički“ ali „Čevljar“, ko je Petrov Nac tako lepo povedal „Tiste moram reči, Nublona je pa risn liepa“. Pa še mnogo drugega: izleti kamor koli, na primer na Peco na predvečer sv. Cirila in Metoda.

Še se spominjamo izleta na Peco, v rani jutranji uri, kaplan Košir, danes dekan na Žihpoljah, Mahoričeva Majda, Sobečova Mici, Linhartova Micka, Hartmanova Milka in Rezika. Hartmanova Milka je na Peci deklamirala ob lepem razgledu po tužni naši zemlji Gregorčičevo „Domovini“.

V društvu so nastali številni odseki, ki so imeli vsak svojo določeno nalogo. Pomen odsekov je bil predvsem v tem, da bi se lahko čim več članov udeleževalo. Tako je na primer obstojal cvetlični odsek, v katerem je bilo nekaj društvenic, k so si nadale nalogo, da bodo držale društvene prostore v lepem redu in skrbele za zelenje in cvetje. Dramatični odsek je imel nalogo izbire iger in skrbeti za dramatične predstave. Obstojal je propagandni odsek, danes bi rekli „agitprop“ z nalogo, da je skrbel za reklamno in udeležbo pri prireditvah. Prosvetni odsek je skrbel za številne sestanke in načrten spored sestankov. Takih odsekov je bilo po potrebi še več in izkazalo se je, da so bili uspešni. Najbolj pa se je brez dvoma izkazal pevski odsek, iz katerega je nastal pliberški pevski zbor, moški in mešani.

V Libučah pri Hartmanu je muzikalična družina in Foltej, danes centralni zborovodja SPZ, je posvetil svoje sposobnosti predvsem pliberškemu pevskemu zboru v okviru Prosvetnega društva. Hartman je pliberški slovenski pevski zbor izvežbal na visoko stopnjo in ubrano petje je zelo dvignilo vrednost in privlačnost prireditvev. Kmalu je pliberški pevski zbor zaslovel po širši naši domovini. Zaradi tega so ga va-

bili, da je moral kmalu nastopiti pri sosednjih društvih in je prejel vabilo tudi za gostovanje pri svobodnih bratih v Sloveniji.

Omenim poleg drugih gostovanj samo gostovanje v Mežiški dolini, v Guštanju, Mežici in Prevaljah. Povsod so bili s koncertom zelo zadovoljni. V Mežici so nastopili tudi v radiu. Močan zbor pod vodstvom Hartmana Zdravka je bil na tem izletu zastopan. Med njimi so bili naši pevci, kakor Kranjc Tevžej, Černic Poldej, Hartman Janez, Krištof France in drugi, ki so že prej in tudi pozneje pogosto nastopali z umetno in narodno pesmijo pred zbranim občinstvom. Gostovanje v Mežiško dolino je bilo gotovo posrečeno in majhna nagrada pevcem za njihovo požrtvovalnost. Nadučitelj Galob se je izredno potrudil, da je gostovanje v Mežici poteklo v najlepšem redu. V Mežici je pel zbor takrat tudi v radiu in zastopnik pliberškega prosvetnega društva je govoril. Govor je nekatere Pliberčane zelo razjaril, tako da smo prišli zaradi tega kmalu potem, nek večer z nekaterimi tovariši v gostilni v Pliberku v zelo kritično situacijo, ko so hoteli nekateri nemški nestrpneži izzvati pretep. Le odločnemu in pametnemu nastopu gostilničarja je pripisati, da ni prišlo do tega. V Mežiški dolini so nam izkazali izredno slovensko gostoljubnost in po končani turneji se je razvil pri Stoparju prisrčen družabni večer, na katerem ni manjkalo dobrodošlic in ni prenehalo prepevanje ljudskih, posebno pa naših koroških narodnih pesmi.

Iz zapiskov o življenju pliberškega Prosvetnega društva moramo omeniti tudi pevski koncert v Breznikovem kozolcu, ki je nad vse pričakovanje dobro uspel, tako po udeležbi, kakor tudi po kvaliteti podanih pevskih točk.

Pomemben je bil „Prosvetni dan kmetskega ljudstva“ v Šmihelu pri

Pliberku, ki so ga organizirali na lastno iniciativo nekateri samostojno misleči člani pliberškega Prosvetnega društva. Ta prireditvev, ki je izredno dobro uspela, je bila veličastna manifestacija kmečko-delovne zavesti ter je imela namen zavesti široke plasti kmečkega ljudstva za prosveto in napredek. Enotni naj bi se znašli vsi, ki so dobre volje, na temelju socialnega programa, ne glede na morebitne malenkosti svetovno-nazorne razlike.

Pojav kmečko-socialnega gibanja v pliberški okolici so gledali v centralni Prosvetne zveze s precejšnim nezaupanjem. Niti tekme koscev, ki niso bile le tekme in merjenje fizičnih sil, temveč tudi znanilke in nosilke napredne socialne miselnosti, jim niso bile preveč všeč.

Isto tendenco, postaviti slovensko prosvetno delo na široko ljudsko podlago, je imela tudi velika, iz Pliberka organizirana Finžgarjeva proslava v Šmihelu. Spored je bil pester: govori, Finžgarjeva igra „Divji lovec“, recitacije iz Finžgarjevih del, petje in ljudska veselica. Povaljilo na proslavo so se odzvale množice od Zilje in vseh dolin naše Koroške, pa tudi iz Mežiške doline in Maribora so prišli številni gostje. Toliko ljudi v Šmihelu še ni bilo.

V zvezi z vsem tem je bila dne 8. januarja 1928 ostra odborova seja pliberškega Prosvetnega društva, na kateri je takratni gospod kaplan očital nekaterim odbornikom, da uvajajo v društvo neko novo moderno napredno strujo. Takratni tajnik prosvetnega društva Hartman Zdravko je zapisal v sejni zapisnik: „Seja je prešla v dokaj burno anketo. Podpredsednik č. g. kaplan dolži nekatere odbornike prestopka, da nameravajo vriniti in vpeljati v društvo neko moderno napredno strujo, češ, da rušijo s tem temelje, na katerih je društvo zgrajeno, da se ne držijo društvenih načel.“ Nadalje je zahteval, naj se preneha

vsako branje od cerkvenih oblasti katoličanom prepovedanih listov, kakor so „Jutro“ „Domovina“, ker se z branjem takih listov deluje proti društvenim načelom.

Zanimivo, da je tako ozko gledal duhovnik, ki je bil v Pliberku sicer znan kot odlóčen rodoljub, nesebičen in v svojem zasebnem življenju skromen in drugače za prosvetno življenje v Pliberku in na Koroškem sploh zelo zaslužen.

Toda številni odborniki in člani Prosvetnega društva so odločno odklanjali vsako uvajanje tako ozkega klerikalizma v prosvetne vrste in zahtevali širino, s katero bi bilo mogoče prodreti v najširše plasti slovenskega ljudstva na Koroškem.

Kljub trenju, ki se je pojavljalo v pliberškem Prosvetnem društvu in ki je bilo brez dvoma zelo koristno in pozitivno za društveno delovanje, oziroma prav zaradi njega, je društvo pozneje pokazalo še več življenja, ki se je izražalo v prireditvah in številnih nastopih. Kadar je bilo potrebno, smo se zbrali, prosto izrazili svoja mnenja in tudi parirali strankarsko-diktatorskim skominam centrale, ali boljše povedano tajništva Prosvetne zveze. Tako smo na primer odločno odklonili ustanovitve klerikalno-fašističnih „Sturm-scharren“ v vrstah društvenih članov in odklanjali tako imenovani „Führerprinzip“ od zgoraj, ki si ga

je vedno bolj lastilo tedanje vodstvo SPZ.

Ta kratki oris življenja in delovanja Prosvetnega društva v Pliberku nikakor ni popoln. Prikazani so le nekateri dogodki, ki govorijo o vzorih in bojih, ki so v življenju posameznika in organizacije neizogibni, ki jih prinaša čas, ki so nujni in koristni. Marsikateri se bo ob branju teh vrstic spomnil na lepe dneve, ki jih je doživljal v družbi enakomislečih, ko si je vsak po svojih močeh in na svoj način prizadeval, da koristi skupnosti in svojemu narodu. Marsikateri bo vzkliknil, bili so lepi časi, ki se ne povrnejo nikoli! Srečali smo marsikatero lice, toda tudi vsi oni, ki jih nismo imenovali, so s svojim delom doprinesli svoj del za skupni cilj. Vsem velja priznanje in hvaležnost, predvsem tudi vsem ljudskim duhovnikom, ki so z najboljšim razumom in z ljubeznijo delovali v Prosvetnem društvu v Pliberku od č. g. Hornböcka pa do kaplanov, ki so jih pregnali nacisti.

Mnogo društvenikov ni več med živimi, mnoge je utrudila težka življenjska pot. Zato je danes na tebi mladina, doraščujoča in ona, ki si okusila že bridkosti druge svetovne vojne, ko se ti odpirajo zarje nove dobe, da poprimeš in z nezmanjšano silo nadaljuješ delo na prosvetnem področju, kjer so najboljši orali ledino.

L. P.

Milka Wieserjeva:

Ljubil je svojo domačo grudo

Ura na zvoniku je odbila pravkar štiri, ko je Jaka vstal ves skrčen iz postelje. Boleli so ga vsi sklepi od napornega vsakdanjega dela. Svetlikalo se je že in neopaženo se je budilo pomladansko jutro. Na kostanjih pred hišo so žvrgoleli ptički tako krasne melodije, da je Jaka za

hip prisluhnil. Slišal je kosa, ki je vodil številni ptičji zbor in zdelo se mu je, da je že poletje.

Pomislil je zraven, ko se je oblačil in se zagledal pri oknu ven nekam v daljavo. Tako tesno mu je bilo danes pri srcu, da je nehote rekel:

„Saj nisem bolan.“

V resnici ga je nekaj težilo, kakor bi slutil nekaj strašnega v naprej. Med tem se je že oblekel in se napolnil v kuhinjo k svoji ženi Ani, ki je bila vstala že prej in je med tem časom zakurila v štedilniku. Vsa kuhinjska oprava in sploh vse je bilo tako skromno, tako priprosto, da je pač bilo vse le nekako za silo. Delo pa je opravljalo isto kot drugod. Težko je bilo opravljati delo na Jakovi bajti in skrbeti za štiri otroke, ženo in sebe.

Jakov dom je bil majhen. — Imeli so le vola, eno kravo in tri ovce in pa le malo zemlje v visoki strmini. Zato je moral vse s težavo na ramah znositi k hiši. Čez zimo je z volom furval za velikega lesnega trgovca, ki je imel svoje bogastvo v mestu in kupoval les od kmetov, ki so ga bili prisiljeni dati za prav nizko ceno. S to vožnjo je nekoliko lajšal življenje svoji družini, vendar je moral garati sam noč in dan, da je nekako šlo. Otroci so postajali vedno večji, hodili so tudi že v šolo in vedno več je bilo treba izdatkov, da je vedno težje shajal. — Včasih tudi kljub pridnosti ni mogel ženi in otrokom dati tistega, kar bi rad. Potem so bili še drugi izdatki. Žena mu je vedno bolehalo in je bilo treba zdravila čeprav je šel ponj le par krat. Zato se je žena zdravila vedno le bolj z domačimi zdravili in bolezen ni hotela ponehati. Vzrok boleznim je bilo prenaporno delo in premalo počitka. Garala je noč in dan in trpela, največkrat pri slabi hrani. Vse to jo je popolnoma oslabeledo. Stara niti še ni bila tako. Imela jih je šele dvainštirideset na hrbtu. Zgledala pa je kot bi bila stara šestdeset.

Ravno tako je bilo z Jakom. Tudi on je bil šele osemindeset let star, vendar še zdrav. Samo zgaran je bil, ker tudi še ni imel v svojem življenju nič dobrega. Podedoval je po svojem očetu to bajto — svoj dom! Takrat je bil še čisto mlad in

močan. Vse svoje mlade in zdrave sile je položil v to zemljo, v to grudo, ki jo je tako ljubil. Ni je ljubil iz sebičnosti, „češ to je moje“, ampak, ker je slovenska, ker so že sto- in stoletja živeli tu rodovi, ki so jo začeli obdelovati in jo napravili rodovitno, da danes komaj in komaj preživlja svojo družinico. Že kot mlad je bil Jaka jako zaveden Slovenec in je povsod znal braniti svoj narod in njegove pravice. Povsod se je postavil v bran, če je kdo napadal pravice slovenskega ljudstva. Njegov oče ga je naučil ljubiti materinski jezik in svoje ljudstvo in spoštovati tudi druge narode. Kot otrok je od starega očeta slišal isto. Zato mu je bilo vse to sveto in je znal čuvati.

Molče je šel iz kuhinje in se napolnil v hlev, da opravi svoj posel pri živini. Pod lesniko pred hišo se je ustavil in se zazrl v tiho pomladansko jutro. Tesnoba iz srca še vedno ni šla in je globoko vzdihnil, da bi se nasrkal čistega jutranjega zraka. Nehote se je zamislil v čas, v katerem živimo. Vse tuje, vse mrzlo! Rjavi tujci se šopirijo in komandirajo ljudstvo po svoje in hočejo, da bi se popolnoma prodalo njim.

„Prokleti fažizem!“

se mu je iztrgalo iz prsi. Molče je opazoval skozi vsa tri leta, kako so se nekateri v vasi navduševali za nove gospodarje, — za Hitlerjance. Ves ta čas je mrko opazoval in je preziral take do skrajnosti. Gabilo se mu je. Večkrat je pomislil:

„Kako more vendar človek, ki je vzrasel na tem bornem koščku zemlje, ki je polna znoja pradedov, tako propasti in se navduševati za tujca?“ S sosedom Urhom si zadnja leta nista več tista, kot sta si bila poprej. Neopaženo je prišlo nekaj med njiju, kar ju je razdvojilo. Sosled je bil prav tak trpin; prav tako je garal noč in dan, a se je za drobtinice prodal tujcem, pozabil na materni jezik in svoj narod. Čeprav ga zaradi tega tudi tujci niso spošto-

vali, je le bil opora „Ortsgruppen-leiterju“ in ni več prihajal k Jaku v vas. Novi gospodarji so mu popravili celo hlev, betonirali gnojniško jamo in še plemenskega bika so mu postavili v novi hlev. Soseba Mica pridno leta vsako nedeljo na sestanke „Frauenshaft“ in ima baje tudi neko funkcijo. Otroci tudi hodijo k „Hitlerjugend“, vsi razen najstarejšega fanta.

Tako je Jaka stal zamišljen pod lesniko, ko ga nenadoma vzdramijo hitri koraki. Obrne se nazaj in zagleda, kako prihaja proti njemu pet ali šest moških v zelenih hitlerjanskih uniformah. Bili so hitlerjanski esesovci. Na glavah so imeli čelade in na ramah puške. Za hip je onemel in ni imel moči misliti, po kaj bi bili prišli. V tem trenutku so ga že obstopili. Eden mu je nastavil celo puško na prsi. Videl je še, kako sta dva druga planila v hišo in slišal, kako kričita nad ženo. Žena je vzkliknila na ves glas, spustila posodo na tla, da se je razdrobila. Vodja je pristopil za korak bliže k njemu in rekel zapovedujoče v tujem jeziku, da ga je Jaka komaj razumel:

„V imenu nemškega rajha vas pozivam, da takoj zapustite vaš dom, ker boste s celo družino izseljeni v Nemčijo!“

Molk . . .

„Zato pa boste dobili v Nemčiji drugo posestvo, kjer boste delali in bo lepše in večje od vašega“, je pristavil mimogrede.

Jaka, velik, močan, nekoliko sključen se je vzravnal in pogledal s svojimi velikimi svetlimi očmi vodju naravnost v obraz. Ker je le-ta odmaknil oči pred strogim, vprašujočim Jakovim pogledom, je Jaka premeril s svojim pogledom vse, toda vsak se mu je odmaknil. Jakove oči pa so se zapičile ponovno naravnost v vodjo:

Tu je moj dom in ne grem menjat tudi za najlepši grad ne! Tu sem vzrasel, tu sem preživel najlep-

še dni svojega življenja! — Kar pa je najtežje, tu v tej zemlji je toliko znoja in trpljenja mojega in mojih očetov. Ne, ne, ni mogoče! Ali . . . ali so res že propadli? Ali si hočejo na tak način prilastiti to lepo našo zemljo? . . .

Tako in vse vprek se mu je vrstilo po možganih. Ni imel moči misliti. Kot okamenel je stal in zrl v pravkar vzhajajoče sončne žarke, ki so mu pošiljali skozi visoke smreke zadnje pozdrave ob slovesu od domače grude.

„Torej?“ — pravi vodja policajev in nadaljuje:

„Mi nismo prišli, da bi tukaj še razmišljali! Povelje je povelje in se morate pokoriti! — Hitro!“

Jaka se je vzdramil in pograbil ga je tak bes, da bi planil vanje, v te „proklete, ponižne hlapce hitlerjanskih krvolokov“. Eden od policajev je opazil njegov ostri pogled in mu takoj nastavil nabasano puško na prsi, medtem ko ga je drugi prijel od zadaj za roke, vodja pa se je zadel:

„Hitro, naglo! Mi ne bomo tukaj z vami čas zamujali!“

Komaj se je vlekel Jaka v hišo, tako so se mu tresla kolena. Na pragu je padel in se dotaknil s čelom mrzlega kamna. Zdelo se mu je, da zadnjič gre v to hišo, iz katere ga bodo čez par minut pognali. Če se bo še kdaj vrnil, mu ni bilo znano. V tem trenutku sploh ni imel upanja na vrnitev. Tako grozni so bili ti ljudje. Eden od policajev ga je tako surovo sunil v hrbet, da ga je zaskelelo. Z vso težavo se je dvignil in opotekaje je šel v sobo, kjer je žena vsa objokana oblačila otroke, ki jih je pravkar zbudila. Najmlajši Pavelček se je oklepal mamice in krčevito jokal, ko je buljil v policajja, ki je stal poleg, ter jih priganjal, naj se hitro odpravijo. Pavelček se ga je bal; saj nikoli še ni videl tako hudih ljudi v tako čudnih oblekah! Vajen je bil samo mamice, ata in bratcev

in sestic. Tu pa tam je prišel v hišo že kakšen znanec, ki pa se mu je zdel tudi domač. Takih pošasti pa ni še videl. Mogoče pa je že slutil vso veliko grozo v nedolžni otroški duši, da je tako strašno jokal.

Čez pol ure se je vrsta Jakove družine počasi spuščala po strmini navzdol proti vasi. Ob vsaki strani je šel en policaj, spredaj in zadaj pa po dva.

Ptičji zbor pod vodstvom kosa na kostanjih pred hišo je utihnil. Tudi on je slutil grozo, ki je prišla nad Jakove. Mlada sadna drevesca, jabolka in hruške, katere je Jaka že sam nasadil v prvih letih gospodarjenja, so imela to leto posebno veliko popkov in zdelo se je, da komaj čakajo pomladi, da bi čim lepše zacvetela. Prvi jutranji žarki so pravkar obsvetili z vso toploto Jakov dom. Tako se je Jaka poslednjič ozrl na svojo bajto, se poslovil in zapuščal domačo grudo v tem spominu.

Na poti v vas in pri Urhu, ki je bil njegov najbližji sosed, je bilo vse tiho. Jaka se je ozrl proti hiši in je opazil, da je sam sosed Urh pri oknu in gleda za njimi. Le-ta se je odmaknil, ko je Jaka pogledal, da bi se prepričal, če je res, ali pa se mogoče le moti.

„Le zakaj neki se skriva?“ je pomislil in šel naprej. Nihče od sosedovih se ni prišel posloviti. Imeli so slabo vest in se jim niso hoteli kazati. Le najstarejši fant je pritekkel ves zasopel iz hleva, podal vsem roko in dejal Jaku:

„Bodite močni! Bodočnost nam bo prinesla boljše čase. Imej vero Jaka! Vrnili se boste! Tudi ta današnja rjava gospoda ne bo kraljevala večno!“

Policaj je sunil Jako v rebra, češ, da naj gre in fanta mrko ošinil z očmi.

Sosedov fant je bil edini in zadnji domačin, od katerega se je Jaka poslovil. V vasi je že čakal avto, kamor

so jih natovorili vse, in z vso brzino odpeljal po prašni cesti . . .

V Žrelcu pri Celovcu je polno hrupa in razburjenosti. Številne lesene, nizke barake, ki so služile prej za „Arbeitsdienst“, služijo danes popolnoma drugim namenom. V njih je že na stotine slovenskih družin, ki čakajo na neznano usodo. Veliki, zeleni in rumeni avtobusi hrnijo cel dan neprenehoma. V mrzlični razburjenosti letajo SS-ovci sem ter tja in vpijejo. Visoka, bodeča žična ograja obdaja barake in ne pusti drugega notri, kot samo nabasane avtobuse ali uniformirane SS-ovce, nekaj civilnih gestapovcev, ki jih izdajajo jahalne hlače in škornje, in nekatere ženske, ki pa niso letale tako razburjeno, ampak so opravljale svoj posel v kuhinji ali pri rdečem križu. Osebni avtomobili in motorna kolesa so vozili vedno nove ljudi v taborišče. Spet je oddrdral avto in čez nekaj ur pripeljal spet nove ljudi — obsojence . . . Starčke, sključene in bolane; zdrave, močne, mlade gospodarje; žene in matere z dojenčki v naročju, z otroci, ki so se jim držali kril; vse, vse je bilo tam! Videl si znane ljudi, ki so se sestajali po gručah in se pozdravljali ter pripovedovali, kako so bili izgnani z doma. Pred žično ograjo se je zbiralo vedno več ljudstva. Prišli so znanci in sorodniki nesrečnih družin, da bi se poslovili od svojcev, predno jih odpeljejo v neznano tujino. SS-ovci so imeli veliko posla, ker je bilo vedno več ljudi v taborišču in tudi vedno več pred ograjo. S silo so jih odganjali od žične ograje zunaj in znotraj. Niso jih pustili k ograji, da bi si rekli še zadnji „srečno“.

Star sključen in popolnoma osivel oče iz Podjune je sedel sredi dvorišča na klopi in igral na harmoniko otožno pesem. Zbor mladih fantov in deklet je stal okoli njega in pel zraven. Harmonika je igrala

otožno in izražala vso duševno bolelost ljudi, ki čakajo tukaj na neznano usodo. Akordi basov so izražali tisto, kar je čutil v globini duše starček sam. Glasovi harmonike so se zgubljali in nesli tihe pozdrave vsej trpeči slovenski zemlji, katere sinovi in hčere bodo odpeljali... Kam? Tega ni nihče vedel.

Velik avtomobil je privozil na dvorišče. Iz njega so izstopili policaji in Jaka s svojo družino. Vsa bleda in shujšana je izstopila zadnja, žena Ana. Komaj je izstopila, so se policaji odpeljali z avtom po nove ljudi. Jaka s svojo družino in najnujnejšo prtljago, kar je doma žena navezala v culo, je stal sredi velikega dvorišča in zrl okoli sebe.

„Kaj naj to pomeni“, je dejal na glas.

Mimo pride znanec iz Roža, ki je slišal te besede in mu dejal:

„Slovenci smo obsojeni na smrt!“ in podal Jaku desnico. Ko je opazil, da je Jakov obraz popolnoma spremenjen, je nadaljeval:

„Jaka, ne čudi se; vse nas čaka ista usoda! Vse bomo prenašali! Vzeli so nam dom, vzeli so nam vse, toda, slovenski narod je uporen, tudi to dejanje bo maščevano! A, enega nam pa nihče, nihče ne more vzeti. Jaka, to je naša trdna volja in globoka vera v boljše življenje. — Tega nam nihče ne more vzeti! Prišel bo čas, ko se bomo vrnili. Brez žrtev ni zmage! Naš narod pa je pripravljen žrtvovati vse, za srečo in boljše življenje v bodočnosti! Nismo sami, Jaka, veliko nas je in v te sile moramo zaupati!“

Tako je znanec iz Roža potolažil Jako. Le-ta je zrl po ljudeh, ki so stali v gručah in solza mu je pri-tekla iz očesa in se zčila po licu. Obrisal se je in nenadoma vprašal znanca:

„Je li to greh, je li to zločin, da smo Slovenci, da nas je rodila slovenska mati?“

„Pri teh je zločin“ je odvrnil Ro-

žan in je pokazal na SS-ovce. „Za nas pa je in mora biti ponos!“

Tako sta stala en trenutek, zrla na Obir in Košuto, ki sta se tam v daljavi kopala v popoldanskem soncu. Tam pod mogočno Košuto je Jaka s svojo družino doma... tam je njegov dom...!

Znanec iz Roža je povabil Jako in njegovo družino v barako, kjer je že bilo polno ljudi in tudi znančeva družina. Po tleh je bila slama in na tej so sedeli zelo stlačeni. Stisnili so se, ko so videli prišlece in naredili prostor Jakovi družini. Tako so sedeli in čakali, kaj bo prinesla noč, ker so vedeli, da čez noč ne bodo tukaj ostali. Čez nekoliko časa se oglasi kmet z Gur, ki je sedel blizu Jakovih: „No, Nac, povej, kako si delal tele barake prejšnji teden tukaj“ in se je smejal. „Če ne bi delal Ti teh barak, bi pa ne bili danes tukaj“ se je še dalje žalil. Nekateri so se zasmeljali, večini pa ni bilo do smeha. Nac se je oglasil nekje v kotu barake in pljunil, ker je kadil pipo.

„Da, jaz sem jih pomagal delati“ in je spet pljunil. Nekateri so se radovedno ozrli po Nacu, ta pa je nadaljeval:

„Bil sem v Celovcu že par dni v zaporu; kar naenkrat pride povelje, da moramo vsi na delo. Vesel sem bil, da pridemo vendar malo na zrak. Avto nas je zapeljal tu doli in tukaj smo potem delali tele podgrade, na katerih sedaj ležimo. Kdo, za hudiča, bi si bil mislil, da bom še sam tukaj počival...“

Sonce se je nagnilo že k zatonu, ko se je začel hrup na dvorišču pred barakami, kjer so imeli SS-ovci svoje pisarne. Zvočnik je glasno opozarjal: Halo, halo. Achtung, Achtung!“ Vsi izseljenci so strmeli in napeto pričakovali, kaj bo. V zvočniku začne klicati po vrsti družine oziroma gospodarje, naj se takoj javijo v baraki št. 4. Jaka je poslušal in slišal popolnoma znana

imena. Vse njegove znance so klicali po zvočniku in kar naenkrat sliši tudi svoje ime. S težavo se je dvignil iznad podgrada s slamo in šel počasi proti omenjeni baraki. Srečeval je same znane ljudi. Samo kratko so se pozdravili in vsak je šel spet k svojim v barako. Ko je Jaka došel v barako št. 4, so tam že mnogi čakali v dolgih vrstah na zasliševanja. SS-ovci v uniformah in gestapovci v civilu so bili zbrani v nizki umazani baraki. Enega za drugim so spraševali, kakšno je stanje oz. koliko je članov družine, čeprav so bili že dobro informirani; koliko ima živine; koliko zemlje itd. Vsak gestapovec je hrulil in vpil nad ljudmi, ki so bili izgnani s svoje zemlje, najbolj kar je mogel. Niti eden ni bil malo bolj prijazen ali vsaj malo bolj tih. Vsak je kričal najbolj, kar je mogel, da bi že na ta način oplašili vsakega posameznega človeka. Ko je bilo to zapisovanje končano, je dobil vsak izseljenec okroglo železno znamko s številko, katero je moral obesiti okoli vratu. Tako so bili prav vsi zaznamovani s številko kot psi. Tako je bil tudi Jaka s svojo družino zaznamovan. Spet so zvočniki klicali imena in pozivali, da naj se vse omenjene družine zberejo z vso prtljago pri izhodu taborišča in se pripravijo za odhod. Na omenjenem prostoru je mrgolelo. Vsak je imel nekoliko prtljage, prostora pa je bilo le malo. Policaji so gonili ljudi skupaj in venomer kričali nad njimi. Nihče se ni smel ganiti. Znance in sorodnike, ki so čakali zunaj ograje, so policaji začeli odganjati. Nihče se ni smel približati. Kmalu so se zbrali vsi. Štirje in štirje so se morali uvrstiti v vrste in korakati proti tovornemu kolodvoru, kjer so jih surovo potiskali v vagona, jih zaklenili in vlak je odpeljal v noč...

Jaka s svojo družino je nekaj časa prebil v taborišču sredi Nem-

čije. Kmalu so ga poslali v tovarno delat. Veliki črni stroji so ropotali in Jaka se jih ni mogel navaditi. Bil je vaje čistega gorskega zraka in to ga je morilo. Vsako jutro, ko je šel proti tovarni, se je valil črn, sajast dim iz dimnikov naravnost proti Jaku in ga zavalil v svoje črne valove. Ob vstopu v delavnico so ga pozdravili ropotajoči stroji in ta pesem se je ponavljala dan za dnem. Jaka je ginil od bolesti. Saje, dim in svinec so mu sedli na pljuča in je začel bolehati. Tožilo se mu je po domovini. Sproti je mislil, ko bi bil zdaj doma, bi delal to in ono. Saje, oh, tista drevesa, ki jih je sam nasadil, morajo biti sedaj v najlepšem cvetu in tako je mislil dan za dnem in vedno bolj hiral. Ni bil zgovoren Jaka. Bil je vedno tih in miren, — vsako stvar je dokončno premislil in dajal sodelavcem in tovarišem dobre nasvete.

V tovarni so delali tudi vojni ujetniki raznih narodnosti. Tudi tem je bil Jaka vedno dober tovariš in povsod pomagal, kjer je le mogel. Ko je hodil na delo, je šel vedno mimo taborišča, kjer so stanovali tisti ujetniki. Od svojih ust, od tistega malega, kar so dobili sami, si je Jaka pritrgal in vedno, kadar je šel mimo barake, vrgel košček kruha preko ograje ujetnikom, ki so še bolj stradali. Kako so bili hvaležni za tisto malo, kar je priletelo vsako jutro preko ograje! Tako je Jaka delal dan za dnem, dokler ga ni neki SS-ovec opazil. Jaka je bil klican drugi dan k „Lagerleiterju“, ki ga je zasliševal, kaj je bil naredil in mu zagrozil, če naredi to še enkrat, ga čaka težka kazen. Spet je hodil Jaka vsak dan mimo onih barak, kjer so trpeli ujetniki. Takoj prve dneve je hodil zelo oprezno mimo in opazoval, če ga kdo ne opazuje in ni vrgel kruha, ki si ga je spet pritrgal in hranil za tovariše. Zvečer pa, ko se je vračal, je še vedno hranil kruh, čeprav je bil

sam tako lačen, da se je komaj držal pokonci. Ko se je vračal od dela, je spet videl one reveže in ni se mogel vzdržati, da ne bi vrgel kruha preko ograje. Ujetniki so se vsuli na tisto mesto, kamor je priletel košček in se kar suvali po tleh, kdo bo prvi dobil kruh. Dobil ga je starejši človek, ves upadel in suh! Slastno ga je začel jesti in ni bilo videti, da bi ga dal še kateremu drugemu. Hotel ga je pojesti sam! Drugi zraven so čakali, kdaj bo dal še njim in razdelil, vendar je sam jedel dalje. Mlad, okoli 20 leten fant, prav tako slab in upadel, je s silo strgal staremu kruh iz rok in ga razdelil med vse, ki so tam stali. Vesel je bil, da je s tako majhno skorjico kruha pomagal revežem, na drugi strani pa mu je bilo žal, da oni mladi fant ni ničesar dobil. Od tistega časa naprej si je Jaka vsako porcijo kruha pritrgal in jo nosil ujetnikom.

Nekega dne ni več prišel z dela

nazaj v taborišče. Tovariši so povedali, da so prišli po njegga geštapovci in ga odvedli. Vsem v taborišču je bilo jasno, da Jake nikdar ne bo več nazaj.

Čas je mineval, Jaka se ni javil od nikoder. Toliko časa je že minulo, da je propadla vsa hitlerjanska slava in moč, da je bil poražen zadnji geštapovec in vojak, Jaka se še vedno ni vrnil.

Žena z družino se je vrnila na svoj dom sredi poletja brez moža in očeta štirih nedoraslih otrok. Pozneje je zvedela, da so privedli njenega moža v koncentracijsko taborišče in ga tam pozneje umorili. Vsako leto pred Jakovo bajto sadje tako lepo cveti. Zlatokljuni kos vodi svoj ptičji zbor leto za letom in pred Jakovo bajto poje tako krasne melodije, da bi ga človek venomer poslušal. Vse to je Jaka slišal zadnjič takrat, ko so ga nasilno odterjali z domače grude samo zato, ker jo je ljubil.

KULTURNI DROBIŽ

France Leder – Lesičjak

Slovenska Koroška je znana zlasti tudi po svojih narodnih pevcih — bukovnikih. Med nje spada tudi ljudski pevec iz Podjune France Leder — Lesičjak iz Globasnice, kjer se je rodil dne 3. decembra 1833. kot sin revne šivilje. Globasnica — trdna slovenska vas — leži prav ob vznožju Matjaževe Pece in kakor vse slovensko ljudstvo, težko pričakuje dneva, ko se bo kralj Matjaž zbudil iz stoletnega spanja in s svojo vojsko pregnal črne gavrane, ki danes še tlačijo in zatirajo slovensko ljudstvo na Koroškem. Iz Globasnice vodijo poti na vse strani široke Podjune: proti Bistrici in Libu-

čam v Mežiško dolino, preko Šmihela proti Pliberku in dalje preko Drave proti Rudi in Grebinju, proti zapadu preko Dobrle vesi v Velikovec ter preko Podjune v Miklavčevo in Železno Kaplo. Vse te poti je Lesičjak ubiral skozi 40 let s citrami preko rame, ko je hodil na sejme ali žegnanja, da je tam prepeval in razveseljeval ljudstvo, ki ga je vedno in vsepovsodi željno pričakovalo. Pesmi, ki jih je ob spremljavi ceter prepeval, je zlagal sam in jim sam skladal tudi napeve. Po snovi za svoje pesmi Lesičjak ni segal daleč. Opeval je kmečko življenje, kakršno je od rojstva do groba in opeval je

razne dogodivščine. Podobno kot „pohorski pevec“ Jurij Vodovnik pa je v pesniški obliki orisal tudi svoje življenje. O svojem rojstvu pravi:

An tavžnt osm stu
in dva no trideset¹)
sem bil v globaški fari
rojen na ta svet.

Svoje poznejše življenje pa opeva takole:

Jaz že sivo glavo nosim,
grem po svetu okol,
vse sorte pesmi trosim,
ne zmanjka jih nikol.
Grem po sveti ta ko sam,
pojem ljudem, kar kaj znam,
pojem po mesteh, po vaseh
in mislim, to ni greh.

V svojem življenjepisu se kot ljudskega poeta v pravem pomenu besede slika prav sam. Pa tudi vse ostale njegove pesnitve pričajo o resnično ljudskem značaju pesnika, pričajo, da je živel le z ljudstvom in da je v pesmi tolmačil težnje in zahteve tistega ljudstva, iz katerega je izhajal in ki je že takrat, mogoče ne s tako zavestjo kakor danes, vodilo boj za svoj življenjski obstoj. Prav zaradi tega pa so bile njegove pesmi tako priljubljene. Čeprav je vse svoje pesmi le pel in je danes le malo ljudi več, ki se ga še spominjajo, jih ljudstvo še čestokrat rado prepeva, čeprav ne ve, da so Lesičjakove. Najbolj priljubljena in do najnovejše dobe najbolj znana je Lesičjakova „Pesem od rojstva“, ki ima enajst kitic in v kateri Lesičjak opéva usodo novorojenčka, ki zagleda luč sveta ves nebogljén, brez moči in v vsej svoji revščini. Ljudske pa so tudi vse ostale njegove pesmi, kakor „Pesem od nespametnih ljudi“, v kateri opisuje splošne človeške slabosti, pijančevanje, igranje, potepanje itd. in prikazuje usodo vseh onih, ki so podlegli tem stra-

stem. Pred takšnim življenjem nas svari, češ:

prav njih stan prevdarimo,
tak' živet' se varimo!

V „Pesmi od sedanjega časa“ — bolj znana je pod naslovom „Denarcev ni“ — pa opisuje križe in težave posameznih ljudskih slojev, „pavra“, hlapca, rokodelca i. dr., ki vsi „jamrajo“, da „denarcev falí“.

Tako je Lesičjak prepeval in nudil slovenskemu delovnemu človeku pošteno razvedrilo. Ni bilo namreč „žeganja“ v žirni Podjuni, kamor ne bi prišel Lesičjak in kjer ga ljudstvo ne bi poznalo. Rad pa je zahajal tudi v Spodnji Rož in Mežiško dolino, kjer ga je prav tako poznalo staro in mlado in željno pričakovalo njega in njegovo ubrano petje.

V šolo Lesičjak ni hodil nikoli, ker je pač takrat v Globasnici še ni bilo. Takratni protiljudski režim namreč ni smatral za potrebno, da nudi izobrazbo tudi preprostemu delovnemu človeku, temveč je le stremel za tem, da ljudstvo ostane „neumno“, da ga je na ta način lažje izkoriščal in izrabljaj v svoje protiljudske svrhe. Kljub temu pa Lesičjak ni bil popoln analfabet. V poznejših letih, verjetno pri vojakih, se je naučil pisati in brati velike tiskane črke in je tako zabeležil tudi marsikatero svojih pesmi. Vendar pa se noben teh njegovih spiskov ni ohranil in so vse pesmi, ki jih je Lesičjak zložil in zapel, znane le ustno.

Lesičjakovo življenje nikakor ni bilo rožnato. Mater je imel revno, ki ga je poleg tega še zgodaj zapustila, tako, da je v precej rani mladosti bil prepuščen samemu sebi in je

¹) V krstni knjigi globaške župnije je kot rojstno leto navedeno 1833. V svoji starosti se Lesičjak verjetno sam ni več točno spominjal svojega rojstnega leta.

moral sam skrbeti, da se preživi. Največ mu je donášalo citranje in petje, na delo pa je hodil tudi v rudnik v Libuče ter kot dninar h grofu v Miklavčevem. Ko je bil star 35 let, se je oženil. V Globasnici si je ob pomoči dobrih ljudi postavil leseno, vendar lastno bajto, kjer sta z ženo prebivala, kuhala žganje, tako imenovani „črničevce“ in ga potem skupaj prodajala po sejnih.

Ker mu je prva žena umrla, se je leta 1898. v drugič poročil. V zadnjih letih pa je živel v precejšnjem ubožstvu in trpel pomanjkanje. Moči so ga že zapuščale, odpovedal mu je še glas, da ni mogel več prepevati, kakor nekoč in si tako služiti svoj kruh. Kljub temu, da je bil bolehen, na pesmi ni pozabil. Zadnjo žimo pred smrtjo je zložil pesem o rajnem župniku globaške župnije Ajholcerju in jo zapel. To je bila zadnja njegova pesem. Po kratkem bolehanju je dne 23. januarja 1909²⁾ umrl.

Skoraj pol stoletja je Lesičjak

²⁾ Kotnik piše v svojih publikacijah napač no leto 1908.

romal po širni Podjuni in prepeval. S svojo pesmijo je prispeval k zbližanju in večji enotnosti slovenskega ljudstva, spajal je Rož z Mežiško dolino, združeval severni breg Drave z južnim prav tja do vzhodja Karavank. Svojega poslanstva se Lesičjak verjetno nikoli ni prav zavedal. Čeprav je bil le preprost človek, neizobražen, in ni imel možnosti, da bi obiskoval kakršno koli šolo in si tako ustvaril potrebne pogoje za svoje pesnitve, je v svojem življenju odigral vendarle precejšnjo vlogo. Pesmi, ki jih je zlagal in prepeval po Koroškem, so bile slovenske in so dokaz, da je vse, kar izvira iz ljudstva samega brez vpliva tuje šole in tuje vzgoje, tudi na Koroškem pristno slovensko. Zdaj že desetletja krije zemlja njegovo truplo, krije pa tudi že trupla ostalih naših narodnih poetov, ki so že pred sto leti oznanjali v pesmi, sicer preprosto, vendar živo, obstoj slovenskega naroda ter družili in spajali rojake slovenskega naroda v nerazdružljivo kulturno enotnost.

F. K.

PROSVETA NA VASI

Centralni oder Slovenske prosvetne zveze

Kritična presoja ob njegovem prvem nastopu

Centralni oder Slovenske prosvetne zveze je bil ustanovljen z namenom, da zbere najboljše igralce iz posameznih Slovenskih prosvetnih društev in z njihovo pomočjo pokaže primer dobre kulturne prireditve in s tem vzgojno vpliva na igralske skupine posameznih društev, hkrati pa dviga tudi kritičnost publike. Zato bi moral biti Centralni oder čim bolj gibčen, kar spet zahteva maloštevilno osebje.

Brez obotavljanja lahko prizna-

mo, da Centralni oder tokrat ni izpolnil svoje naloge. Zakaj?

Predvsem so bile napake v režiji. Zgrešena pa sta bila tudi izbira odrskega dela in sestav igralske zasedbe.

Mimo tega, da zahteva drama „Za pravdo in srce“ precej razkošno garderobo in je tudi komplicirana v scenariji — potrebna je petkratna sprememba odrskih slik, kar ustvarja zlasti pri gostovanjih na naših skromnih in pomanjkljivih odrih ve-

like težave —, je tudi težavna pri igralski izvedbi sami. Za pravilno in dobro izvedbo tako maloštevilnih kakor množičnih nastopov je potrebna brezpogojna disciplina in polnoštevilna udeležba vseh nastopajočih igralcev pri napovedanih skušnjah. (Za množične prizore je potrebno vsaj nekaj polnoštevilnih skušenj).

Vzrok, da je bil igralski ansambel prvič „polnoštevilen“ šele ob prvi uprizoritvi svojega dela na velikonočni ponedeljek v Šmihelu, je treba iskati predvsem v tem, da nekateri igralci niso razumeli naloge Centralnega odra niti se niso popolnoma zavedali potrebe brezpogojne discipline pri vajah samih, ne da bi govorili o pomanjkljivem učenju besedila vlog itd. To ni ustvarjalo samo težkoče tehničnega značaja pri pripravah odrskega dela, ki so močno zakasnile njegovo uprizoritev, temveč je tudi kvarno vplivalo na razpoloženje vseh ostalih igralcev, ki so se resno posvetili celotni stvari.

Vse te težave bi morala režija predhodno videti in se (vsaj za začetek) odločiti za drugo, igralsko manjštevtilno in scenarijsko bolj enostavno odrsko delo, kar ne bi samo olajšalo priprave za uprizoritev in poznejša gostovanja, temveč tudi pri skušnjah dopuščalo mnogo več časa za razglabljanje o dramski vsebini in splošno igralsko in prosvetno šolanje sodelujočih igralcev. Šele, ko bi se igralci Centralnega odra v zadostni meri usposobili in doumeli pomen in nalogo Centralnega odra, bi lahko pritegnili širši krog igralcev iz posameznih SPD k sodelovanju, kar bi omogočalo uprizoritev večjih odrskih prireditev. — To na eni strani.

Na drugi strani pa tudi izbira igralcev ni ustrezala načelu Centralnega odra. Čeprav se je skušalo v začetku zbrati dobre igralce izmed vseh Slovenskih prosvetnih društev,

se to potem ni izvršilo. Več vzrokov je dovedlo do tega.

Predvsem je prevladala težnja, ustvariti „vzorno“ prireditev, kar je terjalo izbiro najboljših igralcev iz vseh krajev podeželja. Kljub temu so bili pritegnjeni le igralci iz šestih SPD in to jasno iz krajev, kjer je živahno odrsko delovanje. V več društvih se posamezni vabljeni iz različnih razlogov in tudi iz nerazumevanja stvari niso odzvali povabilu; do več društev pa se sploh ni pristopilo.

To bi bile samo glavne kritične predpriprave k tehnični plati, ki smo jih morali ugotoviti ob priložnosti prve uprizoritve Medvedove puntarske drame „Za pravdo in srce“.

„Za pravdo in srce“, ki jo je spisal Anton Medved, je zgodovinska drama iz časa kmečkih puntov. V svojem prikazovanju nam predoči v pestrih slikah tragiko velikega boja naših prednikov za „Staro pravdo“. Njeno geslo: „Le vkup, le vkup, uboga gmajna“ dobiva v današnjem času vse večji pomen, „ko se zdaj kmečka gmajna brani“ z vsemi silami proti brezobzirnemu gospodarškemu izkoriščanju tuje gospode.

Jasno je oblikovana v tem odrskem delu različnost značajev, ki predstavljajo na eni strani tlačane-upornike, na drugi strani viteze-izkoriščevalce. Najbolj izrazito prikazuje to primer ohole gospe Barbare in skromne, ponižne Katarine, prav tako je pokazano nasprotje v krutih in samovoljnih značajih vitezov Gregorijanca in Ložana na eni ter mirnih, toda ponosnih osebnosti Lokvanca in ostalih kmetov na drugi strani. Vmesno vlogo igra samo Erazem, ki je slikan kot poštenjak milega in dobrohotnega značaja, tako da vzbuja s svojim nastopom naravnost prijetno vzdušje. V svoji najbolj kompromitirani obliki pa se nam predoči hinavstvo in izdajstvo v osebi grajskega oskrbnika Dizme,

ki je po svojem značaju in dejanjih poosebljena „hudobija“.

Dramatski dogodki se sicer često menjajo, vendar je igra v splošnem zelo monotona, če to enoličnost ne premostijo igralci z živahnim in zanosnim igranjem. Tudi lučni efekti, ki morajo biti preračunani na večkratno spremembo — tudi med izvajanjem posameznih prizorov — v jakosti in barvi, lahko znatno prispevajo k pozitivni kritičnih momentov igre in k boljšemu vtisu celotne prireditve.

Kljub velikim težavam pri pripravah prireditve, ki smo jih omenili že predhodno, sta prvi dve uprizoritvi „Za pravdo in srce“ na šmihelskem odru prav dobro uspeli. Večerna prireditev je tekla sicer nekoliko bolj „gladko“, vendar se je pri njej že opazila utrujenost igralcev, ki se po celodnevem naporu igranja niso več prav razživeli.

Posamezne scene z maloštevilnimi nastopi so zelo dobro uspele, do-

čim so bili skoro vsi množični prizori precej pomanjkljivi, čemur so krive pomanjkljive in nikdar polnoštevilne igralske vaje. Kjer bi se moralo prikazati živahno sodelovanje in neprisiljeno igranje vseh nastopajočih, je bilo naravnost mučno gledati, kako se je vsak krčevito trudil, da ne bi zamudil trenutka, ko mora spregovoriti in je tisto napeto čakanje slehernega na končnico besedila predigralca zelo kvarno vplivalo. Pri poznejših gostovanjih se je to nekoliko zboljšalo, vendar še ne čisto odpravilo.

Viteške vloge so bile dobro odigrane. Ložan (Janko Gröblacher) in Gregorijanec (Tone Sluga) sta bila prava zastopnika svoje vrste. Prav tako tudi Valvazor, vendar bi ta lahko nekoliko bolj poudaril pomembnost svoje osebe in se posluževal dvorskih etiket zlasti napram graščakinji Barbari. Igralec Erazma (Slavko Gallob) se je zelo potrudil biti dostojen in milosrčen ljubimec

Prizor iz drame, katero je uprizoril Centralni oder SPZ

svoje Katarine in je vseskozi naravno in doživelo igral, vendar mu večkrat ni uspelo, da bi spravil zvok svojih govornjenih besed v sklad z notranjim doživljanjem, ki so ga izražale. Katarina (Milenka Gallobova) je bila pristno, skromno kmečko dekle, ki se je v svojih odnosih do mladega viteza celo preveč zavedalo svojega neenakega stanu in plavalo v stalnih notranjih bojih med svojim očetom in ljubljnim Erazmom, s katerim je z vsakim utripom sočustvovalo njeno srce. Igrala je naravno in dobro doživljala svojo vlogo. Oholo in prevzetno, kakor to zahteva vloga, je igrala Barbara (Marta Grosova) neusmiljeno in brezobzirno vladarico, ki razen ljubezni do svojega edinega sina Erazma ne pozna nobenega nežnega čustva. Prav tak, kakor smo ga zgoraj opisali, je bil tudi grajski oskrbnik Dizma (Andrej Hauptmann) „posebljena hudobija“. Izklesan tip hinavca in brezvestnega pomagača svoji gospodi je bila vsa njegova zunanost. Tudi njegov značaj je igralec dobro dojel, vendar bi moral biti napram svoji gospodi bolj ponižen in uslužen, do svojih podložnikov pa še bolj krut in gospodovalen. Kmečki vodja (Pavle Kumer) je bil po postavi pristen kmet in je tudi dobro igral, toda njegovemu glasu je manjkalo tiste podsajenosti, ki je za postavnega moža nujno potrebna. Ostali kmetje so dobro predstavljali svoje tipe, zlasti Oberč in Končan, ki sta tudi dobro obvladala besedilo.

V svoji nedvomno težki vlogi se je igralec Andreja (Stanko Vauti) zelo dobro izkazal. Doživelo je predvajal fanta, ki z vso vnemo ljubi dekle, ki pa do njega nima posebnega nagnjenja. Erazma sovraži ne samo kot graščaka temveč tudi kot rivala, in samo naključje mu prepreči nameravani uboj svojega nasprotnika.

Zato pa se ob koncu igre maščuje nad svojo nezvesto zaročenko Katarino in jo zabode. Vse raznolične spremembe v razpoloženju in nastopu sploh, ki mu jih narekuje vloga in igra, je igralec Andrej zares izborna izvedel.

Zelo je odgovarjal stari Grajan (Jože Krt), ki je znal s svojim težkim in večkrat slovesnim glasom dobro predstavljati uglednega, slepega starca in ljudskega puntarskega pesnika, ki v svoji trdni in uporni naravi ne klone pred nikomur.

Kako težko je odpraviti lokalni prizvok v govorjenju, se je bilo pri tej prireditvi posebno dobro opazilo, ker so še bolj prišle do izraza različne narečij, ko so bili vendar igralci iz vseh krajev naše slovenske Koroške od Podjune pa do Zilje.

Garderoba, ki so jo v veliki meri nabavili igralci sami, je skoro popolnoma odgovarjala času, ki ga je igra prikazovala. Zlasti viteške obleke so splošno občudovali. Maske igralcev so do gotove mere odgovarjale, vendar bi bilo potrebnih več maskerjev, ki bi se lahko z večjo pozornostjo posvetili maskiranju. Scenarija, improvizirana iz skromnih odrskih sredstev šmihelskega odra, in lučni efekti, ustvarjeni z večbarvnim celofanom in potencijometrom (električno napravo za spremembo lučne jakosti), so sorazmerno dobro učinkovali.

Vsekakor je ta prva prireditev Centralnega odra Slovenske prosvetne zveze pokazala, da se je trud, ki so ga vložili igralci v pripravo svoje odrske priredbe, izplačal. V bodoče pa bo treba upoštevati skušnje iz te prve prireditve in Centralni oder postaviti na čisto novo osnovo. Predvsem je skušnja pokazala, da mora zbrati preprostejša odrska dela, da bo lahko brez težkoč gostoval in vršil svojo nalogo.

ANTON AŠKERC:

KNEŽJI KAMEN

ODLOMEK

Čuj, svobode naše pokopane
pomnik je ta kamen edini!
Tujcu suženj ti pozabil davno,
da otcev svobodnih si sin!

Knezov naših prestol je slovenskih
tā kamen! Tega ti ne znaš?
Samo tu sedel, Borut, Gorazd je
pa Ingo, poslednji knez naš!

Tu volili smo sami si kneza;
kmet sam mu dajal je oblast;
narod sam iz sebe mu izročal
moč žezla in krone je čast . .

Domovine le iskati sreče,
vsem brāniti pravdo vsekdar,
z mečem v roki tu prisezal glasno
v jeziku je našem vladar!

Čitaj črke tu na kamnu svete! -
Mi vdolbli smo v kamen jih, znaj! -
PRAVDO BRANY VDOVE - domovine . . .
A kdo vam jo brani sedaj?

Mi sedeli s knezom smo za mizoj -
za vrati stojite zdaj vi! . . .
Mi iz polnih skled obedovali,
a vam še ne dajo kosti! . . .

VSEBINA:

Dr. Francetu Kidriču v spomin, R. J.	— — — — —	97
Drava teče proti vzhodu, Prežihov Voranc	— — — — —	101
Moja leta, France Grafenauer	— — — — —	105
Nemčurstvo — sad nemškega velekapitala, dr. Josip Šašelj	—	109
Andrej Einspieler, idejni oče koroške požarne deželne zavarovalnice, dr. Anton Ziljan	— — — — —	114
Vojvodski stol, Anton Kovačič	— — — — —	118
Iz zgodovine pliberškega Prosvetnega društva, L. P.	— —	129
Ljubil je svojo domačo grudo, Milka Wieserjeva	— — —	139
France Leder — Lesičjak, F. K.	. — — — — —	145
Prosveta na vasi	— — — — —	147
Knežji kamen, Anton Aškerc	— — — — —	151

Izdajatelj, lastnik in založnik: Slovenska prosvetna zveza v Celovcu
— Ureja: Uredniški odbor — Odgovorni urednik: Dr. Franci Zwitter
Celovec, Gasometergasse 10 — Rokopisi naj se pošiljajo na naslov:
Slovenska prosvetna zveza, Celovec, Gasometergasse 10 — Uprava:
Celovec, Gasometergasse 10 — Čekovni račun št. 94.973 — Tiska:
Robitschek & Co., Dunaj VIII, Hernalsengürtel 20

